

فصلنامه علمی معماری سبز
سال هفتم، شماره ۱ (پیاپی ۲۳)، بهار ۱۴۰۰، جلد دو

مقدمه‌ای بر تحلیل هرمنوتیک و مفهوم آن در معماری
زهره پور اعتصامی، آژنگ بقایی

مبلمان سنتی ایران
احد نژاد ابراهیمی، امیر حسین فرشچیان، وریا عزیزی

راهکارهای طراحی منظر پایدار رودخانه‌های درون شهری با
استفاده از سبزره‌ها، محدوده مطالعه: رودخانه کرج
حمیده گودرزی، آرش بغدادی

بازشناسی نقش اقلیم در سازماندهی فضاهای معماری
خانه‌های سنتی دزفول با تأکید بر سطوح زیرزمینی، نمونه
موردی: خانه سوزنگر
عبداله جاسمی، محمدعلی کاظم زاده رائف، صبا میردریگوندی

رضایت و دیدگاه کارکنان ساختمان‌های اداری از نگاه معمار
و غیر معمار؛ نمونه موردی: شهر تهران و خرم آباد
مرجان ایل بیگی، اشکان ره انجام، عماد بهروزی فرد

بهسازی و نوسازی بافت‌های فرسوده شهری و نقش
شهرداری در احیای آن‌ها؛ مورد مطالعه: شهرستان خوی،
محله خاماچیلار
طاهر طاهرلو، اکبر جلیل نژاد

زیر نظر شورای سردبیری
مدیر اجرایی: منیژه ملائی

- دکتر سید محمدحسین آیت‌اللهی، عضو هیئت علمی دانشگاه یزد
- دکتر تقی حمیدی‌منش، عضو هیئت علمی دانشگاه بوعلی‌سینا همدان
- دکتر محمدامین خراسانی، عضو هیئت علمی دانشگاه تهران
- دکتر حسن دارابی، عضو هیئت علمی دانشگاه تهران
- دکتر سیدعباس رجائی، عضو هیئت علمی دانشگاه تهران
- دکتر غلامرضا شاملو، عضو هیئت علمی دانشگاه بوعلی‌سینا همدان
- دکتر علی شهبازی‌نژاد، عضو هیئت علمی دانشگاه یزد
- دکتر حمیدرضا صارمی، عضو هیئت علمی دانشگاه تربیت مدرس
- دکتر محسن عباسی هرفته، عضو هیئت علمی دانشگاه یزد
- دکتر سارا مهدی‌زاده، عضو هیئت علمی دانشگاه فردوسی مشهد

نشریه «معماری سبز» توسط موسسه مطبوعاتی مطالعات کاربردی شبک و با همکاری علمی اساتید برجسته دانشگاه‌های کشور به انتشار مقالات علمی در زمینه معماری و شهرسازی می‌پردازد. از این‌رو از تمام اساتید، صاحب‌نظران، کارشناسان، دانشجویان و پژوهشگران دعوت می‌شود با ارسال مقالات علمی خود از طریق وب‌سایت نشریه به نشانی www.GreenArchitecture.ir در پربارتر کردن این نشریه، ما را یاری نمایند.

برای ارسال مقاله کافی است تا در وبسایت ثبت نام نموده و با ورود به پنل کاربری، مقاله خود را ثبت کنید.

- معماری و شهرسازی پایدار
- نقش محیط‌زیست و اقلیم در معماری
- طراحی معماری و مطالعات وابسته
- معماری ایرانی-اسلامی
- بهره‌گیری از فناوری‌های نوین در معماری
- معماری، پایداری فرهنگی و اجتماعی
- آموزش و پژوهش در معماری
- مطالعات تاریخ معماری
- مطالعات میان رشته‌ای در معماری

تهران، افسریه، ۱۵ شهریور ماه ۱۳۹۷، پلاک ۳۸، واحد ۲
نشانی: کرج، آزادگان، ابتدای بلوار مطهری، کوچه شهید سید جانی، پلاک ۲۸، واحد ۴ کیبستی: ۳۱۳۳۰۳۴۸۷
www.NRES.ir
Shij.journals@gmail.com
۰۲۶۳۴۴۵۳۳۱

نشانی: تهران، افسریه، ۱۵ متری اول، کوچه ۲۸، پلاک ۴۹۳

انتشارات هنر و علوم دانشگاهی، تلفن: ۳۳۸۴۰۷۹۲

فهرست مقالات

صفحه	عنوان مقاله
۱	مقدمه‌ای بر تحلیل هرمنوتیک و مفهوم آن در معماری زهره پور اعتصامی، آژنگ بقایی
۹	مبلمان سنتی ایران احدنژاد ابراهیمی، امیر حسین فرشچیان، وریا عزیزی
۲۱	راهکارهای طراحی منظر پایدار رودخانه‌های درون شهری با استفاده از سبزراه‌ها، محدوده مطالعه: رودخانه کرج حمیده گودرزی، آرش بغدادی
۳۳	بازشناسی نقش اقلیم در سازماندهی فضاهای معماری خانه های سنتی دزفول با تأکید بر سطوح زیرزمینی، نمونه موردی: خانه سوزنگر عبداله جاسمی، محمدعلی کاظم زاده رائف، صبا میردربیکوندی
۴۷	رضایت و دیدگاه کارکنان ساختمان‌های اداری از نگاه معمار و غیرمعمار؛ نمونه موردی: شهر تهران و خرم آباد مرجان ایل بیگی، اشکان ره انجام، عماد بهروزی فرد
۵۵	بهسازی و نوسازی بافت‌های فرسوده شهری و نقش شهرداری در احیای آن‌ها؛ مورد مطالعه: شهرستان خوی، محله خاماچیلار طاهر طاهرلو، اکبر جلیل نژاد

مقدمه‌ای بر تحلیل هرمنوتیک و مفهوم آن در معماری

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۴/۱۴

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۸/۱۹

کد مقاله: ۸۶۲۸۹

زهره پور اعتصامی^{۱*}، آژنگ بقایی^۲

چکیده

مقاله حاضر در جستجوی چگونگی تأثیر علم هرمنوتیک و مفهوم آن در معماری به‌وسیله‌ی روش‌های طراحی معماری وابسته به بستر یا متن پروژه می‌باشد. روش‌های طراحی ذکر شده در این پژوهش دارای مفهوم طراحی مشترکی هستند و آن مفهوم متن معماری می‌باشد. روش‌های طراحی معماری مورد مطالعه در این تحقیق زمینه گرای و توسعه‌گرایی می‌باشد. روش تحقیق کتابخانه‌ای در جمع‌آوری اطلاعات و سپس تحلیل و بررسی این اطلاعات و همچنین ارائه نمونه‌های موردی مربوط به روش‌های طراحی معماری مذکور، روش این پژوهش بوده است. از نتایج این تحقیق می‌توان به توصیف روش‌های طراحی زاینده در تولید فرم‌ها و کالبد‌های معماری و شهرسازی از طریق تفسیر و خوانش متن موجود اشاره کرد. با استفاده از مفاهیم این روش‌ها می‌توان در بافت‌های تاریخی از روش‌های زیر در طرح معماری بهره برد ۱. استفاده از آثار و بقایای قدیمی یا حتی توصیفات آن به‌عنوان ایده، ساختار یا زیرنقش طرح جدید ۲. طراحی اثری حاوی روح، مفاهیم، کارکرد یا خاطرات بنای پیشین.

واژگان کلیدی: هرمنوتیک، پدیدارشناسی، زمینه گرای، هنر و معماری

۱- دانشجوی دکتری معماری، گروه معماری، دانشکده هنر و معماری و شهرسازی واحد کرمان، دانشگاه آزاد اسلامی، کرمان، ایران
(نویسنده مسئول) zohrehpooretasami@gmail.com

۲- دکتری معماری، گروه معماری، دانشکده هنر و معماری و شهرسازی واحد کرمان، دانشگاه آزاد اسلامی، کرمان، ایران

۱- مقدمه

ارتباط هرمنوتیک با هنر و معماری از طریق تأویل موشکافانه و تفسیر صورت می گیرد، در این روش به اثر هنری همچون یک متن نگریسته می شود، متنی که گشوده و خوانده می شود. خواندن یک اثر هنری همانا درگیر شدن با آن، بر خواندن نشانه های نهفته در آن متن و تأویل آن نشانه ها است. دیدن معماری بازآفرینی متن است، با هر بار دیدن و سفر کردن در متن معماری، معماری دگرگون شده و دوباره ساخته می شود. هرمنوتیک رفتن از ظاهر به باطن و رسیدن از آشکار به نهان است و اصولاً دنیای تفکر بشر، دنیای هرمنوتیکی است و دریچه های ذهن انسان از زاویه نگاه هرمنوتیکی به جهان باز می شود (حقیر، ۱۳۸۱: ۱۱۸).

دیر زمانی است که انسان این حقیقت را که سکونت در «قرب وجود» رخ میدهد، به فراموشی سپرده و به تبع آن بی خانمانی و گم گشتگی گریبانگیر انسان معاصر شده است. این جستار برای طرح معنایی از مکان می کوشد که به مدد آن میتوان بر این مشکل غلبه کرد. پدیدار کردن مکان به صورت ملموس وظیفه ای است که هنر معماری آن را به عهده دارد. در حوزه معماری معنای ویژه ای از مکان نهفته است و تنها به عنوان یک «جا» مانند هرجای دیگر برای ساختن به حساب نمی آید. اگرچه مکان در حوزه های مختلف دانش نظیر جغرافی و برنامه ریزی به عنوان یک مفهوم کلیدی مطرح است ولی معماری چنان هنر، هنگامی که در کار می آید حقیقت موضوعات خود مثلاً مکان را آشکار می کند. در معماری اساس مکان گذاشته می شود و هر دو با سکونت انسان بر روی زمین ارتباط دارند (صافیان و همکاران، ۱۳۹۰: ۹۴).

هدف از این مقاله بررسی روش های طراحی است که با استفاده از علم هرمنوتیک به خوانش و تفسیر بستر یا متن پروژه پرداخته اند و مبانی نظری این روش های طراحی چیزی نیست جز «متن معماری». مسأله زمینه ساز این پژوهش چگونگی تأثیر علم هرمنوتیک در خوانش معماری به وسیله روش های طراحی متأثر از متن موجود می باشد.

پژوهش های پیشین مرتبط با این موضوع عموماً به دودسته تقسیم می شوند: دسته ی اول پژوهش هایی هستند که در حوزه معرفی علم هرمنوتیک و رابطه ی آن با خوانش معماری به وجود آمده اند که از این بین می توان به مقاله «موثر، اثر و مخاطب دنیای هرمنوتیک در خوانش متن معماری» به تألیف سعید حقیر اشاره کرد و همچنین می توان از مقاله «بررسی پدیدارشناختی-هرمنوتیک نسبت مکان با هنر معماری»، تألیف دکتر محمد جواد صافیان نام برد. دسته دوم پژوهش هایی است که به صورت جداگانه در رابطه با روش های طراحی معماری متأثر از بستر موجود می باشد. کتاب «مقدماتی بر روش های طراحی معماری» تألیف کاری یورماکا جزء این دسته از پژوهش ها است. سوالی که در پژوهش حاضر به دنبال پاسخگویی به آن ها هستیم عبارت است از: رابطه ی علم هرمنوتیک با هنر و معماری چگونه است؟

۲- روش تحقیق

این تحقیق به لحاظ محتوا، کیفی به شمار می رود که اساس آن پژوهش توصیفی-تحلیلی می باشد. در این روش یافته ها به روش بررسی داده های اولیه به صورت روایی سازماندهی و تحلیل خواهند شد. داده های اولیه عموماً یافته هایی هستند که از طریق بررسی های داده های اولیه مانند مقالات، کتب، اسناد و مدارک به دست می آیند که از آرشو کتب ها و مقالات مختلف داخلی و خارجی به دست می آیند.

۳- مفاهیم، دیدگاه ها و مبانی نظری

۳-۱- هرمنوتیک

این واژه اولین بار برای تأویل و تفسیر کتاب مقدس بکار رفت. هایدگر از این دانش به شیوه خاص خود بهره می گیرد. هرمنوتیک نزد هایدگر رفتن به پس پشت پرده هایی است که اشیاء و خود هستی را پنهان می سازند. او در جهت آشکار کردن این امور می کوشد. هرمنوتیک آنچه را مکنون است، آشکار می کند. به هنگام تأویل و تفسیر، شیء از خفا بیرون آورده می شود و سپس به مرحله فهم در ساحت هستی شناسانه خود، ناظر می شود. هایدگر علم هرمنوتیک را قوه هستی شناختی فهم و تأویل معرفی می کند که موجب انکشاف وجود اشیاء و نهایتاً استعدادهای بالقوه هستی انسان می شود (پالمر، ۱۳۷۷: ۱۴۲).

چند آموزه علم هرمنوتیک برای هایدگر راهگشا بوده است:

اول آنکه کار تعبیر در رفتن از ظاهر است به باطن و رسیدن از آشکارا به نهان را به همراه می آورد. آموزه دوم آن است که با ذهن خالی و بدون هرگونه پیش داوری نمی توان سراغ چیزی رفت و آن را فهمید. بلکه هر فهمی همواره از تصویری اجمالی در مورد موضوع شروع می شود. سوم آنکه هر گونه فهمی ملازم با دورهایی است که از آن به دور

هرمنوتیک تعبیر می‌شود. این دور، دور باطل نیست؛ بلکه اقتضاء رفتن از اجمال به تفصیل است. هایدگر فهم را نه صرفاً شناخت شناسانه که دقیقاً هستی‌شناسانه و مرتبط با خود وهستی می‌داند (صافیان، ۱۳۸۷: ۱۴-۱۵).

۳-۲- مولفه های هرمنوتیک

با بررسی های انجام شده می‌توان مولفه های هرمنوتیک برای طراحی مرکز هنرهای نمایشی را به صورت زیر ارائه داد:

نمودار ۱- مولفه های هرمنوتیک

۲. متن: کاربرد وسیعی دارد حتی خانواده، معماری و نمایش نوعی متن تلقیمی شوند. اصطلاح دیگر که خوانش گفته شده، تقریباً مترادف با فهم و درک است. گادامر اعتقاد داشت معنای متن، مثلاً نمایش، در هر خوانشی، مثلاً در تفسیر -تأویل و در نتیجه فهم هر تماشاگری، در هر دوره ای تفاوت پیدا می‌کند، زیرا پیش داوری های دوره های مختلف تاریخ که در جریان درک و فهم از متن عاملی عمده به حساب می‌آید، تغییر می‌کنند. گادامر متن را گروهی نیت نویسنده نمی‌داند، چون معنای متن در هر خواندنی و در هر دوره ای تغییر می‌کند. مهمترین عامل در فهم متن تماشاگر یا به اصطلاح گادامر افق معنایی تأویل کننده است (ریخته گران، ۱۳۷۸).

۳. زمینه: به تاریخ، اجتماع، فرهنگ و موقعیتی که اثر هنری در بستر آن تصویر گرفته اشاره می‌کند و تابع زمان است.

۴. معنا: یک مساله آگاهی است؛ یعنی مرتبط به آگاهی است «از دیدگاه اندیشمندان معنا یک اثر هنری ارتباط تنگاتنگی با نیت پدیدآورنده آن اثر دارد. پس به گماناً آنها از دیدگاه منطقی کاملاً آشکار است که مابا دسترسی به معنای به کاربرده شده توسط پدیدآورنده اثر و بابررسی اوضاع تاریخی آن اثر میتوان به معنای درست از اثر هنری پی برد. اما امروزه کمتر کسی به این نکته باور دارد که معنا یکسره زاده آگاهی است. نظر اکثر ناقدان و اندیشمندان معاصرین است که معنای زاده عناصر ناخودآگاه نیز است و به همین دلیل یافتن تمامی معنا کاری دشوار است و به هر روی جای تأویل و تفسیر دارد. از سوی دیگر اگر معنا یکسره ناشی از ناخودآگاهی باشد، ادراکش بسیار دشوار می‌شود که دیگر می‌توان گفت که کاری است نشدنی. اما مساله اینجاست که معنای زاده آگاهی و هم زاده ناخودآگاهی است (شجاری و علیزاده، ۱۳۹۰).

۵. زبان: زبان و فهم، جنبه های ساختاری جدایی ناپذیر هستی انسان در جهان اند. افق های ما پیشاپیش با تامل و اندیشه از طریق زبان در اختیار ما قرار گرفته اند. فهم حادثه ای است که در زبان واقع می‌شود. تفسیر تاریخ و سنت همگی سرشتی زبانی دارند. زبان نمود هستی، تصویر و انعکاس آن است. زبان میانجی تجربه هرمنوتیکی است.

۶. تماشاگر: عوامل مختلفی در تأثیر و نمایش با هم ترکیب و تلفیق شده یکدیگر را تکمیل می‌کنند و جهانی را پیش روی تماشاگر قرار می‌دهند تا به عنوان آخرین مفسر آنها را براساس تجربیات و درک خود تفسیر کند و به ازای هر تماشاگر درک و فهم متفاوتی وجود دارد (صابری، ۱۳۸۹: ۱۸).

۷. مولف: مولف برای خلق یک اثر هنری ابتدا خود نیازمند فهم جهانی است که می‌خواهد خلق کند. اگر چه این جهان ممکن است زائیده خیال او باشد، اما بدون شک متأثر از جهان بیرونی و دنیایی است که تجربه کرده. در هرمنوتیک مولف خود مفسر تلقی می‌شود (صابری، ۱۳۸۹: ۱۸).

۸. تجربه: آموذگی در مفهوم عمومی به همه مهارتها و دانسته ها، از برخی پدیده ها و موضوعات که ناشی از برخورد با آن موضوع و درگیری با آن پدیده در خلال دورانی معین است، اطلاق می‌شود. تجربه در هرمنوتیک به تجربیات مولف و تجربیات مخاطب تقسیم می‌شود.

۹. سنت و تاریخ: سخن گفتن از سنت سخن گفتن از اصول لا یتغیری است که ریشه در آسمان دارد سخن از تحقق این اصول در مقاطع مختلفی از زمان و مکان است. هیچ نقطه شروع حقیقی برای فهم وجود ندارد، زیرا هر فهمی متضمن یک فهم قبلی

است بنابراین درک تاریخی از جایگاه خاصی برخوردار است ما نه از خود و نه از جهانی که در آن هستیم و نه از اموری که با آنها در ارتباطیم، درک درست نخواهیم داشت، مگر به مدد تاریخ. آداب و رسوم نمایش، نمایش‌های آئینی و سستی مانند تعزیه همگی از بخش‌های تشکیل دهنده سنت و تاریخ هستند (مسعودی، ۱۳۸۸: ۸۷).

۳-۳- هرمنوتیک و هنر

آثار هنری از گذشته‌ی دور در فرهنگ‌های مختلف و در واقع در دنیای معاصر مسئله‌ی مشابهی را مطرح کرده‌اند: به راحتی قابل فهم نیستند، معماگونه به نظر می‌رسند و ممکن است مبهم به نظر آیند. هدف هرمنوتیک معاصر را بازیابی «صدای» آن دسته از آثار هنری توصیف کرده‌اند که دیگر نمی‌توانند واضح و بی‌واسطه «سخن بگویند» (احمدی، ۱۳۸۰: ۹۲).

۳-۴- پدیدارشناسی هرمنوتیک

پدیدارشناسی هرمنوتیک، خصلت‌های پدیدارشناسی و هرمنوتیک را یک‌جا در معنایی اصیل با خود به همراه دارد. این روش مخصوص هایدگر است و انتخاب این طریق مبین اختلاف بارز هوسرل، پدر علم پدیدارشناسی و هایدگر محسوب می‌شود. هایدگر معتقد بود که روش عقلی ما را به پاسخ و پرسش نزدیک نمی‌کند. چون استدلال‌های عقلی با مفاهیم چیزها در ارتباط است و چه بسا مفاهیم مانع از ارتباط مستقیم با خود چیز می‌شود. از طرف دیگر روش تجربی نیز بر جنبه‌های مفهومی چیز استوار است نه خود آن. کشف و شهود هم اعتبار بحثی ندارد. به همین جهت هایدگر روش پدیدارشناسی هرمنوتیک را برگزید. او معتقد بود ویژگی چیزی که مورد مطالعه قرار می‌گیرد، کمک شایانی در انتخاب طریقی که باید برگزینیم دارد. ابعاد اصیل روش پدیدارشناسی این روش را هرمنوتیکی می‌سازد. این تأویل در واقع در ظهور شیء مورد معاینه، یعنی واقعیتی که با ما تلاقی دارد، بنیان نهاده می‌شود (دپالمر، ۱۳۷۷: ۱۳۹).

۳-۵- روش هرمنوتیکی

تعاریف متعدد و متفاوتی از هرمنوتیک ارائه شده است. به عنوان مثال:

- جان مارتین کلاونیوس هرمنوتیک را هنر دستیابی به فهم کامل و تام عبارات گفتاری و نوشتاری میدانست.
- فردریک آگوستوئل، هرمنوتیک را «علم به قواعدی که به کمک آن معنای نشانه‌ها در کمی شود» تعریف می‌کند.
- شلایرماخر به هرمنوتیک به مثابه «هنر فهمیدن» می‌نگریست.
- بابنر در مقاله خود، هرمنوتیک را به «دکتری نفهم» تعریف کرد. چیزی شبیه هرمنوتیک هیدگروگادامر، که به هرمنوتیک فلسفی مشهور است.

۳-۶- طبقه‌بندی دانش هرمنوتیک

دانش هرمنوتیک را می‌توان از دو دیدگاه طبقه‌بندی کرد:

الف) از دیدگاه کاربرد آن، از این زاویه هرمنوتیک را به «هرمنوتیک متن» و «هرمنوتیک فلسفی» تقسیم می‌کنند. «هرمنوتیک متن»، هرمنوتیک شلایرماخر است که به «تفسیر متن» می‌پردازد و کارکرد «هرمنوتیک» را در حوزه متن می‌بیند (Pennenberg: 1967: 129).

«هرمنوتیک فلسفی» هرمنوتیک هایدگراست که «هرمنوتیک» را در ساخت وجودشناسی به کار می‌گیرد و از آن برای تفسیر هستی و هستی‌شناسی فهم و تفسیر بهره می‌برد، لکن در این طبقه‌بندی باید از اقسام دیگری از هرمنوتیک نیز نام برد، از قبیل: «هرمنوتیک روش‌شناسانه دلتای» و «هرمنوتیک گادامر» که آمیزه‌ای از روش‌شناسی و وجودشناسی است و در واقع، تلاش برای به ثمر رساندن هرمنوتیک روش‌شناسانه دلتای و هرمنوتیک فلسفی هایدگر به شمار می‌آید. از یک سو، رو به حقیقت دارد و هرمنوتیک هایدگر را دنبال می‌کند و از سوی دیگر، به «روش» می‌پردازد و کار دلتای را تکمیل می‌کند.

ب) از دیدگاه دوره تاریخی، هرمنوتیک به لحاظ تاریخی به سه دوره «کلاسیک»، «مدرن» و «پسامدرن» تقسیم می‌شود. شلایرماخر و دلتای چهره‌های شاخص هرمنوتیک «کلاسیک» و هایدگر و گادامر از برجستگان هرمنوتیک «مدرن» و افرادی چون «هیرش» از شخصیت‌های مهم هرمنوتیک «پسامدرن» به شمار می‌آیند. ویژگی «هرمنوتیک کلاسیک» مطلق‌گرایی و شاخصه «هرمنوتیک مدرن» نسبی‌گرایی است و هرمنوتیک پسامدرن از نقد هرمنوتیک مدرن نشأت می‌گیرد، که گاه مانند «هیرش» به سوی هرمنوتیک کلاسیک تمایل دارد و «هرمنوتیک نئوکلاسیک» را سامان می‌دهد و زمانی مانند دریدا، هابرماس رو به سوی نوعی نسبی‌گرایی دارد. (احمدی، ۱۳۷۵: ۶۸۲-۶۸۴).

۳-۷- معماری و هرمنوتیک

از جنبه های مختلفی نگریست اما تا کنون از دو منظر به این آثار بیشتر توجه شده است: نخست در جایگاه یکی از هنر های هفتگانه که حاصل ذوق و خلاقیت هنری مولف است و دیگر، از منظر علمی و فنی پیامد این نگاه ها ارزیابی بنا یا اثر معماری با معیارهای نگاه نخست عموماً "زیباشناختی و دومین دسته از معیارها، صیغه ای محاسباتی دارند.

معماری مهمترین و اجتناب ترین ظرفیت فرهنگی در شهر هاست، حتی اگر بدون کاربرد و تنها برای بازدید باشد. در مواجهه مردم با آثار معماری، معماران با مساله تفسیرهای متفاوت از رمزگان به کار رفته در بنا روبرو می شوند. چگونگی پاسخ گوی نیت مند یا غیر نیت مند آنان چه کسانی هستند. با این همه خوانش معماری با آنچه خود نشانه ها تداعی می کنند آغاز می شود. هایدگر می گوید: بنیاد اساسی تفسیر هر چیز به منزله این یا آن پدیده، نوعی پیش داشتن، پیش بینی و فهمیدن است (میردربکوند ودشتی رحمت ابادی، ۱۳۹۴: ۷).

۳-۸- بررسی تأثیر هرمنوتیک در بازخوانی و تولید معماری

اندیشه هایی که به متن داده می شود همچون ردپای رهگذر است روی شن. راست است که ما با دیدن این ردپا پی می بریم که کسی از اینجا گذشته است ولی این که او در راه چه دیده است را باید از چشمان خودمان کمک بگیریم. این جمله سخنی از «شوپنهاور» است. در حقیقت کار ما در این متن همچون ردپای رهگذری روی شن است. به طور کلی می توان بیان کرد که ارتباط هرمنوتیک با هنر و معماری از طریق تأویل موشکافانه و تفسیر صورت می گیرد، در این روش اثر هنری همچون یک متن نگریسته می شود، متنی گشوده که خوانده می شود. خواندن یک اثر هنری همانا درگیر شدن با آن، بر خواندن نشانه های نهفته در آن متن و تأویل آن نشانه ها است. ما عموماً متن را برای یک نوشتار به کار می بریم و خواندن را خواندن کلمات آن می انگاریم اما خواندن متن معنایی فراتر دارد. خواندن این متن، همان دیدن و سفر کردن در آن است. با سفر در متن هر کس با توجه به پیش فرض های خود، گوشه و کنار آن را می کاود و نشانه ها و مفاهیم نهفته در آن را برای خود بازخوانی می کند و معنایی بر آنها می نهد، دیدن معماری بازآفرینی متن است، با هر بار دیدن و سفر کردن در متن معماری، معماری دگرگون شده و دوباره ساخته می شود. «معماری به مثابه ابتکار خردمندانه یک متن، بدون این معنا که نوشتن یک متن، حقیقتی را بر آنچه که ساخته شده است تحمیل می کند»؛ و بنابراین معمار مانند کسی است که یک متن معماری را پیشنهاد می دهد که آن متن وقتی که خوانده شود، زنده خواهد شد. بنابراین این امر تا حدودی به خواننده باز می گردد تا متن معماری را تفسیر کند. پس حقیقت معماری در التفات و توجه خواننده است. خواننده نقش برجسته ای را بر عهده می گیرد، و یک کار یا متن، امری ثانویه می شود. از اینرو مانند خوانندگان متعدد، حقایق متعددی وجود دارند (مونثو، ۱۳۹۰: ۱۴۶).

در اینجا به تشریح روش های طراحی که در تولید اثر به نگارنده کمک کرده اند می پردازیم. که بیشترین روش ها هنوز هم در معماری روز کاربرد دارند و آغاز آنها که تا حد زیادی درگیر با زمینه یا بستر اثر هستند، در دوره پست مدرن می باشد که سردمدار اکثر این روش ها، پیترایزنمن یا همان معمار فیلسوف گروه پنج معمار نیویورکی می باشد. معمار مانند کسی است که یک متن معماری را پیشنهاد می دهد که آن متن وقتی که خوانده شود، زنده خواهد شد. پیرو اصول منتقدانی که معتقدند عمل خلاقانه در استنباط و تفسیر متون روی می دهد و بر اساس رویکرد این بخش تحقیق که در مورد روش های طراحی معماری وابسته به بستر یا متن پروژه می باشد، نمونه های موردی انتخاب شده دارای مفهوم طراحی مشترک می باشند، و آن مفهوم چیزی نیست جز «متن معماری».

۳-۸-۱- زمینه گرایی و توسعه گرایی

از جمله روش های طراحی که در واقع واکنشی به بستر طراحی هستند، منطقه گرایی و زمینه گرایی است. در منطقه گرایی، معمار تلاش می کند که تا خود را با ویژگی هایی که تابعی از ویژگی های منطقه ای یا ملی استخراج شده محیط اطراف پروژه است، منطبق کند. اگر زمینه را، مشتمل بر داشته های فرهنگی یک منطقه بدانیم می توانیم به اشتراکاتی در تعریف بوم و زمینه برسیم. زمینه را معمولاً در مقیاس های متفاوت با توجه به وسعت و حجم و میزان پوشش دهی بنای معماری به افراد یک حوزه تعریف می نمایند. مثلاً زمینه ای که بنایی همچون یک بیمارستان در آن واقع شده است با زمینه ای که بنایی همچون کودکان در آن واقع است با یکدیگر تفاوت می نمایند، گرچه شاید هر دو در یک سایت واقع شده باشند (تولائی، ۱۳۸۰: ۴).

زمینه را می توان شامل توپوگرافی محل، وضعیت پوشش گیاهی، بافت شهری شامل میزان تراکم بناها، خیابان ها و پیاده روها و نسبت آنها با یکدیگر، جنس مصالح، ترکیب بندی مصالح، همجواری بناها با یکدیگر، جغرافیای منطقه، میزان ترافیک

شهری، حضور حیوانات و موجودات زیستی دیگر، میزان جمعیت انسانی و ... دانست. همچنین روابط فرهنگی و اجتماعی و سیستم اقتصادی یک شهر تا حدود زیادی می تواند در تعریف زمینه موثر باشد. به عنوان مثال در فرهنگ هایی که ارتفاع سقف را برای حس حضور و آرامش بلند می گیرند، تفاوت بسیار زیادی با فرهنگ هایی که برای همان حس و احترام و آرامش ارتفاع کوتاه فضا مناسبتر و قابل قبول تر است، وجود دارد. تفاوت کالبدی این دو گونه بنا خود تعریف کننده بخشی از زمینه می باشد (تولائی، ۱۳۸۰، ۴).

گذشته از این عناصر بایستی به زمینه به عنوان نوعی از تاریخ نیز نگاه کرد. زمینه را نه به عنوان عاملی ایستا و در زمان، بلکه بایستی به عنوان عاملی پویا و متغیر و سیال در نظر گرفت. به نوعی زمینه معماری زمینه گرا خود متغیر و متحرک است. بدین جهت نمی توان بنای معماری را که متن نام دارد را در زمینه ای متغیر و سیال و در حال تحرک، به صورت ایستا طراحی نمود، زمینه ای که خود، گذشته از چهره طبیعی و بکر زمین که در اکثر مناطق انسان نشین (مثلا شهرها) مدام در حال بازسازی و تغییر است. هر بنایی که ساخته می شود خود به عنوان بخشی از زمینه مطرح می گردد و به عنوان بخشی از زمینه برای بنای بعد از خود زمینه سازی می کند (تولائی، ۱۳۸۰، ۵).

با این روش، «آدولف لوس»، کونر هاوس را در کوههای اتریش طراحی کرد. بدین صورت که دیوارها را از چوب تیره که برگرفته از معماری بومی منطقه بود، ساخت. این در حالی بود که به طور معمول اغلب طراحی هایش در بافتهای شهری اندودی سفید داشتند. در معماری منطقه گرا، ما تنها از جنبه زیبایی شناسانه به ساخت مایه و تکنیک های ساخت محلی توجه نمی کنیم. بلکه از این رو که سنت محلی اغلب مبتنی بر راه حل تجربه و آزمون است و برای موضوعاتی چون اقلیم، شرایط روشنایی، دما، رطوبت و سایر زمینه های در روند تاریخی، پایدار و بهینه شده است، می تواند بسیار مورد توجه قرار بگیرد. حسن فتنی یکی از پیشگامان منطقه گرایی بود. در ساختمان هایش برای روستای جدید گورنا" در مصر، روش های ساختمانی کهن را برای فراهم کردن تهویه طبیعی به کار گرفت (یورماکا، ۱۳۹۱: ۱۱۴).

«ویلا ایلیا» در کشور مالی توسط معماران فنلاندی «مایکو هیکی» و «مار کو کومون» نمونه ای از طراحی منطقه گراییانه معاصر است که این طرح، واکنشی به نور و رطوبت زیاد هوای استوایی سواحل آفریقای غربی است. اگرچه خانه کونر هاوس، از جنبه استفاده از ساخت مایه، مشابه معماری سنتی است؛ ولی برخی از ویژگی های سنتی این نوع خانه ها مانند سقف های بلند، در آن حذف شده است. بر این اساس این روش می تواند به عنوان منطقه گرایی انتقادی توصیف شود. «کنث فرامپتون» در تحلیل خود، منطقه گرایی انتقادی را متمرکز بر ویژگی های محلی می داند که در راستای مقاومت در برابر همسان سازی سرمایه داری مدرنیسم قرار گرفته است. که این طیف کلی، فرهنگ جهانی را واسازی می کند و میراث دار و در عین حال، منتقد تمدن جهانی می گردد (یورماکا، ۱۳۹۱: ۱۱۵).

خانه هایی که «ماريو بوت» در سوئیس در سالهای دهه ۱۹۷۰ و ۱۹۸۰ میلادی طراحی کرد، می توان به عنوان نمونه هایی از منطقه گرایی انتقادی دانست. بوت با عنوان شاگرد کوربوزیه، هندسه انتزاعی و ساده مدرنیستی را بکار گرفت ولی آنها را با استفاده از رنگ و مصالح محلی به سنت ساختمانهای محلی متصل کرد. بنابراین بسیاری از خانه هایش بازخوانی از دیوارهای نواری متداول منطقه است (یورماکا، ۱۳۹۱: ۱۱۶).

اما منطقه گرایی تنها مسیر واکنش به محتوای بستر نیست. معماران پست مدرن، مانند «ا. ام. اونگرس» دیگرام های انتزاعی در مورد ریخت شناسی (تحلیل های زاویه بام، محورهای پنجره ها، بافت و ...) محیط را ترسیم می کردند و سپس تلاش می کردند شخصیت های مشابهی برای آن بازسازی کنند که برای نمونه می توان به تالار شهر «هیلدشیم» آلمان که ترکیبی جدید با استفاده از ویژگی های ساختمانهای تاریخی است، اشاره کرد. برج رسانه ای «هانس هولاین» در وین، یکی از نمونه های بسیار مشخص زمینه گرایی است. این برج، طرح به هم کلاژ شده ای از اختلاط عناصر متنوع معماری است. به استثنای برجهای بلند شیشه ای، نمای ساختمان، بازخوانی از ساختمانهای همسایگی اش است که با احترام به رنگ، تناسبات و روزه های آن طراحی شده است. از سویی تغییر دادن پوسته به هدف پوشاندن ساختمان است و از سویی دیگر «هولاین» جعبه شیشه ای عجیب کجی را برای جلب توجه در گوشه ساختمان طراحی کرده است (یورماکا، ۱۳۹۱: ۱۱۸).

«موزه یهود برلین» که لیبسکیند در طراحی موزه یهود سه مسیر در نظر گرفته که این مسیر ها از سه مفهوم ویرانی، سرگردانی و وجود سر چشمه می گیرد که در زندگی یهودیان آلمان همواره موجود بوده است. مسیر اول و دوم هیچ کدام به فضای نمایشگاهی نمی رسند و مسیر سوم یا همان "وجود" به گالری ها می رسد. مسیر ویرانی به برج هولوکاست منتهی می شود که از دیگر اجزای ساختمان جداست. کف این قسمت پر است از صورتکهای چدنی که بازدید کنندگان باید از رویشان عبور کنند و با پا گذاشتن روی آنها صدایی شبیه جیغ انسان شنیده می شود. خطوط روی بنا هم نشأت گرفته از نقشه شهر برلین و نشان دهنده محله های یهودی نشین و خیابان هایی است که در آنها اتفاق یا حادثه ای مهم و تاریخی مرتب با یهودیان روی داده است. مسیر سرگردانی از فضاهایی تشکیل شده که پنجره هایی به روبرو دارند. این مسیرها و پنجره ها به چیز خاصی نمی رسند و هدف آنها القای مفهوم سرگردانی به بازدید کنندگان است.

یکی از ورودی‌ها از داخل ساختمان کنار موزه است. این بنا در تضاد با ساختارها در هم ریخته موزه قرار می‌گیرد. بنای موزه بر امتداد خط شکسته ای شکل گرفته است که بیان سرگذشت یهودیان در طول تاریخ است. میترات در هم ریختن ستاره داوود را در فرم کلی این موزه دید و خوانش‌های متفاوتی از آن داشت. این بنا بیانگر مساله قدیمی و پابرجای هرمنوتیک است: فهم گذشته ای که از میان رفته، ویران شده، و دیگر جز تلی انباشته از تأویل‌های بعدی نیست. در این موزه شکستن معنای نشانه‌ها و رسیدن به بی‌معنایی و در عین حال خلق معناهایی جدید و چند گانه را می‌بینیم. اگر یک جا برای برتری گسست و ویرانی بر ساختار، وجود داشته باشد همین موزه است. چرا که نفس ایجاد آن برای فراموش نشدن بلایی است که زندگی مدرن و ساختار ماشینی آن بر سر انسان آورد.

می‌توان گفت موزه یهود لیسیکیند در وهله اول تلاشی است برای به یاد آوردن اذهان، موقعیت‌ها و نشانه‌هایی که در اصل ضد خاطره هستند. به همین دلیل موزه یهود در خود حامی تناقضاتی حل‌ناشدنی است. تناقض و تضادهایی به قدمت تاریخ دهشتناک بشری آنگونه که آدورنو معتقد است همواره این دهشت ملازم و همراه تمدن بوده، هست و خواهد بود نمی‌توان دهشت را برانداخت و تمدن را نگه داشت.» (تتودور، هورکهایمر، ۱۳۸۴: ۳۶۱).

موزه یهود ناچار است مکانی باشد برای یادآوری فراموشی، جایی که باید به خاطر آوریم تا فراموش کنیم. اما این مفهوم و کالبدی کردن آن فرآیندی متفاوت را می‌طلبد چرا که قرار است با دیدی متفاوت به هر آنچه که قبلاً وجود داشته نگاه کنیم. محتوایی با این وزن فرمی نوین را می‌خواهد که معماری معماری مدرن از پس آن بر نمی‌آید. لیسیکیند از همان آغاز کار خود، به سراغ نشانه‌های اقلیت می‌رود. ستاره داوود یا همان مهر سلیمان، و با در هم ریختن این نماد یهود در همه جنبه‌های زندگی آنها رسوخ کامل پیدا کرده است. از همان لحظه شکست ستاره (در هم ریختن ستاره داوود)، موقعیتی که جنون دیگر بودگی نشانه می‌نامند شروع می‌شود. شکاف‌ها در متن فرم موزه یهود به شدت تأویل‌پذیرند در واقع این شکاف‌ها تفاوت‌های هستند که از دید دریدا معنا را به سبب فاصله‌ای که از موضوع دارن به تأخیر می‌اندازد. موزه یهود یک متن باز است. متنی که از هر گوشه آن می‌توان شروع به خوانش کرد. بنابر این موزه یهود را می‌توان جزء معدود آثار معماری دانست که با دیدی واسازی گرا همچنان پس از ساخت و کالبد یافتن، دوباره و از نو قابل واسازی، خوانش و تأویل‌پذیر است. له واساز سیسیکیند ثابت کرده است کالبد و تجسد یافتن نمی‌تواند پایان راه واسازی در معماری باشد، بلکه به حوزه پایان‌ناپذیر معناها متصل شده است.

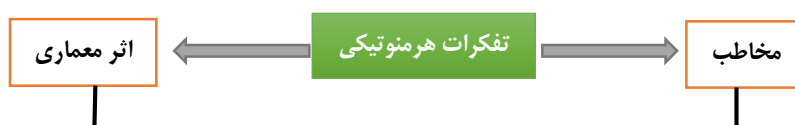
۴- نتیجه‌گیری

تاویل یک اثر هنری همانا درگیر شدن با آن، خواندن نشانه‌های نهفته در آن متن و تأویل آن نشانه‌ها است. خواندن متن، همان دیدن و سفر کردن در آن است. با سفر در متن هر کس با توجه به پیش‌فرض‌های خود، گوشه و کنار آن را می‌کاود و نشانه‌ها و مفاهیم نهفته در آن را برای خود بازخوانی می‌کند و معنایی بر آنها می‌نهد دیدن معماری بازآفرینی متن است. با هر بار دیدن و سفر کردن در متن معماری، معماری دگرگون شده و دوباره ساخته می‌شود. فرآیند خوانش و فهم اثر هنری توسط مخاطب، همواره پرسش‌ها و ابهاماتی را در نزد هنرمندان و نظریه‌پردازان هنر ایجاد کرده است. اثر هنری معمولاً با خوانش‌های متنوع و گاه متناقضی از جانب مخاطبان آن و نظریه‌پردازان همراه می‌شود. نکته‌ی حائز اهمیت تأکید برخی از نظریه‌پردازان بر خوانش و فهم خود است، به نحوی که سایر نظرات را مردود شمرده و بر وجوهی از اثر که در نزد ایشان جلوه گر شده است، تأکید می‌نمایند. اثر هنری چون حرفی برای گفتن دارد، بنابراین معنایی معتبر و تبیین‌شدنی دارد که می‌توان آن را با رویکرد هرمنوتیک تاویل و تفسیر کرد. هنر هرمنوتیک، هنر آشکارسازی و واسطه‌گری است که با کوشش خودمان برای تفسیر گفته‌هایی که در سنت با آن مواجه می‌شویم، انجام می‌پذیرد. هنرمندان ایرانی آثار هنری را خلق می‌کنند که راز و رمز موجود در آنها روح اثرهنری را متعالی می‌کند. در واقع اثرهنری آینه‌ی موثر است. این آینه نمایانگر خصوصیات روحی و روانی اوست و باورها و اعتقادات خالق خودرا به بیننده فهمیم می‌نمایاند. در این وضعیت اثر معماری خود رمز و نماد می‌گردد؛ زیرا در پشت صورت، نقوش و اشکال نشانه یا رمزی برای القاء معانی مستتر دارد. این نقوش و اشکال حاملان معانی هستند. هرآنچه درعالم وجود دارد، دارای صورت و معناست. صورت را وجه‌اعلی و عروجی اشیاء و هویت ساز آنها می‌دانند؛ به عبارتی ساده‌تر اگر معنی را مغزو صورت را پوسته‌روی آن بدانیم، خواهیم دید که هر صورتی برای عالم مادون خود معناست و هر معنایی برای عالم ماورای خود صورت (پالمر، ۱۳۷۷).

معماری مانند سایر هنرها از سه بعد تشکیل می‌شود؛ بعد اول فنون و روش‌هاست که به مدد شاگردی و استفاده از تجارب گذشتگان به دست می‌آید. بعد دوم ابداع و خلق است که بخش عمده آن به جوهر درونی و استعداد ذاتی فرد بستگی دارد، بعد سوم بعد حکمی و شهودی معماری است که معنا، رموز و روح اثر را می‌سازد. از دیدگاه هرمنوتیک، معنای یک اثرهنری همچون اثر معماری، در رابطه دیالکتیک با مخاطبین قرار می‌گیرد و این گفتمان هیچ وقت تمام نمی‌شود. به عبارت بهتر، هراثر معماری از لحاظ معنا به عنوان یک پروژه ناتمام به حساب می‌آید و هیچ وقت ارتباط خود را با مخاطبین قطع نمی‌کند.

هرمنوتیک از طریق تأویل و تفسیر، یک متن معماری را به همراه نشانه های نهفته در آن بازخوانی می کند و این بازخوانی از طریق روش های طراحی که در واقع واکنشی به بستر هستند صورت می پذیرد این روش ها عبارتند از: زمینه گرایی و توسعه گرایی بر پایه استفاده از متن گذشته، میانی نظری مشترک در این روش، نگرش نو به متن معماری موجود است. این بازخوانی و نگرش نو به این بستر منجر به روش های زاینده در تولید فرم ها و کالبد های معماری و شهرسازی جدید می شود. از اثرات بازشناسی و تولید فرم روش های طراحی مذکور می توان به:

۱. استفاده از آثار و بقایای بنای قدیمی به عنوان ساختار، خاستگاه یا زیرنقش طرح جدید.
 ۲. ادغام طرح جدید با بنای پیشین و خرابه های آن، به طوری که از لحاظ فیزیکی قابل تشخیص یا مورد استفاده باشد.
 ۳. طرح جدید ادغام شده با بنای پیشین سایت دارای روح، مفاهیم، کارکرد و همچنین خاطرات بنای پیشین، در خود است.
- هدف فهم هرمنوتیکی این نیست که به معنای یک اثر نزد مخاطب اصلی یا مؤلف آن پی ببرد، بلکه هدفش این است که دریابد این اثر برای ما و در حال حاضر چه معنایی دارد و ساختار هر اثر با تولید آن به دنیا می آید و در معماری، این مقوله از همه شاخص تر است.

نمودار ۲- رابطه اثر معماری با مخاطب

از افق های تحقیقاتی که برای ادامه و توسعه این تحقیق می توان به آن اشاره کرد، تعمیم این روش در معماری سنتی ایران می باشد، با این تفاوت که برای بازخوانی معماری قدسی ایران می توانیم به جای استفاده از علم هرمنوتیک از عرفان استفاده کنیم. به عبارت دیگر می توانیم نقش عرفان را در بازخوانی فرم ها و فضاهای معماری سنتی ایران به عنوان یک متن فرهنگی و اجتماعی بررسی کنیم.

منابع

۱. احمدی، بابک، (۱۳۷۵)، «حقیقت و زیبایی، درس های فلسفه هنر»، نشر مرکز، تهران.
۲. احمدی، بابک (۱۳۸۰)، «ساختار و هرمنوتیک». چاپ پنجم. تهران: نشر گام نو.
۳. پالمر، ریچارد، (۱۳۷۷)، «علم هرمنوتیک»، ترجمه محمد سعید حنایی کاشانی، هرمس، تهران.
۴. تولائی، نوین (۱۳۸۰)، «زمینه گرایی در شهرسازی»، نشریه هنرهای زیبا، شماره ۱۰، ص ۴.
۵. ریخته گران، محمدرضا، (۱۳۷۸)، «منطق و مبحث علم هرمنوتیک، اصول و میانی تفسیر»، نشر کنگره با همکاری مرکز مطالعات و تحقیقات فرهنگی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی تهران.
۶. شجاری، م، علیزاده، ب (۱۳۹۰)، «رویکرد هرمنوتیک به هنر معماری اسلامی»، فصلنامه دانشگاه هنر.
۷. صابری م (۱۳۸۹)، «هرمنوتیک و تئاتر»، چاپ اول، تهران: انتشارات سوره مهر.
۸. صافیان، محمدجواد، انصاری، مائده، غفاری، غلی، مسعود، محمد (۱۳۹۰)، «بررسی پدیدارشناختی-هرمنوتیک نسبت مکان با هنر معماری»، نشریه پژوهش های فلسفی، سال ۴، شماره ۸، ص ۹۳-۱۲۹.
۹. صافیان، محمدجواد (۱۳۸۷)، «نگاهی به روش پدیدارشناختی-هرمنوتیک هایدگر پیرامون کار هنری»، پژوهشنامه فرهنگستان هنر، شماره ۸.
۱۰. مسعودی ع (۱۳۸۸)، «بازشناسی باغ ایرانی باغ شاهزاده». چاپ اول. تهران: نشرفضا.
۱۱. مونثو، رافائل، (۱۳۹۰)، «اشتیاق تئوریک و استراژی های طراحی در آثار هشت معمار معاصر»، ترجمه ایمان رئیسی و حسام عشقی صنعتی، مشهد: کتابکده کسری.
۱۲. میردریگوند، فاطمه، دشتی رحمت ابادی، محمدعلی، (۱۳۹۴)، «هرمنوتیک و خوانش آن در معماری»، کنفرانس ملی مهندسی معماری، عمران و توسعه کالبدی، کوهدشت.
۱۳. یورماکا، کاری، (۱۳۹۱)، «مقدماتی بر روش های طراحی معماری»، ترجمه کاوه بذرافکن، تهران: انتشارات دانشگاه آزاد تهران مرکزی.

14. Pannenberg wolfhart, (1967), Hermeneutics and Universal History, in History and Hermeneutic, New york, Hapreper & Row.

مبلمان سنتی ایران

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۱۲/۱۰

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۲/۱۴

کد مقاله: ۹۸۲۸۲

احدنژاد ابراهیمی^۱، امیر حسین فرشچیان^۲، وریا عزیزی^{۳*}

چکیده

مبلمان از آن رو که بازتابی از فرهنگ و هنر یک سرزمین و نمادی از شأن و منزلت اجتماعی افراد به شمار می‌رود، در گذر تاریخ، نمایانگر طیف متنوعی از سبک‌های طراحی بوده است. هرچند که توسعه‌ی صنعتی جوامع و پیدایش نهادهای مدنی نوین، تحولی عمده در سبک‌های طراحی و تولید مبلمان ایجاد کرده است، اما هنوز هم گرایش به سبک‌های پیشین که ریشه در اصالت فرهنگی و تاریخی جوامع دارند، مورد توجه بسیاری از طراحان و کاربران مبلمان است. این نوشتار می‌کوشد تا به طور فشرده به طبقه‌بندی رویکردهای سبک‌شناختی طراحی مبلمان در سیر تحول تاریخی آن بپردازد و خاستگاه و ویژگی‌های کلیدی هر یک را مورد مطالعه قرار دهد. در این مقاله گونه‌های متفاوت این هنر ایرانی معرفی شده و مورد بحث و بررسی، تجزیه و تحلیل قرار گرفته است و خصوصیات کالبدی و شکلی تخت‌های کهن مبنای طبقه‌بندی قرار گرفته است. نتیجه حاصل از تحقیق، ضمن شناخت و بررسی سبک مبلمان سنتی، بیانگر این مطلب است که ریشه‌های علل وجودی سبکی چنین متفاوت در میان سبک‌های مبلمان ایرانی را می‌توان در ارتباط این هنر-صنعت با فرهنگ قومیتی قدیمی ایران جويا شد. روش پژوهش، تحلیلی-توصیفی است که با تحلیل ساختاری و تزئینی مبلمان سنتی و نگاهی جامعه‌شناسانه به بستر شکل‌گیری آن به اثبات فرضیه پرداخته شده است.

واژگان کلیدی: مبلمان، سنت، فضای معماری، ایران.

۱. دانشیار دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه هنر اسلامی تبریز، ایران.

۲. دانشجوی دکتری تخصصی معماری اسلامی دانشکده هنر و معماری دانشگاه هنر اسلامی تبریز، ایران

۳. دانشجوی کارشناسی ارشد مهندسی معماری دانشگاه ایرانمهر قروه، کردستان (نویسنده مسئول) verya.lionking@yahoo.com

۱- مقدمه

مبلمان به عنوان هنری کاربردی، در مقام هنر با درک حسی مخاطب ارتباط دارد و به عنوان وسیله‌ای کاربردی پاسخگوی نیازهای جسمی کاربر است. از این رو مبلساز در مقام هنرمند- صنعتگر- طراح در هر دوره‌ای تحت تأثیر روح زیبایی شناسی عصر خویش و رفتارهای قومی آن دوره قرار دارد. مبلمان سنتی ایران با توجه به گستردگی و بومی بودن ایرانی و تنوع در نوع و مورد استفاده بودن بیشتر جای تامل و بررسی دارد و اینکه در معماری معاصر چه جایگاهی دارد قابل تحقیق و بررسی می‌باشد. متأسفانه در معماری معاصر ما "معماران" معمار نیستند و فقط خانه سازی می‌کنند و در معماری امروزه هیچگونه توجهی به نیازها و رفتار و استفاده انسانی و حس ارتباط با فضای طراحی شده نمی‌کنند و رابطه کاربر با فضا و مبلمان داخلی و طراحی شده‌ی موجود بهیچگونه ملموس نیست و حس الحاقی وسایل و اشیاء در فضا به کاربر دست می‌دهد چنانچه در معماری سنتی و اصولی و قدیمی ایران حتی به کوچکترین جزئیات مبلمان و طراحی راحتی کاربر و مردم، واری مبلمان حتی توجه شده و حتی به عبور و مرور عابرین و یا کسانی که حق ورود به حریم و فضای شخصی داخل بنا را نداشته اند توجه شده است و با ایجاد مبلمان یا سکوهایی جلوی درب ورودی که به پیر نشین معروف بوده اند احترام نهاده شده است ولی در حال حاضر نه تنها به این گونه موارد توجهی نمی‌شود بلکه با طراحی مبلمان های غربی و تجمل گرایانه و بدون کارآمد و صرفاً جهت زیبایی و تزئینی زندگی مردم دچار مشکلات خاص و اجتماعی و دوگانگی فرهنگی شده در صورتی که یک خانواده خیلی ساده با بیشترین هزینه حاضرند مبلمانی جهت تزیین در خانه ی خود داشته باشند در صورتی که از آن استفاده نمی‌کنند و چند روز اول فقط مورد استفاده قرار می‌گیرد ولی بعد از مدتی دوباره همان خانواده به روش سنتی یا روی زمین نشستن پناه می‌برند یا به همان روش های ساده و مرسوم به استراحت خود می‌پردازند و راحتی مبلمان برای استراحت روحی و جسمی آنان کاربردی ندارد. اگر معماری ما معمار گونه و طراحی مبلمان ما بر حسب نیاز افراد کاربر و معمارانه باشد باید سعی و تلاش در این راستا انجام شود که الفت و آشتی فرهنگ ایرانی با آداب و سنن و مبلمان سنتی به شیوه جدید و کارآمد ایجاد شود که کاربر هم بتواند همیشه از مبلمان هم به خاطر حفظ سلامت روح و روان هم بخاطر سلامت جسمی از آن استفاده کند. باید بتوانیم مبلمان سنتی خود و ایران را حفظ و احیا کنیم نه اینکه کشورهای بیگانه با الگو برداری از مبلمان سنتی ما برای خود برند سازی کنند بطور مثال کشور چین که با طراحی کرسی‌های جدید پول هنگفت و قابل چشمگیری به جیب زده‌اند و باید ذکر شود آیا در ایران کسی به این موضوع نپرداخت که چرا کشوری بیگانه با فرهنگ ما مبلمان مارا به جهان بفروشد؟ واقعاً باید به این امر در مبلمان سنتی ایرانی توجه داشت که مبلمان سنتی ما به همه جوانب روانی کاربر و حس نیاز به مبلمان در طراحی مبلمان سنتی توجه شده.

در ابتدای تاریخ کلمه‌ی صندلی در تکه‌ی سنگ و چوب و سکوهایی کنار منازل خلاصه می‌شد. کم‌کم با پیشرفت تکنولوژی و هنر، شکل ظاهری آن تغییر کرد تا به آنجا رسید که "مبل" نام گرفت. مبل و صندلی و به قول فردوسی تخت و کرسی: جهاندار بنشست بر تخت عاج به سر بر نهاد آن دلفروز تاج از نیازهای اصلی زندگی نبود و در دوره های مختلف تاریخی برای نشان دادن شأن و مقام کسی که برمسند قدرت تکیه می‌زد به صورت تخت های سلاطین یا کرسی های مشمولین و ثروتمندان به کار می‌رفت. با گسترش روابط خارجی، ورود کالاهای مورد استفاده غرب به ایران نیز صورت گرفت که مبل نیز از آن جمله است. در اینجا بود که فرهنگ گذشته ما، کرسی های سنتی، با صندلی‌های وارداتی فرنگی رو دررو قرار گرفت. سیر تاریخی این تحول تا دوره ی صفوی از لابه لای نقش برجسته ها و نقاشی های ظروف سیمین و گلینه و سکه ها با آوردن نمونه های موجود، شرح داده شده است. از دوره ی صفویه تا نیمه ی اول قرن ۱۰ به صورت بررسی ویژگی‌های هنری با تجزیه داده‌های به دست آمده از نگاره‌ها، نمونه‌های موجود و عکس‌ها و تنظیم داده‌ها در جداول تصویری و نوشتاری صورت گرفته است. تحلیل و بررسی جداول و یافتن شباهت ها و تفاوت‌های دوره های مورد مطالعه، تعریفی از کرسی تخت نیمکت کنار حوض و باغچه ایرانی پیر نشین شاهنشین لحاف و تشک پنبه ای و مبلمان های سنتی، بررسی هویت ایرانی آن، زمان اوج این سازه ها و زمان رکود آنها را ارائه می‌دهد. تجزیه و تحلیل داده ها با استفاده از روش مطالعه مقایسه ای و تطبیقی ویژگی های هنری این دو سبک طراحی غربی و مبلمان سنتی در ایران مبتنی بر مستندات تاریخی و توصیفی انجام شده است. پس باید بگوییم معمارانه معماری کنیم و طوری مبلمان و وسایل مردم را طراحی کنیم که ایده آل و کارآمد باشد چون زندگی خوب پیدا کردن نیست بلکه ساختنی است.

۲- سؤالات تحقیق

۱. آیا احیای سنت طراحی مبلمان سنتی و استفاده مجدد از آن در زندگی امروزه امری ضروری است؟
۲. چگونه با طراحی مبلمان با رویکرد انسان گرا مبلمان سنتی ایران را با مبلمان معاصر امروزی ادغام کرد و بر معماری و مبلمان امروزی تأثیر بگذاریم؟
۳. تفاوت های مبلمان سنتی سبک ایرانی با دیگر کشورهای آسیایی چگونه است و چه شباهت‌هایی دارد؟

۳ - فرضیه تحقیق

۱. مبلمان سنتی ایران به دلیل کوتاهی اغراق آمیز آن و شیوه نشستن کاربر در میان سبک‌های مبلمان ایرانی منحصر به فرد است و می‌توان الگویی برای مبلمان روز ایران باشد.
۲. با وجود ویژگی ثابت انواع نشستگاه‌های ایرانی، با بهره‌گیری از عناصر گوناگون تزئینی و ساختاری همچون تاج و تزئینات سروی شکل، سبک‌های متفاوتی از این نوع نشستگاه را شاهد بوده و در نمونه‌های این سبک وفاداری به سنت‌های مبلمان به چشم می‌خورد.
۳. با نگاهی جامعه‌شناسانه به شرایط اجتماعی و ویژگی‌های قومیتی ایرانی‌ها پیش از رسیدن به حکومت و پس از آن می‌توان دریافت که ویژگی منحصر به فرد مبلمان ایرانی، نمایشی از حکومت حاکمانی صحرانورد و آمیختگی آنان با فرهنگ شهری (یک جانشینی) است.

۴ - اهداف تحقیق

۱. مبلمان باید زیبایی بصری محیط را به دنبال داشته باشد.
۲. مبلمان با اصول ایرانی و سنتی عناصر آن باید دارای چیدمانی باشد که علاوه بر کاربری و خدمات رسانی مناسب، آرامش روحی و روانی ساکنان را نیز فراهم کند.
۳. مبلمان سنتی ایران باید به گونه‌ای طراحی شود که امکان استفاده برای همه‌ی اقشار جامعه اعم از زن، مرد، پیر، جوان، معلول و جانباز ... فراهم آورد.
۴. برای داشتن مبلمان خوب می‌توان با سلیقه و طراحی صحیح، هنرمندانه از امکانات محلی و مصالح بومی بهره‌ی لازم را برد.
۵. ایجاد حس آشتی فرهنگی با حس ارتباط روحی کاربران مورد استفاده مبلمان امروزی با مبلمان سنتی ایرانی

۵ - پیشینه تحقیق

یکی از شاخص‌های رشد تمدن، تغییر و تحول در نگرش انسان نسبت به زندگی بوده است و به طبع آن تغییر در طراحی در کلیه اسباب و لوازم مورد استفاده در زندگی از طراحی در لباس تا معماری و دکوراسیون داخلی منازل و... ظهور صنعت در قرن نوزدهم، تغییراتی بنیادین در تفکر و تولید ایجاد کرد و انتقال و تغییر صور و اشکال از معماری سنگین و مکعبی شکل به صور منحنی شکل، یکی از عوامل زمینه ساز در طراحی مبلمان بوده است. به عبارتی معماری و دکوراسیون را اساساً نمی‌توان از هم تفکیک کرد. مبلمان از تغییر شکل و تحول چهارپایه‌ها، نیمکت‌ها... و میزهای ساده حاصل شد و این تغییرات تدریجاً و در طول زمان حاصل شده و زمان ساخت نخستین مبلمان‌های اولیه را، به علت عدم دستیابی به نام سازندگانشان دقیقاً نمی‌توان مشخص کرد. بعد از قرن ۱۵ بود که اولین مبلمان‌هایی که شناسایی شده‌اند نام سازندگان و صنعتگران خود را به همراه داشته‌اند. در قرن ۱۸ میلادی مبلمان حجیم و پر زینت، انعکاسی از معماری و اماکن مذهبی آن دوران بود، قطعات قطور و خشک و خشن به مدد کنده‌کاری‌های حجیم همراه با نصب قطعات فلزی گران قیمت و سنگ‌ها و چوب‌های کمیاب تزئین می‌شدند و این مخصوص دورانی است که هنوز مهارت‌های فنی و تکنولوژی ماشینی نتوانسته بود توان سازندگان را افزایش دهد. در عصر رنسانس، مهارت‌های فنی فوق‌العاده موجب پیدایش کنده‌کاری‌های بسیار عالی و بدیع نخست در ایتالیا و بعدها در آلمان، اسپانیا، فرانسه و بالاخره انگلستان گردید و دقیقاً مبلمان‌های دوره رنسانس از خطوط معماری ساختمان‌ها پیروی می‌کردند. سبک‌های آن دوره به نام سلاطین نام‌گذاری شده بودند که از آن میان مبلمان‌های تودور، الیزابت، ژاکوبی، ویلیام، ماری، ملکه‌آن و لوئی فرانسه را می‌توان نام برد. و در برخی دیگر از نام سازندگان خود مایه گرفته بودند که از آن میان مبلمان‌های چپندل^۱، هیل وایت^۲، آدام^۳ و شرآتون^۴ معروف‌ترین آنان هستند. از قرن ۱۸ میلادی به بعد مبلمان‌های سنتی گسترش پیدا کرد و ارزش خود را در دهه‌های بعدی نیز حفظ نمود و حتی امروزه بعد از چندین قرن هنوز از این سبک‌ها استفاده می‌شود. به منظور هماهنگ شدن با معماری تحول یافته مبلمان نیز بتدریج نه تنها از طریق فرم و سبک بلکه از نوع مواد و چوب نیز تغییر یافت. چوب‌های مختلفی مثل بلوط، سرو، آبنوس، گردو، شاه بلوط بتدریج جایگزین چوب گردو و ماه‌گونی شدند. در اواخر قرن ۱۷ از چوب گردو و به میزان قابل ملاحظه‌ای در ساخت مبلمان استفاده می‌شد. تزئینات مبلمان در گذشته غالباً در تداخل با مفهوم کاربردی و استفاده و اتلاف وقت قرار می‌گرفت. این امر هنرمندان سازنده را به سمتی سوق داد که بتوانند به صرف انرژی و وقت قرار می‌گرفت. این امر هنرمندان سازنده را به سمتی سوق داد که بتوانند با صرف انرژی و وقت کمتر، محصولاتی مقاوم و زیبا و حتی المقدور به صورت ماشینی خلق کنند و در واقع از مصالح به کار رفته حداکثر استفاده را به عمل آوردند. عمل اتصال و مونتاژ قطعات چوبی از مهارت‌های

1. Chippendale
2. Hepple white
3. ADAM
4. Sheraton

مربوط به کنده کاری نشات می گرفت. از خراطی چوب جهت سبک کردن مبلمان های سنگین و تغییر شکل از قطعات مکعبی مستطیل به استوانه ای استفاده شد. پس از اختراع ماشین های تراش و با افزایش راندمان کاری فرآیند هایی مانند خم کردن چوب، ورقه ورقه کردن و مونتاژ مکانیکی قطعات به سازندگان این مدد را رساند که بتوانند زیباترین و مقاوم ترین مبلمان ها را در کوتاه ترین زمان ممکن با تناسب بدیع و بر مبنای ابعادی استاندارد بیافرینند و همچنین تحول در علم شیمی و فرآورده های شیمیایی صنعتی، در قیاس با گذشته انواع مواد جلا دهنده مصنوعی و مقاومی را در اختیار سازندگان قرار دارد تا بتوانند به مبلمان ها، نمای دلپذیرتری بدهند. صندلی ها در تاریخچه مبلمان جایگاه خاصی دارند و به عبارتی صندلی های قدیمی از اجداد مبلمان های امروزی محسوب می شوند.

۶- ادبیات موضوع

آفرینندگان آثار هنری مدام با چالش هویت درگیر می باشند. بخصوص در دهه حاضر که توجه به مسائل زیست محیطی، انرژی و اقتصاد موجب توجه به معماری پایدار شده است و نوعی بازگشت به تجربه گذشتگان و سنت ها، دوباره قابل مشاهده است. بنابراین درک نمادها و نشانه های هویت دهنده به اثر معماری، اجتناب ناپذیر است. قدر مسلم مطالب انبوهی در مورد فرهنگ، معماری و هویت معماری نگاشته شده است اما در این گفتار سعی بر آن است که رابطه معکوس این گزاره دو شرطی یعنی اثرات هویت آفرین معماری در جامعه انسانی مورد بررسی و تحلیل قرار گیرد و به معماری مانند یک نماد نگریسته شود. در این نگرش معماری به عنوان متن در بوته نقد و تفسیر قرار می گیرد. برای تشریح ایده مطرح شده، ابتدا به نقش نمادها به عنوان اصلی ترین رکن فرهنگ مادی پرداخته می شود. سپس از هویت سازی نمادها بحث می شود و در نهایت معماری و بناهای ساخته شده توسط انسان مانند یک نماد مورد تفسیر قرار می گیرد و نقش هویت سازی معماری و تأثیرات آن بر جامعه انسانی و فرهنگ های بومی و محلی بیان می گردد. هر علامت مشخصی که بین دسته ای از انسان ها دارای قراردادی مفهومی باشد و به منظور پیشرفت امور انسانی و نیل به یک مقصود به کار گرفته شود یک نماد را تعریف می کند.

۱-۶- مبلمان

مبلمان، م^۱ فرانسوی، اثاث البیت، کاجال، رخت، رخت خانه، ماعون، قماش خانه^۲. عموماً به تمام اشیاء منقولی که در خانه مورد استفاده قرار می گیرد و یا برای تزئین خانه به کار می رود و خصوصاً به چهارپایه های به نسبت بزرگی اطلاق می شود که از چوب و فلز و فنرهای نرم سازند و با پارچه های خوشرنگ یا پوست یا پلاستیک و جز آن آنها را پوشانند تا براحتی بر آن بتوان نشست : ارباب ثروت درداشتن مبلمان همی با هم تفاضل میکنند و تفاخر می نمایند. دشک و بالش و درون مبلمان ها هم از هوا پر شده بود (هدایت، ۱۳۷۵).

۲-۶- تخت

بررسی معانی و ریشه یابی لغاتی که برای تخت در اشعار و فرهنگ های کهن فارسی به کار رفته اند با واژگانی چون: (آماج، افرونگ، ارونند، اورنگ، اولنج). چهارصورت از یک واژه اند(پات، پاد). دو صورت از یک واژه اند(تخت، جرد، کت). عموماً در ارتباط با تخت شاهان هند به کار رفته است(گاه و گه، گرگر). روبه رو می شویم که می توان گفت ریشه قدیمی ترین فرم های حیوانی مورد استفاده در ایران به عنوان تخت، مار، شیر و بزکوهی^۳ است که توسط ایلامیان به کار گرفته شد. اگر نقش برجسته ی کورانگون را متعلق به ۳۵۰۰ ق.م بدانیم، قدیمی ترین فرم حیوانی مورد استفاده در طراحی تخت ها، مار است (احمدنیا، ۱۳۹۰).

۳-۶- کرسی

کرسی وسیله ای است که در بیشتر مناطق سرزمین ایران از دیربگام برای گرم ماندن در زمستان مورد استفاده قرار می گرفته است. یک مکعب توخالی چوبی که فقط سقف و کف دارد را تصور کنید که روی آن را با لحاف پنبه ای ضخیم و بزرگی بپوشانند و داخل آن منقلی بگذارند که حدود یک کیلو ذغال سرخ شده قرار دارد. کرسی از چهارپایه ای (میزی) از چوب به اندازه ۱*۱ متر و بیشتر و گاهی مستطیل تشکیل شده بود که حدود سه وجب بلندی داشته، روی آن را با لحافی بزرگ در اندازه های ۴*۴ یا ۷*۷ متر و گاهی بیشتر یا کمتر می پوشانند (تصویر ۱) سپس روی لحاف را با جاجیم، ترمه و یا چادر شب سفید تزئین کرده و به تناسب بزرگی و کوچکی کرسی، مجموعه ای مسی برای قرار دادن چراغ، سماور و ظروف خوراکی ها روی آن قرار می دادند. اطراف کرسی را تشک و پستی گذاشته و بزیر آن می نشستند (رسولی، ۱۳۸۹).

۱. فرهنگ دهخدا

۲. هزاره ی سوم قبل از میلاد

تصویر ۱- فضای معماری داخلی خانه ایرانی (ویسگون، ۱۳۹۶)

۷- فضای معماری مبلمان ایران

فضای اتاق کرسی در مجموعه زمستان نشین و اغلب در گوشه‌های این بخش که در و پنجره کمتری به حیاط دارند، ساخته می‌شده تا در زمستان با بستن در و پنجره‌ها بتوان آن را گرم کرد. در وسط اتاق، چال کرسی قرار داشته و ابعاد اتاق تابع ابعاد کرسی بوده، چون دیواره‌های آن برای تکیه دادن مورد استفاده قرار می‌گرفته‌اند. این فضا در همه خانه‌های اقلیم سرد و کوهستانی وجود دارد. این اتاق در مناطق پر شیب در پشت اتاق‌ها و داخل کوه کنده می‌شده و فاقد پنجره بوده است. این بخش در خانه‌هایی که حیاط بیرونی داشتند، گاه روی محور اصلی که شکم دریده یا چلیپا بوده نیز قرار می‌گرفته است. در خانه حیدرزاده تبریز اتاق کرسی الگوی شکم دریده دارد. که با توجه به استفاده این اتاق در شب و در بخش‌های خصوصی خانه تزیینات مفصلی ندارد. در خانه پیرنیا در نایین این اتاق با استقرار در محور اصلی، تزییناتی بسیار ظریف با لایه کاری گچی دارد.

۷-۱- تشک و لحاف

در گذشته افراد کمتر روی تخت می‌خوابیدند و اغلب ترجیح می‌دادند رختخواب‌شان را روی زمین پهن کرده و مشغول استراحت شوند، اما کدام یک از این روش‌ها برای حفظ سلامت مفید است و به فرد کمک بیشتری می‌کند؟ بسیاری از پدربزرگ‌ها و مادربزرگ‌ها، چنان به خوابیدن روی زمین عادت کرده و آن را مفید و مؤثر می‌دانند، که به هیچ‌وجه حاضر نیستند، روش‌شان را تغییر دهند. این گروه تا حدی به خوابیدن روی زمین باور دارند که حتی اگر زمانی روی تخت بخوابند نیز احساس کمر درد به سراغ‌شان می‌آید و تصمیم می‌گیرند چند شبی روی زمین بخوابند تا دردشان آرام شود. یکی از مشکلاتی که خوابیدن روی تخت را اکثر افراد جامعه دوست ندارند اینست که روی تخت فضای کافی روی رختخواب را در هنگام خواب ندارند و بدیل اینکه حرکت و تکان خوردن‌های ناگهانی که عامل اصلی آن مشکلات روحی و روزمره‌ی مردم می‌باشد از ترس اینکه به روی زمین در هنگام خواب سقوط کنند خوابیدن روی زمین را مطلوب‌تر می‌دانند و خوابیدن روی تشک‌های پنبه‌ای سنتی خوشایندتر از خوابیدن روی تشک‌های فومی یا فتری و غیره... می‌باشد و انتخاب یک تشک خوب و عالی و استفاده از الیاف طبیعی مرغوب خیلی بهتر از تشک‌های جدید و بلا استفاده فعلی می‌باشد.

با انتخاب اینکه روی زمین بخوابیم طبق نظر دکترها و متخصصین طب فیزیکی و توانبخشی^۲ در خوابیدن روی زمین بدن در حالت مطلوب‌تری قرار می‌گیرد کمتر صدماتی به ستون فقرات وارد می‌شود ازین رو استفاده از روش سنتی و استفاده از تشک و خوابیدن روی زمین برای اکثر افراد جامعه مطلوب می‌باشد و لازم به ذکر است همین روش خوابیدن معایبی هم دارد که توضیح مفصل‌تر جامع‌تری دارد که خارج از بحث مورد نظر ما می‌باشد.

۷-۲- لحاف

اینکه در مورد لحاف برای خوابیدن استفاده کنیم و یکی از مبلمان و وسایل اصلی زندگی می‌باشد اگر به صحبت‌های مادر بزرگ‌ها دقت کرده باشید همیشه هنگام خواب استفاده از پتوی سنگین را پیشنهاد می‌کنند، چه خاصیتی در استفاده از پتوی این چینی برای خواب شبانه وجود دارد؟

۱. بسیاری از مردم زیر پتوی سنگین آرامش و راحتی بیشتری دارند.
۲. عده‌ای بر این باورند که پتوی سنگین عصبانیت، افسردگی، استرس و بی‌خوابی را کاهش می‌دهد و کیفیت خواب و عملکرد بالا تنه را بالا می‌برد.

1. wisgoon

۲. دکتر شهرام صادقی

۳. آیا خواب دشواری در شب دارید؟ آیا دائماً در رختخواب می چرخید و نا آرام هستید؟ آیا در طول شب از خواب بیدار می شوید؟ شاید پتوی سنگین به سرعت خواب کمک کند. بعضی مطالعات نشان می دهد پتوی سنگین چون گرمای زیادی ایجاد می کند به آرامش اعصاب نیز کمک می کند.
۴. گاهی اوقات ذهن درگیری‌هایی دارد که حتی وقتی به رختخواب می‌روید متوقف نمی شود، پتوی سنگین کمک می‌کند سیگنال‌هایی به مغز برسد که ذهن آرام شود. پتوی سنگین به کاهش سر و صدای ذهن کمک می‌کند.
۵. پتوی سنگین با کمک به تولید سروتونین و دوپامین تأثیرات مثبتی را روی آرامش می‌گذارد.
۶. احساس امنیتی که زیر پتوی سنگین دارید واقعاً خوب است و همچنین گرما، راحتی از فواید خواب راحت است.

۳-۷- پشتی و تکیه گاه سنتی

پشتی در چیدمان مبلمان امروزی همچنان مورد استفاده و یکی از الزامات و ضرورت های مبلمان امروزی است چون از آن لحاظ که نشستن روی زمین و اصلاحاً دراز کشیدن پاها جهت استراحت افراد بیشتر مرسوم است همیشه قابل استفاده بوده و هست و برای اینکه پشت فرد به دیوار سرد برخورد فیزیکی نداشته باشد (تصویر ۲) و اینکه لباس افراد در تماس با دیوار تمیز بماند در مبلمان سنتی ما این وسیله طراحی شده و هنوز پابرجاست و بدلیل راحتی افراد خانواده یا بزرگان خانواده براحتی روی زمین نشسته و بالشتک‌هایی بصورت استوانه ای شکل طراحی شده است به اسم متکا که جهت تکیه دادن آرنج و بازوی افراد تعبیه شده که در بهترین حالت نشسته قرار گرفته تا حالت فیزیکی و نحوه راحتی فرد مورد استفاده کننده رعایت شود.

تصویر ۲- پشتی و تکیه گاه سنتی (خبرگزاری مهر ۱۳۹۶)

۸- پیرنشین در معماری سنتی ایران

اگر از پلکان یا سازه بتنی (سکو) که در قدیم به آن "پیرنشین" یا "منبر قدیمی‌ها" می‌گفتند و غالباً جلوی درب منازل تعبیه می‌شد، به عنوان نخستین پایگاه‌های اطلاع رسانی که به طور اختصاصی توسط بانوان کنترل و اداره می‌شد، یاد کنیم. پیرنشین محلی برای نشستن و گپ و گفت های زنانه محسوب می‌شد و از آنجا که بیشتر زنان عاقله‌مند و یا پیر در آنجا جمع می‌شدند، به همین خاطر به این مکان پیرنشین خانه می‌گفتند.

قبل از آنکه بخواهیم پیرنشین را به عنوان یک پایگاه تولید و انتقال خبر مورد بررسی قرار دهیم، لازم است به دو بعد مهم آن که شامل بعد "امنیتی و اخلاقی" و نیز "اجتماعی و فرهنگی" می‌باشد، اشاره کنیم. از جنبه امنیتی و اخلاقی باید اذعان داشت: در دورانی که زنان ایران توسط شوهران‌شان در پستوی خانه محبوس می‌شدند و رفتن به بیرون از خانه تنها شب‌ها و آنهم در معیت همسر و برای دید و بازدید و صله ارحام صورت می‌گرفت، پیرنشین در مخیله مرد ایرانی از حرمت خاصی برخوردار بود و حتی بددل‌ترین یا به تعبیر آن زمان غیرتی‌ترین مردان ایران به همسران خود اجازه می‌دادند عصرها جلوی درب منزل خود یا همسایه تجمع کرده و با یکدیگر به گپ و گفت بپردازند.

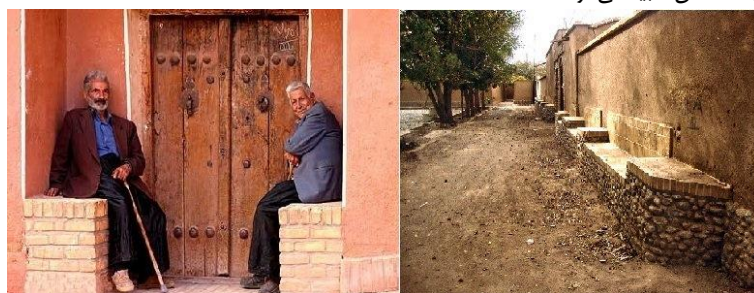
به عبارت دقیق‌تر پیرنشین تنها مکانی بود که حضور زن در آنجا و شرکت در جلسات گفت و شنود آن، نیازمند کسب اجازه از همسرش نبود. از بعد اجتماعی و فرهنگی نیز، پیرنشین مقدمه‌ای بود برای حضور زنان در فعالیت‌های اجتماعی و یافتن راهکارهایی برای مشارکت جویی در عرصه‌های تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری. هر چند در این گزارش بنا نیست به این موضوع خاص پرداخته شود، اما به گواه برخی از بانوانی که در تهیه این گزارش شرکت کرده‌اند، یکی از نتایج مثبت و ارزنده حضور بانوان در پیرنشین‌ها، به صدا درآمدن نخستین جرقه‌های حضور آنها در عرصه فعالیت‌های اجتماعی و فرهنگی می‌باشد.

در خصوص ریشه تاریخی علت ساخت چنین سازه‌هایی، عضو شورای فنی اداره کل میراث فرهنگی صنایع دستی و گردشگری خراسان رضوی گفت: به طور دقیق نمی‌توان تاریخ خاصی را برای آن بیان کرد زیرا معماری سنتی ایران متأثر از

فرهنگ انسان دوستی و مهمان نوازی و نیز نگه داشتن حرمت انسانی افراد، نزد ایرانیان بوده است. این سازه‌های کوچک نیز به صورت تلویحی نماد آغوش گشودن و تجسم عینی "بفرمایید و خوش آمدید" را داشته است.

در قدیم درب منزل ایرانیان به روی کسی بسته نبود و احياناً اگر زمانی هم صاحبخانه در منزل حضور نداشت، در قسمت بالای همین سازه های آجری یا بتنی شکافی در دیوار وجود داشت که به آن "کلیدون" یا جای کلید درب منزل می‌گفتند و مهمان می‌توانست بر روی این سازه استراحت کند و یا اگر تمایل داشت کلید را برداشته و وارد منزل شود. معماری سنتی و مبلمان سنتی ایران بر خلاف معماری خاص و مبلمان (کاخ نشینان) سبک‌پذیر نبوده است و بیشتر بر اساس نیاز مردم شکل می‌گرفت و متحول می‌شد و لذا خود را درگیر تقلید نمی‌کردند.

البته این یکی از کارکردهای پیرنشین‌ها می‌باشد، اما نباید آن را محدود به بانوان کرد، زیرا مردان نیز در اینجا می‌نشستند و حتی امروز هم در محلات قدیمی شهرهای ایران این مسئله به چشم می‌خورد. ازین نوع طراحی سازه‌ها و مبلمان و سکوهاى کوچک جلوى درب اکثر منازل قدیمی ایران استفاده‌ی دیگری هم می‌شد که اگر زمانی پیری یا رهگذری خسته از جایی عبور میکرد و احتیاج به استراحتی زودگذر داشت این سکوهاى معروف به پیر نشین برای راحتی افراد جامعه و احترام به سالخوردگان و افراد جامعه طراحی می‌شد (تصویر ۳) که معماران قدیمی توجهی خاص به تمام زوایای مردم واری حداکثر استفاده اقشار جامعه از مبلمان و سازه طراحی شده را داشتند ازین رو این سکو ها و مبلمان های عمومی هم جهت راحتی هم جهت زیبایی بصری بنا در اطراف درب ورودی ساختمان تعبیه می‌کردند.

تصویر ۳- خانه قدیمی پیر نشین (معمار منظر ۱۳۹۶)

۹- شاه‌نشین

قسمتی است که در شمال اندرونی قرار می‌گرفته و آفتاب خور بوده، بزرگتر و به آن سه دری یا پنج دری نیز گفته می‌شود شاه نشین اتاقی است با ارتفاع نسبتاً بلند که معمولاً ارتفاع آن دو برابر دیگر اتاق‌های خانه بود، در قسمت بالای این ارتفاع، سقف نیم گنبدی قرار می‌گرفت و چون ارتفاع زیاد بود باعث خنک شدن اتاق می‌شد شاه نشین‌ها با تزئینات خاصی نظیر نقاشی، شیر و شکر در زیر گنبد و در زمان قاجار با آینه کاری همراه بود. گچ بری‌های نفیس به همراه تندبری‌ها در اطراف اجاق و نقاشی‌های شیشه‌ها نیز از جمله این تزئینات به‌شمار می‌رفت. یک ارسی (پنجره) بالا رو، با شیشه‌های رنگی همراه با الحاقات مربوط به آن نیز در اتاق شاه نشین وجود داشت که اغلب سه دری یا پنج دری بود (تصویر ۴). درست در مقابل شاه نشین یک حوض بزرگ ساخته می‌شد و چون آب ذاتاً خنک است، باعث می‌شد هوای مطبوعی در اتاق جریان یابد؛ به این ترتیب که هوای داغ به سمت بالا و طاق نیم گنبدی می‌رفت و هوای سرد بین شاه نشین و حوض در جریان بود. از سوی دیگر به دلیل آنکه شاه نشین آفتاب خور و مایل به حوض است. اشعه‌های آفتاب که به سطح آب برخورد می‌کرد، با زاویه‌ای شکسته شده و به ارسی برخورد می‌کرد و باعث می‌شد، صفحه‌ای با شیشه‌های رنگی منقوش روی سقف انعکاس یابد و همانند پروانه‌هایی در بالای سقف با حرکت آب به حرکت درآید. همچنین با تغییر جهت آفتاب، با برخورد نور به شیشه‌های ارسی، فرش رنگینی در کف زمین ایجاد می‌شد.

تصویر ۴- بخش شاه نشین منازل سنتی ایران (ایرنا، آنا ۱۳۹۶)

1. landscaper
2. irna
3. ana

۱۰- مبلمان چوبی کنار حوض و باغچه در معماری سنتی ایران

۱۰-۱- حوض

کاوش‌های باستان‌شناسی، نمونه‌های بسیاری از وجود حوض و کاربردی‌های متنوع آن در معماری ایرانی را نشان می‌دهد؛ برای مثال حضور حوض در خانه‌های یافت شده در تپه یحیی در کرمان، متعلق به هزاره پنجم پیش از میلاد، در این شمار است. این نمونه‌ها شکوه باغ‌های ایرانی از گذشته تا امروز را نشان می‌دهد. حوض در معماری ایرانی، کاربری‌های متنوعی همچون پادیاپ در مهرابه‌ها، مخزن آب آشامیدنی و یا شستشو، جایگاه غسل و وضو، نگهداری و تقسیم آب در باغ‌ها برای آبیاری، سامانه سرمایش در تابستان، سامانه رطوبت‌ساز در مناطق گرم و خشک، و نقش تزئینی، داشته است.

۱۰-۲- باغچه

در دنیای مدرن و صنعتی امروزی، بسیاری از اتفاقات گذشته دستخوش تغییر و تحول شده‌اند. برخی از این تغییرات مثبت و سازنده بود، اما برخی از آن‌ها ضربه‌ی زیادی به سبک زندگی انسان‌ها زده است و باعث شده است برای جلوگیری از بدتر شدن اوضاع چاره‌ای بیندیشیم. یکی از تغییرات ناخوشایند، کوچک شدن فضای خانه‌ها و به حداقل رسیدن فضای سبز محل زندگی است.

۱۰-۳- نیمکت

در طراحی نیمکت‌ها و مبلمان سنتی ایرانیان که اکثر کاربرد آنان در حیاط‌ها و پشت بام‌ها و فضاهای استراحتی مورد استفاده قرار می‌گرفت بگونه‌ای طراحی می‌شد که راحتی فرد یا افرادی که از آن استفاده می‌کردن مورد توجه و بررسی قرار می‌گرفت و بگونه‌ای طراحی می‌شد که هم نشستن و هم برخاستن بروی آن براحتی میسر باشد و هم بتوتن فضای کافی جهت قرار دادن وسایل دیگر بروی آن امکان پذیر باشد و یکی از فضاهایی که بیشترین استفاده ازین نوع مبلمان می‌شد حیاط‌ها و اندرونی ساختمان بود که از فضای سبز و طبیعت پیرامون و حاکم بر ساختمان به بهترین نحو ممکن استفاده شود ولی افسوس که با رشد جمعیت و انبوه سازی مسکن‌های موجود و نداشتن زمین و کمبود وسعت جا برای طراحی معماری ایده آل و جاگیر بودن این وسایل دیگر امکان پذیر نیست و همگان به سمت استفاده از مبلمان‌های کم جاگیرتر و ناچارا غیراستاندارد و بدون مصرف روی آورده‌اند.

۱۱- تخت‌ها و مبلمان سنتی در کنار و اطراف حوض و باغچه خانه‌های ایرانی

در فضاهای عمومی و فضاهای بیرون خانه در گذشته ایرانیان بر روی تخت‌هایی می‌نشستند و به پستی‌ها تکیه می‌دادند و بهترین محل برای استراحت‌های عصرانه و شبانه بهاری و تابستانه افراد خانواده بود و با ساختن و طراحی میز و نیمکت و تخت‌هایی از جنس چوب و ابعادی استاندارد برای جادار بودن سطح مبلمان مورد نظر و قرار دادن سمور و وسائل مورد نیاز دیگر فضایی برای افراد خانواده طراحی می‌شد که محل گرمی برای جمع شدن افراد و گفتگوهای خانواده و استفاده بهینه از آب و هوای طبیعی صورت می‌گرفت و مبلمان حیاط بصورتی طراحی می‌شد که هم افراد خانواده راحت از آن استفاده کنند هم مهمان یا بزرگی بروی این مبلمان قرار می‌گرفت بتوان از مبلمان‌های دیگر نظیر پستی و متکا و بالشتک بروی تخت‌ها استفاده کرد. همچنین این مبلمان بصورتی طراحی می‌شد که در صورت لزوم هم بتوان از جای خواب برای افراد خانواده یا میهمان در تابستان بتوان استفاده کرد (تصویر ۵).

تصویر ۵- حوضچه‌های سنتی و تخت و مبلمان‌های خانه‌های سنتی ایران (مجله اینترنتی خواندنی‌ها ۱۳۹۶)

۱۲- دکوراسیون در آسیای شرقی

از آنجایی که اشتراک فرهنگی در میان شرقی‌ها زیاد است، از این ساختار اولیه سبک شرقی در حقیقت از ویژگی‌های دکوراسیون‌های ژاپنی و چینی تشکیل شده است. به ویژگی‌های مهم این دو نوع دکوراسیون توجه کنید. استفاده از رنگ‌های تیره و مبلمان و وسایل پر زرق و برق از ویژگی‌ها مهم در دکوراسیون‌های چینی است. همچنین استفاده از نقوش اساطیری بر دیوار و نصب لوح‌های بزرگ در دکوراسیون چینی به خصوص نوع سنتی آن بسیار رایج است. تابلوهای هنری با طرح‌هایی شامل تصویر حیوانات نیز از دیگر عناصر مهم در دکوراسیون چینی است. دکوراسیون به رنگ قرمز به ویژه برای اتاق نشیمن نیز یکی از پرطرفدارترین حالات در دکوراسیون چینی است زیرا رنگ قرمز در فرهنگ چین نماد خوشبختی و موفقیت‌های بزرگ است. زرد و سبز نیز از رنگ‌های مهم در فرهنگ چین و به دنبال آن در دکوراسیون چینی هستند. در کل این نوع دکوراسیون یکی از زیباترین و شیک‌ترین انواع دکوراسیون‌ها در سبک شرقی (آسیایی) هستند که طرفداران زیادی را به خود اختصاص می‌دهند.

۱۲-۱- سبک هندی

سبک هندی‌ها بیشتر برگرفته از سبک اروپاییان است. که بیشترین تاثیر را از کشورهای پرتغال و هلند گرفته‌اند. در الهام از هر کدام از این کشورها، می‌توان تفاوت‌هایی را در نوع متفاوت انتخاب چوب و رنگ‌ها و پارچه برای ساخت مبلمان مشاهده کرد. برای مثال در گروه هند و پرتغالی، انواع مبلمان بیشتر با استخوان‌ها و عاج‌های منبت کاری شده و چوب‌های آبنوس و تیره رنگ ساخته می‌شدند. در سبک هند و هلند، رنگ‌های کمرنگ استفاده می‌شده است.

۱۲-۲- سبک مالزی

در مبلمان به سبک مالایی، بیشتر طراحی‌ها و نقوشی خاص استفاده می‌شود و مبلمان به شکل اروپایی و غربی وجود نداشته و بیشتر مبلمان کم حجم و با قابلیت جابجایی آسان بوده‌اند. روی صندلی‌ها و میزهای این کشور می‌توان نقوش حکاکی شده از گل‌ها و گیاهان را به شیوه‌ای ماهرانه در چوب مشاهده کرد. با توجه به تحقیقات انجام شده در سبک مالزی، کنده کاری چوبی مالایی انعکاسی از زیبایی روح و فرهنگ جامعه مالایی است. زیبایی‌های این کنده کاری‌ها مظهر هنر کنده کاری در گذشته است که باید مورد قدردانی قرار گیرد. در سبک مالایی حداقل پارتیشن‌بندی و دیوارهای داخلی در خانه‌ها وجود دارد که باعث انعطاف پذیری استفاده از فضا، تهویه هوای خوب و روشنایی فضای داخلی می‌شود و مبلمان در حداقل خود در این منازل مورد استفاده قرار می‌گیرند و بیشتر فعالیت‌ها روی زمین انجام می‌گیرد.

۱۲-۳- سبک کره‌ای

در کره نیز بیشتر مبلمان به گونه ای طراحی می‌شد که افراد بر روی زمین می‌نشینند، امروزه نیز این سبک همچنان وجود دارد. افراد معمولاً بر روی تشکچه‌های خاصی می‌نشینند که بر روی زمین قرار می‌گرفت و کنارشان دسته‌ای برای استراحت و قرار دادن دست قرار داشت. این تشکچه‌های به این دلیل ساخته می‌شدند که سیستم حرارتی که در کف اتاق وجود داشت و به نام اوندول بود، باعث انتقال حرارت زیاد به افراد نشود. همچنین در کره، معمولاً مبلمان زنان از مردان به سبک خاص از هم متمایز می‌شد. در سبک کره‌ای، مبلمان زیادی وجود ندارد و برای فضای کم به خوبی پاسخگو است. در نهایت اینکه در سبک آسیایی بیشتر مبلمان به گونه ای ساده و قابل جابجایی طراحی می‌شد و هر کدام علاوه بر جنبه کاربردی، جنبه هنری و تزئینی داشته و کاربردهای متفاوت و حتی چند منظوره دارند. در برخی موارد نیز این سبک‌ها الهام گرفته از کشورهای دیگر بوده است. امروزه نیز با رشد روز افزون نیاز مردم و همچنین گسترده شدن استفاده از تکنولوژی و رسانه و آشنایی مردم با دیگر فرهنگ‌ها، نیاز به تلفیق سبک‌ها و ایجاد سبک‌هایی مبتکرانه برای جذب سلیقه‌های مختلف احساس می‌شود.

۱۳- راحتی حضور انسان در طراحی مبلمان

انسان امروزی در جوامع پیشرفته، باید به خوبی قادر به درک ابزارهای واسطه ایجاد ارتباط جهت دریافت اطلاعات باشد. مبلمان شهری منزل موثرترین ابزار حیاتی مهمی محسوب می‌شود که در محیط‌های زندگی عمومی شهروندان با تلفیق مبلمان سنتی، عامل درک و فهم نوع خاصی از برقراری ارتباطات در جهت رفع نیازهای جسمی، فیزیکی و روحی روانی انسان‌ها می‌باشند. تأمین سلامتی و رفاه، ایمنی و امنیت شهر، مبلمان شهری و فضاهای عمومی، برای شهروندان در محیط‌های زندگی عمومی با کاربری‌های گوناگون، از مهم‌ترین مسائل ضروری و حیاتی مدیران شهرداری‌ها می‌باشد. ارگونومی یا مهندسی عوامل انسانی، دانشی است که با محور قرار دادن انسان به دنبال فراهم کردن شرایط ایده آل و مناسب برای افراد، در موقعیت‌ها و فعالیت‌های کاری و زندگی است. کاربرد اصول و قواعد ارگونومی در طراحی فضاها، محیط‌های عمومی یا شغلی، محوطه‌های بسته یا فضاهای باز عمومی، از یک طرف به ارتقای سطح بهره‌وری و از طرف دیگر به تأمین نیازهای فیزیکی جسمی و روحی، رفتاری و اجتماعی

افراد می‌انجامد (صادقی ۱۳۸۸) با توجه به اینکه هدف ارگونومی تأمین ایمنی و سلامت انسان‌ها در محیط‌های زندگی و کار می‌باشد، نقش و جایگاه ارگونومی در ایجاد درک مناسب شهروندان از شرایط محیطی شهری بسیار حائز اهمیت خواهد بود. با مطالعه شرایط فعالیت افراد، و هم چنین بررسی و ارزیابی ارتباط متقابل انسان با محیط اطراف خود، این دانش در جهت رفع مشکلات افراد در حین انجام کار، تسهیل فعالیت‌ها و دستیابی به شرایط مطلوب تر می‌باشد (کاروسکی^۱ ۲۰۰۳). مبلمان شهری در واقع به مثابه لوازم و تجهیزاتی هستند که نه تنها زندگی را آسان تر می‌کنند بلکه می‌توانند شرایط روحی و احساسی مناسبی را برای ساکنین شهر یعنی شهروندان، فراهم کنند. مبلمان شهری و یا واژه‌های مشابه آن، مانند مبلمان خیابانی، مبلمان همگانی و یا مبلمان محیط‌های باز شهری؛ زمانی می‌تواند حضور موفق و موثری در شهر داشته باشند که بتوانند نیازهای واقعی شهروندان را به خوبی پاسخ دهند. بر این اساس درک درست و شناخت کافی از نیازهای انسانی متناسب با محیط و شرایط زندگی نقش بسیار مهم و تأثیر گذاری در کیفیت طراحی محصول خواهد داشت (کلینی ۱۳۹۱). با این مقدمه شناخت رویکرد مطالعات انسان محور در کاربرد اصول و قواعد ارگونومی و مهندسی عوامل انسانی در طراحی مبلمان و فضاها شهری، ضروری و مورد نیاز است.

۱۳-۱- طراحی انسان محور

یکی از رویکردهایی که می‌تواند در واقع هدف نهایی کاربرد دانش ارگونومی در طراحی را با خود به همراه داشته باشد، رویکرد طراحی انسان محور است که نقش کلیدی در تطابق طرح با ویژگی‌های انسانی مخاطب مورد نظر خواهد داشت. طراحی انسان محور از آن دست رویکردهایی می‌باشد که طراحان با بهره‌گیری از آن توانسته‌اند ارتباط معنا داری میان کاربر و محصول برقرار سازند. در این رویکرد گرایش اصلی متوجه کاربر و نیازهای اوست. همچنین مطالعه نیازهای غیر فیزیکی کاربر و انواع آن (فرهنگی، اجتماعی،...) از جمله مسائلی هستند که در طراحی انسان محور، دقت نظر و توجه ویژه‌ای را در شرایط فعلی زندگی انسان‌ها به خود اختصاص داده است. در این رویکرد طراحی با مطالعه نیازهای کاربر آغاز، و با قرار دادن کاربر در متن اصلی صورت می‌گیرد. شناخت کامل، درست و دقیق از ویژگی‌های انسانی در ابعاد فرهنگی، اجتماعی، مذهبی، آداب و رسوم و دیگر شاخص‌ها، راهکارها و قواعدی را برای طراحان فراهم می‌کند تا طرح ارائه شده از هر نظر با نیازهای واقعی گروه استفاده‌گر هماهنگ باشد، در نهایت طرح با حداقل مشکلات برای عموم افراد سازگاری، تطابق و قابلیت استفاده را به همراه داشته باشد. اثاثیه، مبلمان و تجهیزات شهری عموماً از دو دیدگاه زیباسازی و همچنین فراهم کردن تسهیلات لازم برای شهروندان مورد بررسی و مطالعه قرار می‌گیرند. از منظر زیبا سازی، در بسیاری از نمونه‌های مبلمان شهری با هدف ساماندهی به سیما و منظر شهری، ارتقاء کیفیت بصری و فضایی، و جلوگیری از بروز ناهماهنگی‌های بصری و کارکردی در فضاها مطالعه و بررسی می‌شوند. با توجه به سرعت توسعه علوم در چند دهه اخیر و به دلیل حجم وسیع اطلاعات در حوزه مبلمان شهری، فقدان مکانیزم‌های خوب و قابل اتکا برای جا دادن احتیاجات و نیازهای شهروندان در شاخصه‌های مبلمان شهری به خوبی درک شده و تأکید خاصی روی گنجاندن ویژگی‌های مربوط به درک محصول، توسط کاربر توصیه شده است. بنابراین از دیدگاه کلی طراحی محصول، هماهنگی و تطابق هر چه بیشتر اثاثیه و تجهیزات مورد استفاده در فضاها عمومی شهرها با نیازهای واقعی شهروندان و همچنین هماهنگی بین المان‌های شهری و طراحی کلان شهرها از اهداف مهم مسئولین و مدیران شهری می‌باشد. مبلمان و اثاثیه شهری به واسطه داشتن ارتباط با عموم افراد جامعه قطعاً باید از الزامات خاص طراحی برخوردار باشد. رویکرد طراحی همگانی این قابلیت را دارد تا در جهت پاسخگویی به نیازهای کلی عموم شهروندان در محیط‌های عمومی، به گونه ای اصول و قواعد طراحی را تدوین کند تا منجر به رضایتمندی عموم شهروندان شده و به نوعی هدف نهایی ارگونومی در طراحی مبلمان شهری را تأمین کند. از طرفی، در جهت تأکید بر پاسخگویی به نیازهای روحی-روانی و احساسی انسان‌ها در ارتباط با مبلمان شهری، و ایجاد حس خوشایندی و رضایتمندی نیز مطالعات مشخصی به انجام رسیده که در قالب رویکرد طراحی خوشایند محور از آن نام برده شده است (نورمن ۱۹۹۸، جوردن ۲۰۰۸)^۲ در ادامه از این دو منظر^۳ که هر دو در قالب مطالعات انسان محور هستند به معرفی و بیان خصوصیات و نکات مهم کاربرد دانش ارگونومی در طراحی مبلمان شهری پرداخته می‌شود.

۱۳-۲- تحقق اهداف ارگونومی و ضرورت استفاده انسانی در طراحی مبلمان فراگیر

دانش بین موضوعی در زمینه‌های مختلف طراحی از موارد تأثیر گذار در نوع ساختار و طرح کلی مبلمان و محیط‌های شهری است. دسترسی کارآمد به آنها می‌تواند در دستیابی به فرایندهای جامع‌نگر در طراحی نقش به سزایی داشته باشد. در حوزه مبلمان و فضاها شهری اصول فراگیر طراحی چنین نقشی را دارا است. با توجه به اینکه استفاده کنندگان از المان‌ها و مبلمان شهری عموم مردم با تنوع وسیع در ویژگی‌ها و خصوصیات مختلف هستند، لذا نقش و جایگاه رویکرد طراحی فراگیر (همگانی) به وضوح مشاهده می‌شود. طراحی همگانی حوزه خاصی از کار طراحی نیست بلکه رویکردی است که در آن اشیاء، سیستم، محیط و خدمات طراحی شده، همه می‌باید به یک اندازه در دسترس بوده و به طور همزمان توسط بیشترین تعداد افراد ممکن مورد استفاده قرار گیرند.

1. karwowski2003

2. norman1998.jordan2008

۳- طراحی همگانی و طراحی خوشایند محور

اصول فراگیر طراحی، شامل قوانین، راهبردها، تمایلات انسانی، و ملاحظات عمومی طراحی است. بکارگیری این اصول می تواند نقطه اتکایی در ارائه راهکارهایی فراجغرافیایی-فرهنگی در موضوعات طراحی باشد. این اصول برخاسته از تمایلات ادراکی-رفتاری انسانهاست و طراحی مبتنی بر این اصول، تأثیرات مستقیم و غیر مستقیم مثبتی در ارتقای کیفی سطح پاسخگویی به نیاز شهروندان را با خود به همراه می آورد. مفاهیم به کار رفته در طراحی فراگیر، که به عنوان اصول از آنها یاد می شود از زمینه های مختلف طراحی بر مبنای عواملی نظیر کارایی، درک و میزان استفاده نادرست یا فهم غلط، و قدرت پشتیبانی از ملاکها، شکل گرفته است.

این نگرش در واقع دو هدف مشخص طراحی را به نتیجه می رساند، یکی هدایت تمامیت محصولات، خدمات و محیطها به سمتی که تا حد امکان همه مردم را تحت پوشش قرار دهد و دیگری طراحی در جهت به حداقل رساندن مشکلات برای سازگاری با کاربران. امروزه با افزایش میانگین طول عمر و نرخ جمعیت بالای ۶۵ سال و همچنین تأثیر توسعه و پیشرفت های اخیر علوم مهندسی و پزشکی در ایجاد توانایی های قابل چشمگیر برای معلولان و افراد ناتوان، توجه به اصول طراحی همگانی در طراحی محصولات و محیط های عمومی از اهمیت بسیار بالایی برخوردار است. از طرفی در دیدگاه دنیای امروز نسبت به درک ناتوانی و معلولیت تغییر اساسی و مهمی ایجاد شده است. در طبقه بندی جدید سازمان بهداشت جهانی به جای اینکه افراد با معلولیت دائم طبقه بندی شوند، توانایی محدود آنها به عنوان کارکرد معین در انجام کارهای محیطی توصیف می شود و ناتوانی و عملکرد به عنوان نتایج تعامل بین شرایط سلامتی، عوامل محیطی و عوامل درونی شخصی قلمداد می شود. درک امروزه بر اساس این باور شکل گرفته است که هرکسی در مرحله ای از زندگی اش کاهش کارکرد خویش نظیر سالمندی، مشکلات بینایی، مشکلات کمر و عدم تحرک را تجربه می کند، که همه اینها می تواند عدم تناسب با محیط اطرافش را در پی داشته باشد. بنابراین، ناتوانی در واقع یک تجربه انسانی جهانی است که بستگی به محیط زندگی، زمان، شرایط اجتماعی و تجربیات شغلی دارد و همه جوامع با آن درگیر هستند. در همین راستا بسیاری از کشورها استانداردهایی (از جمله ایمنی، کیفیت، میزان فهم، و تعامل کاربر و محصول) را برای طراحی محیطی به منظور دستیابی به تعادل مطلوب میان کارایی انسان و محیط های کاری و زندگی او تعیین کرده اند. در این شرایط، نقش و رویکرد طراحی همگانی در ارتقای طراحی میلمان و عناصر محیطی با هدف قابل استفاده بودن برای عموم افراد در فرایند طراحی از جایگاه ویژه ای برخوردار است. به این نکته باید اشاره کرد که طراحی همگانی یک تفکر جدید با تلفیقی از تمامی شیوه های خاص مربوط به طراحی می باشد که در روند طراحی آن، طیف وسیع تری از راه حل ها در نظر گرفته می شود که به همه افراد با ویژگی های گوناگون کمک کند، نه فقط برای معلولان و افراد ناتوان و تحقیقات و مطالعات انجام شده به خوبی نشان داده است که اصلاح فرهنگ طراحی است که به طراحی فرهنگ درست می انجامد، و اصلاح فرهنگ طراحی در گام نخست نیازمند نگرش سلسله مراتبی در پاسخگویی به درک درست نیاز کاربر است.

۱۴- نتیجه گیری

نتایج حاصل از تحلیل و بررسی سبک میلمان سنتی و شناخت بسترهای شکل گیری آن عبارتند از: میلمان سنتی ایران به دلیل وسعت و تنوع و زیادی شکل های قابل لمس آن و شیوه نشستن کاربر در میان سبک های میلمان جهان منحصر به فرد است. با وجود ویژگی ثابت انواع نشستگاه ها و میلمان سنتی، با بهره گیری از عناصر گوناگون تزئینی و ساختاری همچون تاج و تزئینات سروی شکل، سبک های متفاوتی از این نوع نشستگاه را شاهد هستیم. همچنین در نمونه های این سبک وفاداری به سنت های میلمان انسانی و کاملاً اوروگونمیک به چشم می خورد که با توجه به نداشتن سواد و معلومات و تجهیزات پیشرفته در آن برهه ی زمانی کاملاً طراحی ها با توجه به نیازهای انسانی ساخت و طراحی شده است.

با نگاهی جامعه شناسانه به شرایط اجتماعی و ویژگی های قومیتی میلمان سنتی پیش از رسیدن به طراحی کاملاً مطالعه شده و ارزیابی شده بوده است و پس از آن می توان دریافت که ویژگی منحصر به فرد میلمان ایرانی، نمایشی از حکومت طراحی چیره دست و آمیختگی آنان با فرهنگ شهری (یکجانشینی) است. از این رو تأثیر متقابل شیوه زندگی و آداب و رسوم درباره ی ایران در لزوم وجود میلمان را می توان دلیل عمده شکل گیری انواع و کثرت و شکل و طرح های بی نظیر دانست. سخن آخر آنکه، سرزمین پهناور ایران، در طول تاریخ همواره مورد تهاجم اقوام مختلف قرار گرفته است، با این وجود در اندک زمانی توانسته پاره ای از عناصر فرهنگ بیگانه را در خود حل کرده و در نهایت از این درآمیختگی، سبکی با ویژگی های خاص خود عرضه کند. از این رو با نگاهی جامع شناسانه به رفتارهای اجتماعی و فرهنگ بومی و وارداتی و همچنین بررسی ویژگی های قومیتی آن ها، می توان راهی به سوی پاسخ به دلایل وجودی و چرایی سبک های گوناگون میلمان ایرانی یافت.

منابع

۱. اپیدت، پرادا، (۱۳۷۸)، هنر ایران باستان، ترجمه یوسف مجیدزاده، انتشارات دانشگاه تهران
۲. آرتور، پوپ، (۱۳۸۹)، سیری در هنری ایران، شرکت انتشارات علمی فرهنگی
۳. اسفندیاری، آذرمیدخت (۱۳۷۷)، پیشینه صندلی و گل نیلوفر آبی در مدارک باستان شناسی، باستان شناسی و تاریخ، شماره ۲۱، ۲۱

۴. جمعی نویسندگان، (۱۳۸۰)، سلجوقیان، ت: یعقوب آژند، تهران: مولی
۵. سامی، علی، (۱۳۸۸)، تمدن ساسانی، موسوی شیرازی
۶. سجادی، آیدا، (۱۳۸۹)، تخت‌های ایلامی □ قبل از میلاد، پایان نامه کارشناسی ارشد باستان شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی، مکز تحقیقات تکمیلی میرداماد، ۱۳۸۶
۷. عابدی، فاطمه، (۱۳۹۱)، شکل و کاربرد تخت‌های هخامنشی از ۹۹۳-۵۵۳ □ ق.م، پایان نامه کارشناسی ارشد باستان شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی
۸. عابدینی، احمد (۱۳۶۵)، معماری الان. همایش ماتلتبات. شماره ۱۲
۹. عابدینی، احمد، دانشجوی دکترای طراحی صنعتی دانشگاه مالزی، مقاله مبلمان و فرهنگ
۱۰. رضایی، عبدالعظیم، (۱۳۷۸)، تاریخ ده‌هزارساله ایران، جلد سوم. چاپ دهم، تهران: در و اقبال
۱۱. کخ، هاید ماری، (۱۳۶۹)، از زبان داریوش، مترجم پرویز رجبی، کارنگ
۱۲. کلینی ممقانی، ناصر (۱۳۹۳)، نشریه شهر زندگی زیبایی، ویژه نامه مبلمان شهری، شماره ۱۱
۱۳. گیرشمن، رومن، (۱۳۷۸)، بیشابور، ترجمه اصغر کریمی، سازمان میراث فرهنگی کشور
۱۴. منزل و سازه‌های سنتی آن در ایران قدیم، اطلس معماری، صفحه ۶۷۸
۱۵. هدایت، صادق، سایه روشن، ص ۱۴
۱۶. پیر، بریان، (۱۳۸۳)، امپراتوری هخامنشی، ترجمه ناهید فروغان، نشر و پژوهش فرزاد روز
۱۷. اتینگهاوزن، ریچارد، گرابر، الگ (۱۳۸۳)، هنر و معماری اسلامی، جلد اول. ت: یعقوب آژند، چاپ چهارم، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)
۱۸. ده بزرگی، غلامحسین، (۱۳۹۰)، تاریخ و تمدن ایران (قبل و بعد از اسلام)، چاپ اول، تهران، □ زوار
۱۹. دوری، کارل جی (۱۳۶۸)، هنر اسلامی، ت: رضا بصیری، چاپ دوم، تهران: یساولی
۲۰. رازی، عبدالله، (۱۳۶۷)، تاریخ کامل ایران، چاپ اول، تهران: اقبال
۲۱. رامین، علی، (۱۳۸۹)، مبانی جامعه‌شناسی هنر، چاپ دوم، تهران: نشرنی
۲۲. رفیعی، لیلا، (۱۳۷۷)، سفال ایران، چاپ اول، تهران: یساولی
۲۳. رید، هربرت، (۱۳۷۱)، معنی هنر، ت: نجف دریابندری، تهران: امیرکبیر
۲۴. زرین کوب، عبدالحسین، (۱۳۷۸)، روزگاران تاریخ ایران از آغاز تا سقوط سلطنت پهلوی، چاپ نهم، تهران: سخن
۲۵. قائینی، فرزانه، (۱۳۸۷)، موزه آبگینه و سفالینه‌های ایران، سازمان میراث فرهنگی
۲۶. گزیده‌ای از ده هزار سال هنر و تمدن ایران، (۱۳۹۶)، موزه ملی ایران
۲۷. گیرشمن، رومن، (۱۳۸۶)، هنر ایران در دوران ماد و هخامنشی، ترجمه عیسی بهنام، شرکت انتشارات علم و فرهنگ
28. <http://landscaper.ir>
29. <http://taajdolat.blogfa.com/post-307.aspx>
30. <http://wisgoon.com/pin/10730174/>
31. <http://www.centropersepolis.com>
32. <http://www.newdesign.ir/search.asp?id=390&rnd=1353>
33. <http://zibasazi.ir/fa/commentarticle/item/7577.html>
34. <https://www.chidaneh.com/ideabooks/decoration/accessories-and-tools/13333>
35. <https://www.mehrnews.com>

راهکارهای طراحی منظر پایدار رودخانه‌های درون شهری با استفاده از سبزراه‌ها، محدوده مطالعه: رودخانه کرج

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۱۲/۱۹

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۲/۲۸

کد مقاله: ۱۱۰۷۹

حمیده گودرزی^۱، آرش بغدادی^{۲*}

چکیده

توسعه و گسترش شهر کرج همانند دیگر کلان‌شهرهای کشور، باعث تخریب فضاهای سبز، باغات، مناطق ارزشمند طبیعی و ایجاد تغییر و تحولاتی جبران‌ناشدنی در این محدوده شده است. ساخت و ساز در حریم رودخانه کرج در کنار استفاده‌های فراغتی روند طبیعی را در این نواحی دچار اختلال نموده و سبب تغییر منظر در این مناطق گردیده است. نوشته حاضر به منظور ارائه راهکارهای احیای منظر رودخانه کرج به مثابه اکوسیستم زنده و پویای شهر کرج بر مبنای انگاره‌های طراحی منظر پایدار شکل گرفته است. این نوشته درصدد است تا با شناخت مفهوم منظر پایدار شهری و مرور ادبیات و پیشینه سبزراه‌ها، ضمن بازشناسی وضعیت موجود رودخانه کرج از طریق تحلیل نقاط ضعف، قوت، فرصت‌ها و تهدیدهای این بستر، با رعایت اصول طراحی منظر پایدار راهکار استفاده از سبزره را جهت بازیابی این منظر طبیعی ارائه نماید. روش مورد استفاده در این مقاله، تحلیلی توصیفی و مبتنی بر سنجش معیارها به شکل کیفی بوده و گردآوری داده‌ها و اطلاعات نیز به صورت اسنادی و میدانی انجام شده است.

واژگان کلیدی: منظر پایدار شهری، سبزره، رودخانه درون شهری، رودخانه کرج

۱- کارشناس ارشد طراحی شهری، واحد شهرقدس، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

۲- استادیار گروه شهرسازی، واحد شهرقدس، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران (نویسنده مسئول)

baghdadi.arash@yahoo.com

۱- مقدمه

منظر یک شهر مجموعه‌ای از عوامل طبیعی و مصنوع است که تحت تأثیر ویژگی‌های خاص طبیعی، فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی آن شهر خاص شکل گرفته و محل به عینیت درآمدن مشخصات خاص آن شهر است. منظر شهری به عنوان مقوله‌ای مطرح در کیفیت و مطلوبیت شهرها، واقعی و عینی بوده و حاصل مشاهده و درک مظاهر گوناگون و ملموس شهر اعم از بناها، فضاها، فعالیت‌ها، صداها، بوها هنگام مواجهه شهروند با پدیده شهر در مقیاس‌های مختلف، اعم از دیدن شهر از دور دست یا هنگام قرار گرفتن در شهر و یا حتی استقرار در بناها است (محملی ایبانه، ۹۶: ۱۳۹۰). پایداری شهری تنها مربوط به مسایل زیست محیطی نمی‌باشد، بلکه رسیدن به پویایی اقتصادی، محیط زیست قابل زندگی و برابری اجتماعی از مسایل دیگر در پایداری و توسعه پایداری شهری است. منظر پایدار پدیده‌ای پویاست که از به هم پیوستن و کنار هم قرار گرفتن منظر فرهنگی، تاریخی، اجتماعی و طبیعی ایجاد می‌شود. اهمیت منظر شهری، به عنوان واسطه میان انسان و پدیده شهر، به اندازه‌ای است که برخی اوقات در تعریف طراحی شهری گفته‌اند. طراحی شهری مدیریت منظر شهری (منظر عینی و ذهنی) است. منظر شهری وسیله یا «مدیوم»ی است که شهر را پدیدار می‌کند. به عبارت دیگر ترسیمات تجریدی طراحان و معماران تنها در قالب منظر شهری است که تجربه واقعی و انسانی می‌شود. از طریق این واسطه و مدیوم، یعنی منظر شهری، است که ابعاد غیرکالبدی شهر امکان بروز یافته و تجلی خارجی پیدا می‌نمایند. (گلکار، ۹۷: ۱۳۸۷)

مشکلات زیست محیطی یکی از اساسی‌ترین مسائل شهر امروزی و حاصل تعارض و تقابل آنها با محیط طبیعی است؛ نتیجه این روند عدم تعادل و ناسازگاری میان انسان و طبیعت و به هم خوردن روابط اکوسیستم خواهد بود. با گسترش شهرها، مظاهر و ارزش‌های محیط طبیعی در معرض نابودی و فرسایش بیشتر قرار گرفته است و شهرنشینان از جاذبه‌های طبیعی محروم شده‌اند. (فیروزبخت به نقل از زبردست، ۲۱۵: ۱۳۹۱) نمونه واضح و مشخص این گونه تقابل را می‌توان در بسیاری از شهرهای امروزی مشاهده نمود. بی‌توجهی مسئولان و بی‌تفاوتی ساکنان که اکثر آنها به دلیل مهاجر بودن وابستگی کمی به محیط زندگی خویش دارند، باعث ازهم پاشیدگی زیست محیطی، اجتماعی و فرهنگی و کالبدی این گونه مراکز سکونت‌گرفته شده است. شهر کرج نیز از یک سو بنا به موقعیت مکانی و استعدادهای محیطی و از سوی دیگر، به دلیل روند شتابان شهرنشینی، مورد هجوم گسترده مهاجران قرار گرفت که پیامد ملموس این هجوم توسعه فیزیکی شهر و در مقابل تخریب و از بین رفتن منابع طبیعی در گوشه و کنار شهر است. از مهمترین منابع طبیعی که در روند رشد شهر دچار آسیب‌های جدی شده است رودخانه کرج است. این رودخانه در حال حاضر با مسائل زیست محیطی عدیده‌ای از جمله، وجود کاربری‌ها و فعالیت‌های ناسازگار و مزاحم در اطراف رودخانه، توسعه بیش از حد، عدم توجه به حریم آن، وجود پسماندهای روان و مشکلات زیاد دیگری مواجه است. از سوی دیگر در سال‌های اخیر ثابت گردیده است که طراحی شهری خوب و منظر شهری خوب می‌تواند ارزش افزوده مشخص و قابل اندازه‌گیری اقتصادی، اجتماعی و محیطی برای پروژه‌های عمرانی و ساخت و سازهای شهری به همراه داشته باشد. (گلکار، ۹۷: ۱۳۸۷) با توجه به ضعف‌های مطرح شده در توسعه ناهمگون شهری کرج و آسیب‌های زیست محیطی موجود به ویژه آسیب‌های وارده به رودخانه کرج از سویی و اهمیت منظر شهری و ارتباط آن با محیط زیست از سوی دیگر اتخاذ راهکارهای لازم جهت احیای پایدار منظر رودخانه کرج ضروری به نظر می‌رسد.

هدف اصلی این مقاله شناخت نقاط ضعف و قوت، فرصت‌ها و تهدیدهای رودخانه کرج و ارائه راهبردی جهت مرمت منظر حاشیه این رودخانه است. از اینرو ضمن شناخت مفاهیم منظر شهری و بیان نسبت آن و محیط پایدار با ارائه تعریفی مختصر از منظر پایدار شهری، برنامه‌ریزی، طراحی و استفاده از سبزه‌ها به عنوان راهبرد اصلی ایجاد منظر پایدار رودخانه کرج پیشنهاد می‌گردد. روش استفاده شده در این مقاله در بخش بازخوانی مفاهیم مرتبط با سبزه‌ها و منظر پایدار شهری همچنین تحلیل وضعیت موجود رودخانه کرج بر اساس ابعاد پایداری توصیفی تحلیلی می‌باشد که در نهایت با توجه سنجش کیفی معیارهای معرفی شده بهره‌گیری از سبزه‌ها به عنوان راهکار مطرح شده است. گردآوری داده‌ها و اطلاعات نیز به صورت اسنادی و میدانی انجام شده است.

۲- مبانی نظری

۲-۱- محیط پایدار

پایداری دو جنبه دارد، انسان و طبیعت، و در واقع محل تلاقی میان امیال و آرزوهای «پایداری» انسانی و تفوق و برتری طبیعت است. مفهوم خواستار موازنه شایسته و دقیق بین نیازهای امروز و نیازهای فردا و همچنین بین انگیزه‌های خصوصی و اقدامات عمومی در تنگنای حرص و ترحم اجتماعی افراد و همدردی اجتماعی می‌باشد. (پورجعفر و همکاران، ۱۹۴: ۱۳۸۹) در تعریف مکان پایدار آمده است: مکانی که به واسطه ویژگی‌های طبیعی یا انسان ساخت، قادر به ارتقای شرایط فیزیکی، عملکردی، فرهنگی و سازمانی است که نیروها و قابلیت‌هایی ماندگار برای ارتقا کیفیت زندگی انسان به وجود آورد. (منصوری و

حیبی، ۱۳۸۹:۶۶) توسعه شهری به عنوان یک مفهوم فضایی را می‌توان به معنی تغییرات در کاربری زمین و سطوح تراکم جهت رفع نیازهای ساکنان شهر در زمینه مسکن، حمل و نقل، اوقات فراغت و غذا و... تعریف کرد. چنین توسعه‌ای زمانی پایدار خواهد بود که در طول زمان شهری از نظر زیست محیطی قابل سکونت و زندگی، از نظر اقتصادی با دوام و از نظر اجتماعی همبسته سازد. یک شهری است که انسان در آن بتواند درآمدی عادلانه بدست آورد، سرپناه مناسب تهیه کند، احساس راحتی کند و تلاش و وقت خود را وقف حفاظت از تصویر شهر نماید. ساخت یک اقتصاد شهری قوی و شهری قابل زندگی از نظر زیست محیطی، باید با تلاش‌هایی به هدف حفظ گروه‌های اجتماعی موجود و ارائه اشکال نوین اداره شهر و کنترل آن، دست در دست هم داده تا همبستگی و انسجام اجتماعی حفظ شود. (Mukomo, 1996:226) به صورت خلاصه می‌توان گفت «محیط پایدار» محیطی است که به چند نیاز اساسی جامعه بشری شامل نیازهای روحی، روانی و عاطفی و همچنین برخورداری از شبکه‌های وسیع ارتباطی به منظور کنش‌های اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، زیست محیطی یا مورفولوژی، ویژگی‌های اکولوژیکی و نیازهای اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی ساکنینش پاسخ دهد.

۲-۲- منظر شهری

اهمیت منظر شهری به عنوان واسطه میان انسان و پدیده شهر، به اندازه‌ای است که برخی اوقات در تعریف طراحی شهری گفته‌اند «طراحی شهری مدیریت منظر شهری (منظر عینی و ذهنی است) است.» (گلکار، ۱۳۸۵:۳۸) واژه منظر شهری به عنوان واژه تخصصی در اواخر قرن نوزدهم با طراحی و اقدامات «فردریک اولسمند»^۱ پدر معماری منظر، در رابطه با شهرهای آمریکایی مطرح شد. مفاهیم منظر شهری اولین بار توسط «گوردن کلن»^۲ در مجله «آرچیتکچرال ریویو»^۳ عنوان و سپس به صورت مجموعه در کتاب گزیده منظر شهری در سال ۱۹۶۱ منتشر گردید. (حسینی و رزاقی اصل، ۱۳۸۷:۸۴) بر اساس تعریف وی منظر شهری عبارت است از هنر یکپارچگی بخشیدن بصری و ساختاری به مجموعه ساختمان‌ها، خیابان‌ها و مکان‌هایی که محیط شهری را می‌سازند. کالن منظر هر شهری را پاسخی به رفتارهای انسانی، وضعیت آب و هوایی، فاکتورهای ایمنی و به بیان دیگر مداخله‌های ماهرانه در چارچوب افزایش توانایی‌های محیط می‌داند. وی معتقد است برداشت هر شخصی از منظر شهری متأثر از حس بینایی، حس مکان و محتوای محیطی است که فرد در آن قرار می‌گیرد. (محمودی، ۱۳۸۵:۵۷) وی در کتاب گزیده منظر شهری سه نوع منظر خودنمایانه، پنهان شده و بسته را تعریف می‌کند. (کالن، ۱۳۸۷:۴۳-۴۱)

در مصوبه پاکسازی و بهسازی نماها و جداره‌ها، مناسب‌سازی معابر پیاده‌راهی و پیاده‌روها و ساماندهی منظر شهری شورای عالی شهرسازی و معماری ایران مورخ ۲۵ آذر ۱۳۸۵ منظور از منظر شهری کلیه عناصر طبیعی و مصنوع (ساختمان‌ها و الحاقات آنها، مبلمان شهری، پوشش گیاهی و...) قابل مشاهده از عرصه‌های عمومی شهر شامل خیابان‌ها، میادین، گره‌ها و پهنه‌های عمومی است. (سرای، ۱۳۸۹:۵۴) منظر شهری واقعیتی عینی است که در مشاهده هر فرد به دیده می‌آید، به عبارت دیگر منظر شهری توصیفی است از واقعیت موجود کالبد یک شهر که این توصیف، فارغ از تصویری است که به واسطه تجربیات فرد مشاهده کننده در ذهن او نقش می‌بندد ویژگی‌های کلیدی در منظر شهری شامل پایداری، هویت، زیبایی و وحدت است. (محمودی، ۱۳۸۵:۵۸)

منظر شهری در آغاز امری عینی است که به واسطه کیفیت ظهور عوامل فیزیکی شهر موجودیت می‌یابد و به سبب گذشت زمان و تکرار شدن، به عنصر مشترک پیوند دهنده افراد جامعه بدل می‌گردد. از آنجا که منظر شهری، کالبد و کیفیت شهر را توأمان دربر می‌گیرد، می‌توان ادعا نمود که ادراک شهر همان تفسیر منظر شهری است. اگرچه منظر شهری در ابتدا از طریق کالبد و احساسات درک می‌شود، اما آنچه بدان معنا می‌بخشد، ذهنیت شهروند است. منظر شهری نه خاطرات صرف است (غیر محسوس-ذهنی) و نه کالبد صرف (محسوس-عینی). پدیده‌ای است که از تعامل این دو در شهر حاصل می‌شود: پدیده‌ای عینی-ذهنی. (آتشین‌بار، ۱۳۸۸:۵۰) منظور از منظر شهری توجه همزمان به کالبد شهر و ادراک شهروندان از شهر می‌باشد. زیرا بر اساس تعاریف ارائه شده مشخص می‌شود که منظر شهری تنها به کالبد شهر و اجزا آن مربوط نبوده، بلکه به درک شهروندان از شهر نیز بستگی دارد. (کریمی‌مشاور، ۱۳۸۹:۹۳) از این رو در این نوشته بر اساس مجموع تعاریفی که به آنها اشاره شد، منظر شهری از چهار منظر: عملکردی، هویتی و ادراکی، زیست محیطی و زیبایی‌شناسانه مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

۲-۳- منظر شهری پایدار

در زمینه اصول و معیارهای طراحی منظر پایدار، نظریات متفاوتی وجود دارد. نظریه پردازانی چون «تامپسون» و «استینر»، دو اصل خلاقیت و اکولوژی را به عنوان اصول اساسی منظر پایدار معرفی می‌نمایند و متذکر می‌گردند که الهام از ویژگی‌های اکولوژی طبیعت پیوندی ناگسستنی با فرهنگ دارند. بنابراین طراحی منظر پایدار بر مبنای رعایت اصول اکولوژیکی و زیبایی شناختی امکان پذیر می‌شود. این نگرش نقش طراحی منظر پایدار و طراحی محیط را در ایجاد تعادل بین تقاضای استفاده از محیط و توان

اکولوژیک مشخص تر می کند. مرمت منظر فرآیند طولانی مدتی است که در نهایت به پایداری مناظر طبیعی منجر می گردد و بر مرمت گونه های بومی و اکوسیستم های سالم و متنوع بستر طبیعی تأکید دارد. در رویکرد مرمت منظر تأکید بر نوسازی محیط های طبیعی ای است که یا نابود شده اند و یا رو به زوال می باشند. این مهم می تواند کیفیت آب و زیستگاه های گیاهی و حیات وحش منطقه را ارتقا بخشد. در این فرآیند تأکید بر پاسخ گویی شایسته به تمامی نیازهای اکولوژیکی، هیدرولوژیکی و زیبایی شناسی بستر طبیعی می باشد. اهداف مرمتی در یک پروژه به طور معمول بر تصمیمات سازنده و طراح این مناظر با تأکید بر ایجاد محیطی سالم و طبیعی پایه گذاری می گردد. (پورجعفر و همکاران، ۱۳۸۹: ۱۹۴) منظرسازی پایدار ارتباطی به ظاهر منظر طراحی شده ندارد. یک منظر پایدار ممکن است رسمی یا غیررسمی^۴ دارای نظم هندسی یا طبیعی و ساده یا پیچیده باشد. (E.Dell, 2009: 10) تنها باید در طراحی آن اصول پایداری را رعایت کنید و اکوسیستمی ایجاد کنید که به آرامی و به طور یکنواخت عمل می کند، به نگهداری کمی نیاز دارد و کمترین مشکلات ممکن را ایجاد می کند. نکات مهمی که به کاربردی شدن این نوع منظرسازی کمک می کنند در جدول ۱ مشاهده می کنید:

جدول ۱: فاکتورهای طراحی منظر پایدار (E.Dell, 2009: 10-12)

۱	سیستم زنده	منظر پایدار باید همچون طبیعت به صورت سیستمی پویا بدون نیاز به کنترل و مداخله و بدون وارد آوردن صدمات جبران ناپذیر به سیستم های زنده دیگر عمل می کند.
۲	خودپایداری ^۵	خودپایداری یا ثبات، تعادل نیروها در یک سیستم زنده است، به طوری که هیچ نیرویی از کنترل خارج نشود و آسیبی به سیستم نرساند.
۳	طراحی دقیق	منظر پایدار محصول طراحی درست است. بلکه منظور طراحی ای است که به موضوعی فراتر از ظاهر می پردازد و منظری طرح می کند که هم زیبا و هم کاربردی است.
۴	طراحی چرخه ای	امکان بازیافت و بازگشت مواد به چرخه موجود با بهره گیری از الگوی طبیعت
۵	هماهنگی با محیط زیست	هماهنگی با خاک، خرد اقلیم، تابش، پوشش گیاهی و سایر موارد بومی
۶	مدیریت دقیق ورودی ها و خروجی ها	یک منظر پایدار از آنچه طبیعت در اختیارش قرار می دهد استفاده می کند آنچه وارد و از آن خارج می شود به حداقل می رسد، پس تمامی آثار احتمالی آن سودمند هستند.
۷	در نظر گرفتن آثار احتمالی به جا مانده در محیط	اضافه کردن هر جزء باید با دقت فراوان انجام شود تا بخش اضافه شده جزئی از چرخه طبیعی باشد و بتواند در این چرخه بازی کند.
۸	در نظر گرفتن آثار به جا مانده در خارج از سایت	یعنی هیچ آسیبی نیز نباید متوجه منبعی که مواد اولیه از آن استخراج شده است، شود.

بنابراین می توان گفت که منظر پایدار یک اتفاق پیوسته در طول یک مسیر است که با گذشت زمان نه تنها از بین نرفته بلکه قوی تر نیز گردیده است. پایداری یک منظر یا یک اتفاق در طول زمان به هویت مکانی آن نیز بستگی دارد. هویتی که ناشی از پیوستگی مستمر با گذشته است. گذشته ای که پشتیبان حال و آینده است که نتیجه این پشتیبانی، پایداری است. منظر پایدار محصول این پشتیبانی است.

۲-۴- مفاهیم و تعاریف سبزراه

کلمه سبزراه از الحاق کلمات «کمر بند سبز»^۶ و «پارک راه»^۷ تشکیل شده است. اولین بار «ویلیام وایت» نویسنده برجسته محیط زیست، عبارت «سبزراه» را ابداع کرد و در رساله اش به نام «تامین فضای باز برای شهر آمریکایی» که توسط انسیتو زمین شهری در سال ۱۹۵۹ منتشر شد، بکار برد. (احمدی و طغیانی، ۱۳۹۰: ۵) از مهمترین اهداف مسیرهای سبز درون شهری، ارتقای کیفیت زیست شهری در مقیاس های مختلف است. در مقیاس منطقه ای، این مسیرها از فرآیند قطعه قطعه شدن جلوگیری کرده و منجر به پایداری جوامع زیستی و افزایش تنوع زیستی شده و نقش مهمی را در حفاظت از گونه های تهدید شده و در معرض انقراض ایفا می کنند. در ضمن از بروز حوادث طبیعی همچون سیل و فرسایش جلوگیری می کند. (ایرانی بهبهانی و برنجی، ۱۳۹۰: ۴۸) سبزراه ها همچنین در مقیاس شهری و محله ای، با اتصال فضاهای باز و سبز به مکان ها و مراکز عمومی در شهرها منجر به ارتباط بیشتر مردم با طبیعت شده و امکان فعالیت تفرجی را در کنار اهداف زیست محیطی فراهم می کنند. (همان) طراحی سبزراه ها به سبب تنوع عملکرد و ساختار نمی تواند در قالب اصولی کاملاً مشخص صورت گیرد. از اینرو نمی توان اصول طراحی سبزراه ها را به صورت کاملاً مشخص و جزئی شده بیان نمود، اما قبل از طراحی می بایست برنامه ریزی مناسبی برای سبزراه صورت گیرد. (احمدی، ۱۳۸۹: ۲)

سبزه‌های طبیعی در امتداد رودخانه‌ها و مسیرها، دالان‌هایی تشکیل می‌دهند که بیشترین نقش را در حفاظت از کیفیت آب دارا هستند. علاوه بر این، دالان‌های مذکور، مکان مناسبی برای گذران اوقات فراغت فراهم می‌سازد. با وجود این که در حال حاضر یک سوم تا دو سوم چشم‌اندازهای جهان را فضاهای سبز و سبزه‌ها تشکیل می‌دهند، هنوز بخش زیادی از چشم‌اندازها وجود دارد که می‌باید توسط برنامه‌ریزان شناسایی و در شبکه فضاهای سبز و سبزه‌ها لحاظ گردد. هرچه حساسیت زیست محیطی چشم‌انداز بالاتر باشد بخش بیشتری از آن چشم‌انداز می‌باید جزء شبکه فضای سبز و سبزه محسوب گردد. (شعبانی، ۱۳۸۵: ۶۶) همانطور که بیان شد تقسیم‌بندی و تعریف عملکرد خاص و محدود با توجه به گستردگی سبزه‌ها عملی به نظر نمی‌رسد اما به صورت کلی «فابوس» ریشه‌های فعالیت‌های مبحث برنامه‌ریزی سبزه‌ها را در پنج دسته تقسیم می‌کند:

۱. درک عمومی از راهروهای سبز راه خصوصاً در طول مسیر رودخانه
۲. مطالعات موردی مقایسه‌های برنامه‌ریزی سبزه‌های مدرن و تاریخی در مقیاس شهری
۳. شبکه سبزه‌ها برای محافظت از سرزمین در مقیاس جوامع
۴. سبزه‌های تاریخی فرهنگی
۵. برنامه‌ریزی سبزه‌ها در مقیاس منطقه‌ای، ملی و بین‌المللی (Fabos & Ryan, 2006: 1)

۲-۵- پیشینه سبزه‌ها

ایجاد اولین نسل سبزه‌ها در شهرسازی جدید با عناوینی چون محورها، بلوارها و پارک‌وی‌ها به قرن هجده تا ابتدای قرن بیست بر می‌گردد. این سبزه‌ها از محورهای مربوط به مراسم و تشریفات روم قرون وسطی، که هفت محوطه کلیسا را به عنوان مسیرهای عبادتی به هم وصل می‌کرده است، تشکیل می‌شدند. (حناچی و غزنوی، ۱۳۸۸: ۶۰) این مفهوم طی سالهای ۱۹۰۰ تا ۱۹۴۵ گسترش پیدا کرد و شروعی برای برنامه‌ریزی فضای باز در مقیاس بزرگ شد. (Fabos, 2004: 323) با آغاز جنبش محیط زیست در ابتدای ۱۹۸۰ مفهوم سبزه‌ها به عنوان منظر شهری، به بر طرف کردن چالش‌های ایجاد شده در محیط زیست و منظر پرداخت. در نسل سوم، به گفته «سیرنز»^۸ به سال ۲۰۰۴، رسالت سبزه‌ها علاوه بر برآوردن نیازهای تفریحی، به حفاظت از زیستگاه‌های طبیعی و اکوسیستم‌های در معرض خطر نابودی، حفاظت از منابع فرهنگی، حفاظت در برابر خطر سیل رود، کنترل فرسایش و تعلیم و تفسیر طبیعت گسترش یافت و مزیت‌های طولانی مدت اقتصادی یک دلیل قوی برای اجرای طرح‌های سبزه‌ها در سراسر جهان شد. (حناچی و غزنوی، ۱۳۸۸: ۶۱) ادبیات سبزه‌ها با توجه به فعالیت‌های معماران منظر به چهار دوره زمانی تقسیم می‌شود:

جدول ۲: ادوار تاریخی رشد سبزه‌ها (حناچی و غزنوی، ۱۳۸۸: ۶۳-۶۱)

دوره‌های زمانی	وقایع مهم
سال‌های ۱۹۰۰ - ۱۹۶۷	- ایجاد سیستم پارک بوستون توسط «المستد» - طراحی سبز راهی حدوداً ۶۰۰ کیلومتری برای کل منطقه «بستون» توسط «چارلز الیوت»^۹
سال‌های ۱۹۰۰ - ۱۹۴۵	- طراحی پارکی با نام حلقه چهل مایلی در «اورگون»^{۱۰} توسط برادران المستد - تهیه نقشه‌های لایه‌بندی شده منظر و ارائه طرح‌های ابتکاری برنامه‌ریزی جوامع برای شهر جدید «ردبرن»^{۱۱} که با اتصال شبکه‌ای از فضاهای سبز انجام شده بود، توسط «هنری رایت»^{۱۲} - برنامه «چارلز الیوت» دوم برای فضای باز ایالت ماساچوست بود که دالان سبز گسترده‌ای، بیش از ۲۵۰ کیلومتر، که زمین‌های تالاب مانند این منطقه را در بر می‌گرفت.
سال‌های ۱۹۵۰ - ۱۹۸۰	- موثرترین دوره از نظر زیست محیطی در معماری منظر است. - تدوین کتاب کتاب «طراحی با طبیعت»^{۱۳} توسط «مک هارگ»^{۱۴} استاد دانشگاه «پنسیلوانیا»^{۱۵}، این کتاب چارچوبی برای توسعه شهر با توجه به طبیعت اطراف است - انجام مطالعه «متلند»^{۱۶} (۱۹۷۰) با هدف اجرای متناسب‌ترین کاربری زمین برای انواع توسعه بود که مخفف شهر و کاربری زمین
دهه ۱۹۸۰	- در سال ۱۹۹۸ انجمن سبزه‌های اروپا، در بلژیک بنیان گذاشته شد و قوانین این انجمن در جهت ارتقا، خلق و بهبود سبزه‌ها و تشویق مردم برای استفاده از آن بوده است. - در سال ۱۹۹۱ راهبرد سبز لندن، سلسله‌ای از شبکه‌های سبز را که در بعضی مسیرها با هم همپوشانی داشتند، ایجاد کرد که شامل مسیر پیاده، مسیر دوچرخه و محورهای از طبیعت بود.

۶-۲- طراحی و ساماندهی سبزراه‌ها

می‌توان گفت حداقل سه فایده مهم از سبزراه‌ها عاید می‌گردد: نخست آنکه، سبزراه‌ها از سیستم‌های طبیعی بوم شناختی محافظت می‌کنند. بیشتر این سبزراه‌ها در حاشیه رودخانه‌ها، نواحی ساحلی و دامنه کوه‌ها قرار گرفته‌اند و ضمن حفاظت از تنوع زیستی، زمین‌هایی را برای مهاجرت حیات وحش فراهم می‌سازد. ثانیاً، سبزراه‌ها فرصت‌های تفریحی گسترده‌ای را برای مردم در درون مناطق شهری و نواحی روستایی جهت پیاده‌روی، راهپیمایی، دوچرخه‌سواری، شنا، قایقرانی و بسیاری دیگر از فعالیت‌های تفریحی خارج از منزل فراهم می‌سازد. ثالثاً، شبکه سبزراه‌ها ارزش‌های فرهنگی و میراث تاریخی را حفظ می‌نمایند. (شعبانی، ۱۳۸۵:۷۴) در طراحی و برنامه‌ریزی سبزراه‌ها باید به موارد مختلفی توجه داشت و از مختصان حوزه‌های مختلفی بهره‌گرفت. به صورت خلاصه موارد زیر را می‌توان از مهمترین مواردی دانست که باید در طراحی و برنامه‌ریزی سبزراه‌ها مورد توجه قرار گیرد:

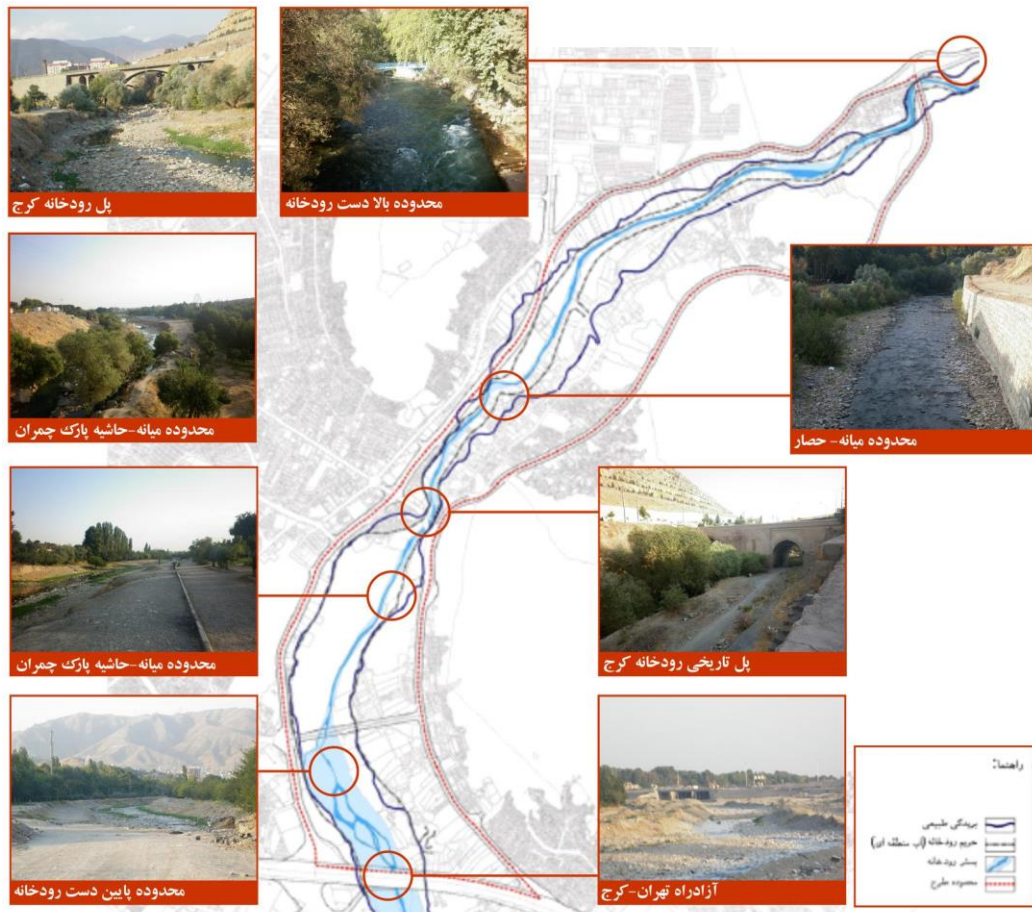
- سبزراه‌ها و نیز زیر ساختارهای سبز باید به صورت جامع طراحی شوند تا فضاهای سبز و طبیعی را به هم متصل کنند، به صورتی که به شکل یک سامانه کل تلقی شوند نه به صورت اجزای جدا از هم.
- زیر ساختارهای سبز و سبزراه‌ها باید به صورت راهبردی در هر سه سطح ملی، منطقه‌ای و محلی طرح بندی و توزیع شوند. مانند خطوط نیرو، شبکه ارتباطات و حمل و نقل، تلفن، سیستم‌های آبرسانی و فاضلاب.
- بودجه و سرمایه‌گذاری برای زیرساختارهای سبز و سبزراه‌ها باید پیشاپیش هرگونه سرمایه‌گذاری قرار بگیرد نه باقیمانده بودجه.
- سبزراه‌ها و زیر ساختارهای سبز باید چارچوبی برای حفاظت ایجاد کنند. چنانچه خطوط فاضلاب و جاده‌ها و سایر زیرساختارهای شهری چارچوبی برای نوع کاربری زمین در هر مکان ایجاد می‌کنند.
- باید همه مردم و سازمان‌های مربوطه در اجرا و نظارت برنامه‌های سبزره مشارکت داشته باشند. (حناچی و غزنوی، ۱۳۸۸:۶۸)

۳- محدوده مطالعه

کرج با ۲۴۵۲ کیلومتر مربع وسعت در ۳۵ کیلومتری غرب تهران و در دامنه جنوبی رشته کوه‌های البرز قرار گرفته است. قدیمی ترین منابع که نام کرج در آن به میان آمده کتابی معروف به نزه هالقلوب است که در سال ۷۴۰ هجری قمری به دست حمداله بن ابی ابرکین نصر مستوفی (حمدا لله مستوفی) تألیف شده است. از نظر موقعیت جغرافیایی این شهر بین ۳۵ درجه و دقیقه تا ۳۵ درجه و ۵۱ دقیقه عرض شمالی و ۵۰ درجه و ۵۴ دقیقه تا ۵۱ درجه و ۳ دقیقه طول شرقی قرار گرفته است. ارتفاع متوسط این شهر از سطح دریا ۱۳۲۱ متر است. (فیروزبخت و همکاران، ۱۳۹۱:۲۲۳) حوزه رودخانه کرج با مساحتی حدود ۸۶ هزار هکتار در پهنه‌بندی زمین‌شناسی توپوگرافی ایران در محدوده زون البرز مرکزی قرار دارد. بیشترین حجم جریان سالانه این رودخانه در فصل بهار است که حدود ۵۶ درصد از حجم سالانه را داراست. رودهایی نظیر ارنکه و دره‌کندر و ریزآبه‌های دیگر بعد از سد به رودخانه کرج وارد می‌شوند. آب رودخانه کرج از نظر فیزیکی و شیمیایی بسیار خوب ارزیابی شده است. ولی امروز با ورود انواع فاضلاب‌های خانگی و کشاورزی و صنعتی به این رودخانه مهم از آن آب گوارا تنها خاطره‌ای در اذهان باقی مانده است. (دخت خطیبی، ۱۳۸۶) (شکل ۱)

۴- تحلیل وضعیت موجود

جهت ارزیابی دقیق منطقه و ایجاد ساختاری برای شناخت نقاط قوت و ضعف، در نخستین گام، رودخانه کرج مطابق جدول ۳ به لحاظ کالبدی به سه بخش بالادست، میانی و پایین دست تقسیم شده است. ارزیابی‌ها و تحلیل‌های محیطی در هر یک از بخش‌های بالادست، میانی و پایین‌دست، نشانگر آن است که در طول رودخانه به سبب وجود زمینه‌های متنوع فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی، ارتباط رودخانه با محیط دستخوش تغییراتی می‌گردد. به همین دلیل، طراحی در حاشیه رودخانه بر اساس سلسله‌ای از سبزره‌ها که علیرغم تفاوت‌های موجود در بخش‌های مختلف رودخانه به ویژه بخش میانی، بر هم هم پوشانی داشته و مسیری منسجم را ایجاد خواهد کرد. لذا در هر یک از بخش‌ها بر اساس نقاط قوت، ضعف، فرصت‌ها و تهدیدات الگویی برای طراحی تعریف شده و بر اساس آن عمل می‌گردد.

شکل ۱: بخش‌های اصلی رودخانه کرج (نگارندگان بر مبنای نقشه طرح ساماندهی دنباله رود کرج، ۱۳۹۹)

جدول ۳: تقسیم بندی بخش‌های مختلف رودخانه کرج (نگارندگان)

۱	بالا دست	باغات شمالی شهرستان کرج و آسارا
۲	میانی	بخش ارتباطی با شهر بخش‌های حصار و حاشیه مجموعه تفریحی چمران
۳	پایین دست	بخش‌های جنوبی کرج و اطراف آزاد راه کرج-تهران

همچنین به محدوده مختلف رودخانه دارای ویژگی‌هایی است که باید در برنامه‌ریزی و طراحی سبزه‌ها و مرمت منظر مورد توجه قرار گیرد. این تفاوت‌های در پنج موضوع دسترسی، همجواری، امکان توسعه، وضعیت آب و سایر ویژگی‌های خاص در جدول ۴ مشخص شده است:

جدول ۴: تفاوت‌ها و ویژگی‌های بخش‌های مختلف رودخانه کرج (نگارندگان)

بخش بالا دست	دسترسی	- دسترسی محدود به دلیل تملک‌های خصوصی - توپوگرافی، دسترسی طبیعی را مشکل می‌نماید.
	همجواری	- کرانه‌های رودخانه شامل باغات، ویلاهای شخصی و رستوران‌ها
	امکان توسعه	- توسعه مستلزم تملک اراضی شخصی و ایجاد زیرساخت‌های شهری است.
	وضعیت آب	- آب کاملاً شفاف و زلال و دارای کمترین آلودگی - بیشترین دبی در محدوده طرح
	سایر ویژگی‌های خاص	- مناظر طبیعی زیبا و قرارگیری رودخانه در دل کوهستان‌های مرتفع البرز - دوری از شهر اما با اندک فاصله از آن
بخش میانی	دسترسی	- دسترسی از کرانه غربی (پیاده و سواره) ممکن و از کرانه شرقی نا ممکن - نزدیکی به مرکز شهر
	همجواری	- همجواری‌های متنوع شامل پارک، باغات، زمین‌های باز و بافت مسکونی
	امکان توسعه	- در این بخش به دلیل قرارگیری در بافت شهر، توسعه باید با توجه به نیازهای شهری صورت گیرد. - اراضی باز از پتانسیل‌های توسعه می‌باشد. - ضرورت توجه ویژه به تمهیدات زیست محیطی به دلیل حضور بیشتر شهروندان در کرانه رود برای تفریح و تفرج.
	وضعیت آب	- آب نسبتاً شفاف و زلال و دارای مقداری آلودگی - دبی کمتر نسبت به بخش بالا دستی به دلیل مشروب شدن باغات
	سایر ویژگی‌های خاص	- به دلیل دسترسی بسیار مناسب و همچنین قرارگیری در شهر و مجموع ویژگی‌های ذکر شده، این بخش از رودخانه قابلیت تبدیل شدن به یک منظر ماندگار و هویت مند را دارا است.
بخش پایین دست	دسترسی	- دسترسی محدود
	همجواری	- زمین‌های باز (اراضی و املاک شخصی) - معدن شن و ماسه در حاشیه جاده کرج، شهریار
	امکان توسعه	- پتانسیل‌های توسعه ضعیفتر از سایر بخش‌های رودخانه است.
	وضعیت آب	- دبی کم - آلودگی نسبتاً زیاد
	سایر ویژگی‌های خاص	- خارج از محدوده شهر - فاقد طبیعت زیبا

در گام دوم با توجه به این موضوع که در حیطه منظر شهری نقطه اوج نگرش‌های مربوط به توسعه پایدار دهه ۱۹۸۰ میلادی است که به چهار محور اصلی: توجه به زیباشناختی عینی، توجه به زیباشناختی ذهنی و ادراکی، توجه به جنبه‌های عملکردی، توجه به مسایل زیست محیطی تقسیم بندی می‌شود. (گلکار، ۱۳۸۵: ۴۱) نقاط ضعف، قوت، فرصت‌ها و تهدیدهای رودخانه کرج در چهار بعد فوق در جدول ۵ تنظیم شده است.

جدول ۵: نقاط قوت و ضعف موجود رودخانه کرج (نگارندگان)

ضعف	قوت	
- استفاده از زمین‌های کرانه رود برای تخلیه - نخاله‌های ساختمانی - آلودگی زباله‌های اطراف رودخانه	- پوشش گیاهی غنی - تنوع منظر در امتداد مسیر رودخانه	زیبایی شناختی
- عدم توجه به منظر بالقوه رودخانه در طراحی و ساخت وسازهای اطراف رودخانه	- منظر خطی و سبز در مجاورت نقطه مرکزی شهر (میدان کرج) که در ذهن شهروندان نقش بسته	ذهنی و ادراکی
- ضعف شبکه ارتباطی و محدودیت دسترسی به محدوده در برخی نقاط	- محل مناسب برای تفریح و تفرج به جهت دسترسی مناسب و زیبایی‌های ویژه رودخانه	عملکردی
- بی‌توجهی ناشی از عدم برنامه در مورد اکوسیستم رودخانه	- رویش گیاهان متناسب با اکوسیستم رودخانه - زیست موجودات متناسب با اکوسیستم رودخانه	زیست محیطی
تهدید	فرصت	
- ساخت و سازهای بی‌رویه اطراف رودخانه - بی‌توجهی به پهنه سبز کرانه رود - تملک‌های شخصی در کرانه رود، مخصوصاً در بالا دست	- امکان اتصال به هسته مرکزی شهر - وجود پهنه‌های وسیع اطراف رودخانه - وجود چند عامل طبیعی کنار یکدیگر شامل باغات، رودخانه، کوه، توپوگرافی ویژه و...	زیبایی شناختی
- تبدیل شدن به بخش حاشیه‌ای	- تقویت منظر خطی و سبز رودخانه	ذهنی و ادراکی
- تبدیل بافت درشت دانه موجود به بافت شهری ریزدانه و زمینه گسترش بافت زاغه‌ای - گسترش بافت بی‌برنامه شهری در مجاورت رودخانه	- نزدیکی به جاده چالوس، کرج - نزدیکی به میراث تاریخی شامل پل شاه عباسی و قلعه صمصام	عملکردی
- فقدان برنامه زیست محیطی کارآمد جهت تنظیم پروژه‌های مرتبط - تشدید آلودگی ناشی از فاضلاب و فعالیت‌های نامناسب در کرانه رودخانه	- احیای بهره‌وری اقتصادی باغ‌های موجود از طریق جلوگیری از نابودی آن‌ها و ایجاد بستر مناسب سرمایه‌گذاری و افزایش فرصت‌های شغلی - امکان گسترش باغ‌های کرانه رودخانه به جهت فراوانی آب و وجود خاک حاصلخیز	زیست محیطی

۵- پیشنهادات و راهکارها

با توجه به ارزیابی صورت گرفته و نیز با استناد به مفاهیم ده‌گانه در طراحی مسیرهای پایدار خطی که شامل: خودکفایی، ارتقا محیط زیست، کاهش آلودگی، تمرکزگرایی، احترام به نیازهای انسانی و انعطاف‌پذیری، کارایی منابع، تنوع و انتخاب، تشخیص و تمایز، نظارت هستند. (پورجعفر و همکاران، ۱۳۸۹: ۱۹۶) تلاش برای تبدیل حاشیه رودخانه به یک سبزه‌راه پایدار شهری با کارکردهای چند منظوره مد نظر قرار خواهد گرفت تا در هر یک از بخش‌های منطقه، بر اساس هر یک از چهار جنبه زیباشناختی عینی، زیباشناختی ذهنی و ادراکی، عملکردی و زیست‌محیطی طرحی انعطاف‌پذیر و سیال با تاکید بر ملاحظات محلی و ضرورت‌های منطقه‌ای ارائه گردد. همچنین توجه به کالبد محیط شهری در سراسر مسیر در مقیاس همسایگی مورد ضروری به نظر می‌رسد.

در طراحی منظر رودخانه‌های درون شهری یک ساختار ویژه با استفاده از ابزارهای طراحی منظر پیش‌بینی شده و مورد استفاده قرار گرفته است به طوری که بتوان هر یک از چهار بعد یاد شده را در حاشیه رودخانه پیاده‌سازی نمود. این ساختارها شامل موضوعاتی همچون کاربری زمین، سیمای جداره، الگوی دسترسی و معابر، آب و کنترل سیلاب، پوشش گیاهی و محورهای بصری منظر را مدنظر قرار می‌دهند. (پورجعفر و رستنده، ۱۳۸۸: ۲۱)

جدول ۶: راهبردهای طراحی سبزراه بر اساس الگوهای طراحی منظر پایدار (نگارندگان)

شخصه پایداری	بعد	راهبردهای طراحی سبزراه
۱	تمرکزگرایی	- ایجاد وحدت و انسجام در کاربری‌های سبز حاشیه مسیل. - طراحی حریم سبز خطی برای تقویت محور - بهره‌گیری از شیوه‌ای واحد در طراحی منظر برای ایجاد وحدت
۲	احترام به نیازهای انسانی	- ایجاد فرصت‌هایی برای قدم زدن و تفریح مردم درحاشیه مسیل - ایجاد زیرساخت‌های امن و مطمئن برای حضور خانواده‌ها - ایجاد فرصت‌هایی برای گفتگو و بروز تبادلات اجتماعی
۳	تشخیص و تمایز	- ایجاد نشانه‌های مناسب جهت تشخیص بخشی - اسفاده از المانهای منحصر به فرد در گشایش‌ها یا فضاهای جمعی
۴	تنوع و انتخاب	- تعریف دسترسی‌های کنترل شده و مناسب دوچرخه - ایجاد فواصل مناسب در طراحی برای اتصال فضاهای حاشیه رودخانه با کاربری‌های متنوع
۵	نظارت	- در نظر گرفتن تمهیداتی برای دسترسی خودروهای امدادی - پرهیز از ایجاد کنج‌های غیر قابل رویت در طراحی
۶	ارتقا محیط زیست	- ایجاد نظام کاشت مدون گیاهان بر پایه الگوهای زیست محیطی - کنترل و مدیریت سیلاب و رواناب - ایجاد فضاهایی به عنوان مناطق سبز حفاظت شده
۷	کاهش آلودگی	- کنترل کیفیت آب و جلوگیری از تغییر ماهیت آن - جلوگیری از تخریب درختان ارزشمند منطقه
۸	خودکفایی	- طراحی به صورت سیال برای متصل نمودن فضاهای مسکونی موجود
۹	کارایی منابع	- قراردادن فضاهای متجانس و همساز با یکدیگر در کنارهم
۱۰	انعطاف پذیری	- استفاده متنوع از یک قطعه زمین مشخص در فصول مختلف سال بر پایه شرایط محیطی منطقه

جدول ۷: ابزارهای طراحی سبزراه با رویکر ایجاد منظر پایدار (نگارندگان)

ساختار	معیار	راهکارهای اجرایی
کاربری زمین	منظر کاربردی	- فضاهای سبز جهت ارتقاء کیفیت آب و هوایی و کاهش آلودگی‌های مختلف شهری - فضاهای با کیفیت طبیعی تاریخی
	فضای بازعمومی	- فضاهای مفرح برای بر طرف نمودن نیازهای تفریحی، فرهنگی و اجتماعی ساکنین - فضاهایی با کیفیت خرداقلیم مناسب برای قدم زدن و گفتگوی مردم ساکن در منطقه
سیمای جداره	-	- توجه به نمای ساختمان‌های مشرف به رودخانه به ویژه در بخش میانی - بومی گرایی و استفاده از مصالح همخوان در ابنیه حاشیه رودخانه
الگوی دسترسی و معابر	-	- وجود دسترسی مناسب خودروهای امدادی
آب و کنترل سیلاب	-	- کنترل رواناب‌های شهری، استفاده از آب جذب شده جهت آبیاری فضای سبز شهری - افزایش قدرت جذب آب باران و سیلاب به کمک پوشش گیاهی و کفپوش‌های متخلخل
پوشش گیاهی	-	- استفاده از گیاهان سازگار با اقلیم و هماهنگ با اکو سیستم خاص رودخانه
محورهای بصری	-	- تاکید بر محوریت موجود به عنوان ستون فقرات طرح

۶- نتیجه‌گیری

رودخانه‌های درون شهری به دلیل خطی بودن و ایجاد بستر زیست محیطی مناسب پتانسیل ایجاد محور پایدار شهری را دارند. به منظور دستیابی به مناظر پایدار شهری به ویژه در حوزه توسعه مناطق طبیعی، به علت بازسازی و احیای پرهزینه و زمانبر آن باید در حفاظت از ارزش‌های اجتماعی، اکولوژیکی، فرهنگی و معنوی بستر بسیار جدی عمل کرده و با اعمال برنامه‌های آموزشی، فرهنگی و مدیریتی در تمامی زمینه‌های مورد اشاره، به منظور ارتقا و توسعه هرچه این مناطق و گستره‌های طبیعی گام برداشت. در مسیر طراحی منظر پایدار، شناخت وضعیت موجود و تحلیل و ارزیابی دو گام بسیار مهم قبل از ارائه راهکارهای طراحی هستند که در آنها ضمن آشنایی با شرایط بومی، امکان سنجی‌های لازم برای تطبیق مبانی نظری طرح با شرایط و ملاحظات محلی و منطقه‌ای صورت می‌پذیرد. در این مرحله نقاط ضعف، نقاط قوت، تهدیدات و فرصت‌ها بررسی شده و با توجه به امکانات موجود و در راستای هدف اصلی طرح، راهبردهای موثر و منطقی بر مبنای اصول و معیارهای طراحی پایدار ارائه می‌شود.

در واقع اعمال اصول و معیارهای طراحی منظر پایدار در محوطه‌های طبیعی موجبات ارتقاء توان اکولوژیکی این مناطق را فراهم می‌آورد. باید در نظر داشت در طراحی منظر رودخانه‌های درون شهری، اهداف مختلف در ابعاد زیست محیطی، اجتماعی، بصری، عملکردی و... در ارتباطی تنگاتنگ با یکدیگر قرار دارند و هیچ یک بر دیگری دارای تقدم یا تاخر نیست. در این الگو، هر یک از عوامل طرح، سبب ارتقاء کیفیت دیگری می‌گردند. علاوه بر این موجب می‌گردد تا طراحی با حرایم طبیعی بستر همگام گشته و در نهایت توازن و تعادل زیست محیطی این مناطق را که در نتیجه اعمال برنامه‌ها، سیاست‌ها و مدیریت‌های نادرست و تجاوز بی‌رویه انسان به مناطق طبیعی، دچار اختلال گشته، احیا نماید. نظر به موارد مطرح شده درباره رودخانه کرج، مهمترین راهبرد برای ایجاد سبزه‌را پایدار در این منطقه عبارت است از تلاش برای ایجاد محیطی اجتماعی و امن با تاکید خاص نسبت به مسائل زیست محیطی و بوم شناختی به همین منظور، از اینرو معیارهای اصلی طراحی منظر مبتنی بر قابلیت‌های محلی تعریف شده و کلیه راهبردها و معیارهای طراحی و برنامه‌ریزی سبزه‌را باید با توجه به خواسته‌های شهروندان تهیه شود.

پی‌نوشت

1- Frederick Law Olmsted	7- Parkway	13- Design with nature
2- Gordon Cullen	8- Searns	14- Ian Ma Harg
3- Architectural Review	9- Charles Eliot	15- Pennsylvania
4- formal or informal	10- Oregon	16- METLAND
5- Homeostasis	11- Roadburn, NJ	
6- Greenbelt	12- Henry Wright	

منابع

۱. احمدی، فرشته (۱۳۸۹) «نقش سبزه‌راها در طراحی محیط و منظر پایدار شهری»، پنجمین همایش ایده‌های نو در کشاورزی، خوراسگان، صص ۱-۳
۲. احمدی، فرشته و طغیانی، شیرین (۱۳۹۰) «تحقق توسعه پایدار منظر شهری با استفاده از پتانسیل بالقوه مسیرهای سبز (سبزه‌راهای) درون شهری»، کنفرانس ملی توسعه پایدار و عمران شهری، اصفهان، صص ۱۴-۱
۳. ایرانی‌بهبهانی، هما و برنجی، مریم (۱۳۹۰) «طراحی سبزه‌راهای شهری برای ایجاد پیوستگی بین ساختارهای طبیعی-تاریخی درون شهری، مطالعه: شهر ری»، فصلنامه مطالعات باستان‌شناسی، شماره ۳، صص ۶۴-۴۵
۴. آتشین‌بار، محمد (۱۳۸۸) «تداوم هویت در منظر شهری» فصلنامه باغ نظر، سال ششم، شماره ۱۳، تهران، صص ۵۶-۴۵
۵. حسینی، سیدباقر و رزاقی اصل، سینا (۱۳۸۷) «حرکت و زمان در منظر شهری: انگاره‌ها و مفاهیم طراحی» نشریه بین‌المللی علوم مهندسی دانشگاه علم و صنعت ایران، ویژه‌نامه مهندسی معماری و شهرسازی، جلد ۱۹، شماره ۶، تهران، صص ۸۸-۸۳
۶. حناچی، سیمین و غزنوی، مریم (۱۳۸۸) «برنامه‌ریزی سبزه‌راها: از برنامه‌های محلی تا برنامه‌ریزی جامع مسیرهای چند منظوره ملی» دوفصلنامه هویت شهر، سال سوم، شماره ۴، صص ۷۰-۵۹
۷. سربابی، آرشد (۱۳۸۹) «ضوابط و مقررات ارتقای کیفی سیما و منظر شهری»، ماهنامه شهرداری‌ها، سال یازدهم، شماره ۱۰۰، تهران، صص ۵۸-۵۳
۸. شعبانی، نگین (۱۳۸۵) «برنامه‌ریزی سبزه‌را: تلفیق تفرج و حفاظت از منظر شهری نمونه موردی: رود دره درکه- تهران» فصلنامه علوم محیطی، شماره ۱۱، تهران، صص ۷۶-۶۵
۹. کالن، گوردن (۱۳۸۷) «گزیده منظر شهری» ترجمه: طیبیان، منوچهر، چاپ سوم، موسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، تهران

۱۰. کریمی مشاور، مهرداد و همکاران (۱۳۸۹) «رابطه چگونگی قرارگیری ساختمان‌های بلندمرتبه و منظر شهری» فصلنامه باغ نظر، سال هفتم، شماره ۱۳، تهران، صص ۸۹-۹۹
۱۱. گلکار، کوروش (۱۳۸۵) «مفهوم منظر شهری»، فصلنامه آبادی، شماره ۵۳، تهران، صص ۳۸-۴۷
۱۲. گلکار، کوروش (۱۳۸۷) «محیط بصری شهر؛ سیر تحول از رویکرد تزئینی تا رویکرد پایدار»، فصلنامه علوم محیطی، سال پنجم، شماره ۴، تهران، صص ۹۵-۱۱۴
۱۳. محمودی، امیر سعید (۱۳۸۵) «منظر شهری: مروری بر چند نظریه»، فصلنامه آبادی، شماره ۵۳، تهران، صص ۵۴-۶۱
۱۴. زندیه، مهدی و جافرم، محمود (۱۳۸۹) «رهیافتی در منظر پایدار بر روی رودخانه‌های دائمی»، فصلنامه باغ نظر، سال هفتم، شماره ۱۴، تهران، صص ۱۵-۲۶
۱۵. منصوری، سیدامیر و حبیبی، امین (۱۳۸۹) «تبیین و ارزیابی مؤلفه‌های مؤثر بر ارتقای نقش منظر در پایداری محیط، بررسی موردی رودخانه خشک شیراز»، فصلنامه باغ نظر، سال هفتم، شماره ۱۴، تهران، صص ۶۳-۷۸
۱۶. پورجعفر، محمدرضا و همکاران (۱۳۸۹) «بسط اصول و معیارهای طراحی منظر پایدار در مرمت منظر طبیعی مسیل خشک شیراز» فصلنامه علوم محیطی، سال هفتم، شماره ۴، تهران، صص ۱۹۳-۲۰۲
۱۷. محملی ایبانه، حمیدرضا (۱۳۹۰) «ارزیابی مفهوم منظر در طرحهای شهری، مقایسه تطبیقی سیر تکوین طرحهای جامع تهران با تجارب جهانی» فصلنامه باغ نظر، سال هشتم، شماره ۱۷، تهران، صص ۹۵-۱۰۴
۱۸. فیروزبخت، علی و همکاران (۱۳۹۱) «راهبردهای ساختار زیست محیطی شهر با رویکرد توسعه ی پایدار شهری» فصلنامه پژوهش‌های جغرافیای انسانی، شماره ۸۰، تهران، صص ۲۳۹-۲۱۳
۱۹. دخت خطیبی، نسرين (۱۳۸۶) «وارنگه رود، گل سرسید منطقه حفاظت شده البرز مرکزی»، پایگاه اینترنتی کانون دیده بانان زمین به نشانی: www.earthwatchers.org/varangeh%20rud.html
20. Fabos, J.G., Ryan, R.L., (2004), "**International greenway planning : an Introduction**", Elsevier Landscape and Urban planning. No.68, pp.143-146
21. Fabos, G. J, (2004), "**Greenway planning in United States its origins and recent case studies**", Elsevier, Landscape and Urban Planning ,No.68, pp.321-342
22. Fabos, G. J, Ryan, L. R, (2006). "**An introduction to greenway planning around the world**", Elsevier, Landscape and Urban Planning ,Editorial(76), pp.1-6
23. Mukomo, S. (1996) "**On sustainable urban development in sub sahran Africa**". Citis, 13 (40):265-271.
24. Owen E. Dell (2009) "**Sustainable Landscaping For Dummies**" Wiley Publishing, Inc. Indianapolis, Indiana

بازشناسی نقش اقلیم در سازماندهی فضاهای معماری خانه های سنتی دزفول با تأکید بر سطوح زیرزمینی، نمونه موردی: خانه سوزنگر

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۱۰/۲۷

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۱/۲۴

کد مقاله: ۳۳۶۵۰

عبداله جاسمی^{۱*}، محمدعلی کاظم زاده رائف^۲،

صبا میردیری کوندی^۳

چکیده

در معماری خانه های سنتی ایران من جمله شهرهای با اقلیم گرم و مرطوب، عنایت به عوامل اقلیمی، یکی از ارکان طراحی معماری محسوب شده و حائز اهمیت بسیار بوده است. و به طبع، پیش بینی فضا در عمق زمین در معماری خانه سنتی ایران کاربرد قابل توجهی داشته است. خلق فضاهای معماری سطوح زیرزمینی خانه های سنتی به عنوان یکی از شیوه های طراحی اقلیمی و تأمین گر بخش عمده ای از نیاز آسایش ساکنین با امکان تعامل معماری و بهره برداران آن با محیط، در خانه های سنتی اقلیم گرم و مرطوب من جمله در شهر دزفول، مطرح می باشد. سازمان دهی فضا در خانه های سنتی دزفول، ارتباط چندجانبه فضاها با یکدیگر است. که بر این اساس، شیوه ای از تعریف و سازمان دهی فضایی با امکان تجربه های کیفی ادراکی گوناگون برای حضور آدمی فراهم شده است. با تحلیل منطقی از اندیشه سازمان فضایی خانه های سنتی دزفول، می توان به معیارهای مختلف از جمله معیار اقلیمی طراحی این خانه ها دست یافت. در این پژوهش سعی شده، ضمن پرداختن به جایگاه معماری اقلیمی در خانه های سنتی دزفول، به تحلیل فضایی خانه سنتی سوزنگر دزفول پرداخته و تأثیر تهویه طبیعی بر سازمان دهی فضاهای زیرزمینی آن مورد بررسی و تحلیل قرار گیرد. در این مقاله از روش تحقیق توصیفی تحلیلی بهره گرفته شده که با جمع آوری اطلاعات از طریق بررسی کتابخانه های تخصصی و عمومی و نشریه های مرتبط با موضوع انجام شده است.

واژگان کلیدی: سازمان دهی فضایی، معماری اقلیمی، خانه سنتی دزفول، خانه سوزنگر، شوادان

۱- دانشجوی کارشناسی معماری مؤسسه آموزش عالی جهاد دانشگاهی خوزستان، ایران (نویسنده مسئول)
jasemiabdullah@gmail.com

۲- عضو هیأت علمی گروه آموزشی مهندسی معماری مؤسسه آموزش عالی جهاد دانشگاهی خوزستان، ایران

۳- مدرس مدعو گروه آموزشی مهندسی معماری مؤسسه آموزش عالی جهاد دانشگاهی خوزستان، ایران

۱- مقدمه

اقلیم و ایجاد شرایط مناسب حرارتی در اکثر فضاها به عنوان اصلی ترین عامل تأثیرگذار بر طراحی فضا شناخته می شود. (مهدوی نژاد و همکاران، ۱۳۹۲: ۷۰) در معماری سنتی ایران اقلیم عامل مؤثری در جهت گیری، سازمان دهی فضایی، شکل، نوع سازه، مصالح و عناصر و اجزای بناها بوده است. (زینلیان و اخوت، ۱۳۹۶: ۱۷) معماران ایرانی در مناطق مختلف اقلیم گرم و خشک و نیمه مرطوب ایران با هدف سازگاری با طبیعت و اقلیم هر منطقه ابتکارات فراوانی داشته اند. بادگیرها، آب انبارها و یخچال ها نمونه هایی از این نبوغ هستند. بسیاری از این یکی از فضاهای زیرزمینی خاص شهرهای «شوادان» معماری های خود ایستا، با ورود به عمق زمین شکل گرفته اند. (صفایی، ۱۳۹۲: ۱) معماری زیرزمینی به عنوان یکی از راهکارهای طراحی اقلیمی و برآوردن نیاز انسان به آسایش در مقابل شرایط طبیعی محیط، در اغلب شهرهای کشور دیده می شود. در راستای برقراری تعامل با محیط، امکان ساخت بخشی از فضای ساختمان درون زمین فراهم شده است. ساخت شوادان ها و فضاهایی در دل زمین و در سطوح مختلف، روش بسیار مناسبی برای پایداری شرایط زیست در ساختمان های دزفول و شوشتر در ایران بوده است. فضای زیرزمینی شوادان از نظر ایجاد آسایش برای ساکنان این مناطق، از مناسب ترین فضاهاست. شوادان فضایی در دل زمین با عمقی چند برابر سرداب های مناطق کویری. حضور مردم در این زیرزمین ها نه فقط از جنبه آسایش کالبدی، بلکه شاید مفاهیمی مطابق روحیات مردم منطقه داشته باشد. (ستاری ساربانقلی، ۱۳۹۲: ۱) در شهر دزفول معماری خانه ها بر پایه تقارن متوازن است و فضاها حول یک محور اصلی که در واقع حیاط مرکزی است شکل گرفته اند. (مسعودی نژاد و همکاران، ۱۳۹۴: ۴) تهویه طبیعی یکی از مؤثرترین عوامل در ایجاد آسایش حرارتی است. این عامل با بهره گیری از کوران هوا، کاهش رطوبت نسبی و افزایش تبخیر سطحی موجب ایجاد شرایط آسایش در اقلیم های گرم و مرطوب میشود. (حزبی، ۱۳۹۳: ۱) فضاهای زیرزمینی قدیمی ترین نوع سرپناه بشر محسوب می شوند. استفاده از فضاهای زیرزمینی در دزفول به زمان شکل گیری اولیه شهر با قدمت بیش از ۱۵۰۰ سال محتمل است. شوادان در عمق زمین حفر شده و سقف آن بصورت طبیعی (مسطح یا مورب) شکل داده می شود. جهت انتقال نور و انجام تهویه فضای شوادان از کانال های عمودی با عنوان "سی سرا" استفاده می شود که از سقف شوادان تا کف حیاط ادامه دارد. یکی دیگر از اجزای شوادان، کوره یا کانال های زیرزمینی است که جهت ایجاد کوران هوا و تهویه، به صورت افقی میان شوادان های دو خانه مجاور ایجاد شده است. به این ترتیب سرمایش در فضای شوادان از طریق ترکیبی از راهکارهای سرمایش ایستا شامل تهویه عبوری و دودکشی و جرم حرارتی زمین صورت می گیرد. با توجه به دمای خنکتر فضای شوادان از آن برای جلوگیری از فاسد شدن مواد غذایی نیز استفاده می شده است (دهقان و وکیلی نژاد، ۱۳۹۴: ۲۷) در دوران معاصر با توجه به اهمیت انرژی های تجدید ناپذیر از جمله سوخت های فسیلی و همچنین افزایش آلودگی های زیست محیطی، نقش تهویه طبیعی در ساختمان به لحاظ سازگاری ساختمان با محیط زیست حائز اهمیت است. سازندگان بنا در دزفول (منجمله خانه سوزنگر) به عنوان یکی از شهر های اقلیم گرم و نیمه مرطوب جهت تعدیل شرایط آب و هوایی در مسکن به ساخت فضایی در عمق ۵ تا ۱۲ متری در زیر زمین پرداخته اند. این فضای زیر زمینی به نام شوادان یکی از راهکارهای مناسب جهت انطباق با محیط و ایجاد شرایط آسایش حرارتی با استفاده از ثبات دمای سالانه زمین و تهویه طبیعی است. (طهماسبی و سجاد زاده، ۱۳۹۴: ۱)

۲- چارچوب تحقیق

۱-۲- سؤال تحقیق

تهویه طبیعی در معماری خانه های سنتی دزفول چه تأثیری در سازماندهی فضاهای زیرزمینی دارد؟

۲-۲- پیشینه پژوهش

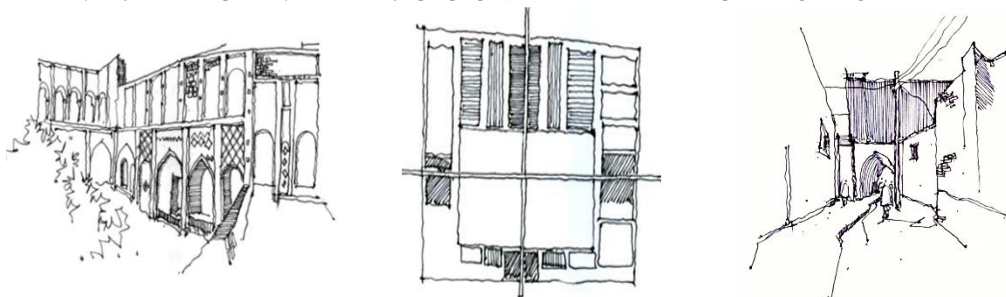
به طور کلی، در مقالات و اسناد کتابخانه ای، منابع محدودی در ارتباط با فضاهای زیرزمینی دزفول وجود دارد. از جمله، محسن بینا به فضای زیرزمینی شوادان دزفول و اجزای آن و تهویه موجود به آن پرداخته است. (بینا، نشریه هنرهای زیبای ۳۳، ۱۳۸۷) در پژوهشی دیگر، تأثیر و نقش شوادان در آسایش و پایداری اقلیمی خانه های دزفول مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است. (سجادزاده و طهماسبی، همایش ملی عمران و معماری با رویکرد بر توسعه پایدار، ۱۳۹۴) و درزی و محمودی زرنندی، به معرفی فضاهای زیرزمینی شوادان و اجزا و سیستم تهویه موجود در دزفول و شوشتر به آن پرداخته اند. (درزی و محمودی زرنندی دومین همایش ملی معماری و شهرسازی در گذر زمان در جستجوی فضاهای گمشده، ۱۳۹۳) و همچنین در کتاب اقلیم و معماری مرتضی کسمایی (کسمایی، تهران: انتشارات نشر خاک، ۱۱۶، ۱۳۸۴) و وحید قبادیان و رضا شاطریان (شاطریان، تهران: انتشارات سیمای دانش، ۱۳۹۰) مطالبی از عوامل اقلیم گرم و مرطوب از جمله دزفول اشاره و مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است.

۳- جایگاه معماری اقلیمی در خانه های سنتی دزفول

در معماری سنتی ایران توجه به مسائل اقلیمی حائز اهمیت بوده است و بر کالبد بنا تأثیر بسزایی داشته است. حاشیه جنوبی ایران دارای اقلیم گرم و مرطوب است و توجه به مؤلفه های اقلیمی در فرآیند طراحی خانه ها در این منطقه، می تواند به بالا بردن سطح آسایش ساختمان کمک کند. (مصطفی زاده و صابر نژاد، ۱۳۹۶: ۱) خانه ایرانی به تعبیر سنت گرایان تشکیل شده از حیاط، ایوان و اتاق ها که به ترتیب نماینده روح، نفس و جسم اند. (حمزه نژاد و دشتی ۱۳۹۵: ۲۷) خانه های گذشته ایران دارای مفاهیم اساسی مادی و معنوی نظیر حس تعلق، آرامش، ارتباط با معنویت و پیوند عمیق اجتماعی در جهت ارتقاء فرهنگ و پاسخگو به اقلیم منطقه طراحی شده است. (زندى محب، ۱۳۹۷: ۷۰) معماری سنتی دزفول در حد معنادار منطبق با شرایط محیطی، اقلیمی و فرهنگی شکل گرفته و دارای هویت خاص منطقه خود است. این معماری در مقیاس خرد و کلان، چه از نظر کالبدی و چه از نظر پایداری، به واسطه نوع نگرش به انسان و محیط، راهکارهای معماری ارزشمندی را فراهم آورده است. در واقع معماری بومی در سازگاری با اقلیم سخت آن منطقه به راهکارهای بسیار مناسبی رسیده است. (مصطفی زاده و صابر نژاد، ۱۳۹۶: ۲)

۳-۱- معماری اقلیمی و عناصر معماری خانه های سنتی دزفول

شهر دزفول به دلیل واقع شدن در یک موقعیت خاص جغرافیایی، شرایط توپوگرافی و سامانه های جوی مؤثر بر منطقه شرایط زیست اقلیمی ویژه ای را به خود اختصاص داده است. (حجازی زاده و همکاران، ۱۳۹۱: ۱) شهر دزفول در کلان اقلیم حاره ای و از نظر اقلیم میانه در منطقه نیمه حاره ای قرار دارد. (اقلیم گرم و مرطوب) در شهر دزفول اختلاف دما در تابستان و زمستان زیاد و رطوبت نسبی در تابستان کم و در زمستان بالا است. اهداف معماری مناطق گرم و مرطوب در راستای تعدیل مهم ترین مؤلفه های اقلیمی این منطقه یعنی درجه حرارت و رطوبت بالاست. ۱- ایجاد سایه و نفوذ حداقل تابش و گرمای خورشید به داخل ساختمان ۲- استفاده از جریان طبیعی هوا و بکارگیری بادهای غالب و نسیم های محلی ۳- توجه به مورفولوژی محل (مصطفی زاده و صابر نژاد، ۱۳۹۶: ۴۰۳) اصولی که در معماری این مناطق رعایت شده، استفاده از مصالح ساختمانی با ظرفیت حرارتی کم و قرار دادن ساختمان در سایه ی کامل (تصویر شماره ۱)، در اینجا نیز ایوان های عریض و سرپوشیده ای که هم از نفوذ باران به داخل جلوگیری می کنند و هم سایه ی کاملی بر روی دیوار اتاق ها می اندازد، مورد استفاده قرار گرفته است. در مناطق گرم و مرطوب به دلیل شدت زیاد تابش آفتاب در سمت شرق و غرب، فرم ساختمان باید کشیده باشد و به شکل مکعب مستطیلی (تصویر شماره ۲) در امتداد محور شرقی - غربی، درآید. (تصویر شماره ۳) این فرم، از نظر ایجاد کوران در داخل ساختمان و کاهش رطوبت هوای داخلی نیز بسیار مناسب است. اگر در این مناطق ساختمان در سایه کامل قرار گیرد. پلان آن می تواند آزاد باشد. (کسمایی، ۱۳۸۴: ۹۴ و ۱۱۶)

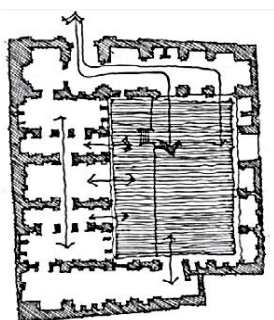

تصویر ۱- ساختمان در سایه کامل (منبع: مهدوی نژاد، ۱۳۹۲: ۶۳)
تصویر ۲- پلان کشیده و مستطیلی (منبع: مهدوی نژاد، ۱۳۹۲: ۶۵)
تصویر ۳- امتداد محور شرقی - غربی (منبع: مهدوی نژاد، ۱۳۹۲: ۶۵)

بافت شهری دزفول به صورت فشرده و پیوسته بوده و در ساختمان سازی و ایجاد شهر ملاحظات اقلیمی در نظر گرفته شده است. ساختمان ها توسط کوچه هایی تنگ و باریک، با محصوریت بالا و جداره های بلند که اکثراً دو یا سه طبقه دارند، احاطه شده تا حداکثر سایه را داشته باشند. سه نوع عرصه خصوصی، نیمه خصوصی و عمومی در بافت قدیم دزفول به طور شاخص وجود دارد. فضاهای واحد مسکونی در خانه های دزفول را می توان در چهار گروه فضاهای زیستی، واسطه ای، خدماتی و باز دسته بندی کرد. فضاهای زیستی: در گروه اول فضاهایی قرار می گیرند که در شیوه زندگی سنتی، عملکردی چندگانه را پذیرا می شدند. فضاهایی چون نشیمن، پذیرایی، اتاق خواب و غذاخوری، بسته به موقعیت قرارگیری فضا در واحد مسکونی، تناسبات و ابعاد آن، در زمان خاصی از شبانه روز یا ماه و یا فصل مورد استفاده بودند. در این گروه این فضاها دیده می شوند: اتاق، غرفه، تالار، شبستان و شوادان. فضاهای واسطه ای: فضاهایی که یا کاملاً ارتباطی هستند و یا علاوه بر ارتباطی بودن، گاهی فضای زیستی هم محسوب می شدند. خدماتی: فضاهایی که عملکرد خدماتی دارند، خواه خدمات بهداشتی یا نگهداری وسایل یا آشپزی و غیره. آشپزخانه، مستراح، دزدانه، پستو، انبار و طویله در این گروه قرار دارند. فضاهای باز: این فضاها ارتباط دهنده فضاهای واحد مسکونی به هم

بوده و در عین حال عملکرد زیستی و خدماتی دارند. حیاط و بام در این گروه فضاها قرار می گیرند. (مهدوی نژاد، ۱۳۹۲: ۶۳۶۲) باد غالب دزفول به صورت نسیم ملایم بوده و ساعات وزش آن در طول روزهای تابستان بسیار کوتاه است، از طرفی درجه حرارت در تابستان در دزفول بسیار بالاست و رطوبت نسبی پایین است، لذا الگوهای اقلیمی و در نتیجه الگوهای فضاهای نیمه باز در خانه های دزفول کمتر براساس ایجاد جریان هوا استوار شده و تکیه بر محافظت از تابش و گرما دارند. در خانه های مورد مطالعه، فضاهای نیمه باز در میان فضاهای بسته زیستی قرار دارند تا بتوانند کشیدگی در عمق پیدا کرده و با تعدیل درجه حرارت بسیار بالا در عمق در ساعاتی از روز قابل استفاده باشند. فضاهای نیمه باز و باز در خانه های بومی دزفول رو به سمت شمال و شمال شرقی دارند تا در حد امکان از تابش مستقیم آفتاب دور باشند و در عین حال به رودخانه دز رو کرده اند. در این خانه ها برای رسیدن حیاط تا اتاق ها باید از فضاهای زیستی و ارتباطی نیمه باز عبور کرد، بنابراین ایجاد سطح سایه دار در تابستان و فیلتر هوا در زمستان فضاهای بسته را از درجه حرارت بالا در تابستان و پایین در زمستان محافظت می کند. (مصطفی زاده و صابر نژاد، ۱۳۹۶: ۶)

۳-۱-۱- فضاهای باز، نیمه باز و بسته با معیار اقلیمی

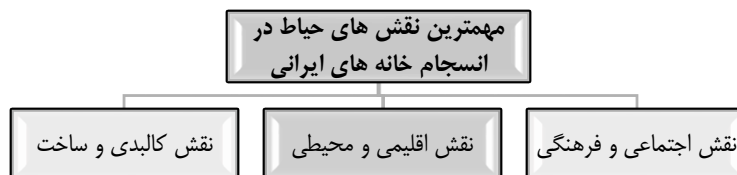

تصویر ۴- حیاط فضای باز (منبع: مهدوی نژاد، ۱۳۹۲: ۶۵)

تصویر ۵- ایوان فضای نیمه باز (منبع: اصلاح چی و میردیکوندی، ۱۳۹۲: ۷)

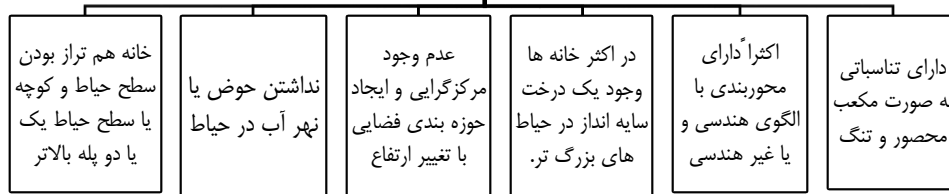
جریان ها نقش مهمی در آسایش اقلیمی ایفا می کند. (مهدوی نژادو جوانرودی، ۱۳۹۰: ۷۱) به همین سبب فضاهای باز مانند حیاط، به نحوی چشمگیر در بهبود کیفیت عملکرد اقلیمی بنا، مؤثرند. (مهدوی نژاد و همکاران، ۱۳۹۳: ۳۸) الگوی حیاط مرکزی (درون گرایی) در اقلیم گرم در معماری گذشته و امروز کشورهای مختلف در جهت تأمین آسایش حرارتی ساکنین و کاهش مصرف انرژی مورد استفاده قرار گرفته است. (تصویر شماره ۴) عوامل تأثیرگذار بر استفاده از الگویی در جهت تعدیل شرایط اقلیمی در معماری را می توان به این صورت بیان کرد: تأمین نور طبیعی برای فضاهای پیرامونی در طول روز ایجاد تهویه و محافظت در برابر گرد و غبار ایجاد محرمیت برای ساکنین. ایجاد خرده اقلیمی در درون فضای زیستی جهت آسایش در محیط بیرونی. (تابان و همکاران، ۱۳۹۲: ۴۰) در معماری دزفول، ایوان (تصویر شماره ۵) نقش واسط بین فضاهای باز مانند حیاط و فضاهای مصنوع و اتاق ها را ایفا می نمود. اتاق و ایوان غالباً در مجاورت هم قرار می گیرند و هر کدام یک جانب مشترک با حیاط دارند. ایوان به عنوان اصلی ترین فضای ارتباطی و نیمه باز در عرصه خصوصی به دو صورت می باشد: الف: ایوان های طولی به منظور مقابله با عوامل جوی و ممانعت از ورود آفتاب به درون، در جلو اتاق ها و در امتداد طول حیاط ساخته شده و به جز ارتباط دهنده عملکرد دیگری ندارد. ب: ایوان عمیق که در محورهای رو به شمال و شرق حیاط واقع شده، از نظر عملکردی جهت تجمع افراد خانواده و به عنوان فضای خنک در بعد از ظهرها استفاده می شود و اغلب توسط در یا پنجره با فضای مجاور خود ارتباط برقرار می کند. (مصطفی زاده و صابر نژاد، ۱۳۹۶: ۱۰)

نمودار ۱- مهمترین نقش های حیاط در انسجام خانه های ایرانی (منبع: زینلیان و اخوت، ۱۳۹۶: ۱۸ گردآوری: نگارندگان)

الگوهای معماری حیاط دزفول را می توان به دو دسته هندسی و غیرهندسی تفکیک نمود. معماری این منطقه بیشتر با مفاهیم و اصول هندسی طرح ریزی می شود و با کاربرد خطوط منظم سعی در ایجاد طرح های ساده و نظم محور می شود. از مهم ترین ویژگی های الگوهای هندسی حیاط، محوربندی است (مهدوی نژاد، ۱۳۹۲: ۶۵) حیاط از سه جنبه اجتماعی-فرهنگی، اقلیمی و کالبدی نقش مهمی را در انسجام خانه ایرانی به عهده دارد. (زینلیان و اخوت، ۱۳۹۶: ۱۸)

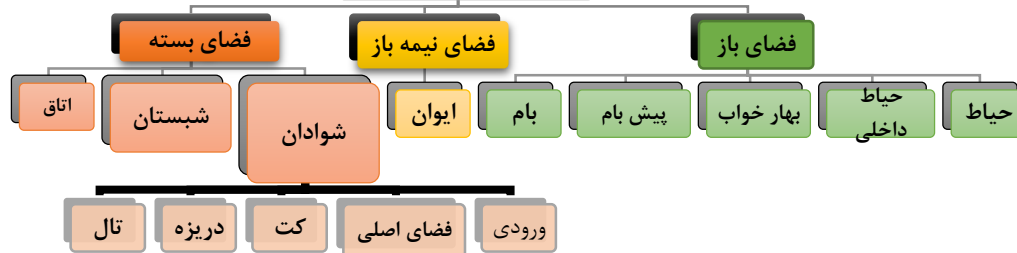
ویژگی های حیاط در خانه های دزفول

نمودار ۲- ویژگی های حیاط در خانه های دزفول (منبع: زینلیان و اخوت، ۱۳۹۶: ۲۱ و ۲۲ گردآوری: نگارندگان)

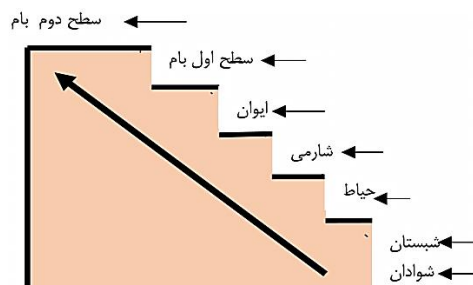
فضاها نیز به ترتیب ایوان، نشیمن تابستانی و شوادان با اهمیت ترین فضاهای مسکن در دزفول به شمار می آمدند. در معماری سنتی ایران، فضاهای باز، نیمه باز و بسته در امتداد یکدیگر معنا می یافتند؛ که فضاها به تدریج درجه باز و بسته بودن خود را از دست می دهند، به نحوی که یکی به دیگری تبدیل می شود ایوان در فصول سبب تعدیل هوای اتاق های پشت خود در فصول گرم می گردید و از لحاظ اقلیمی ارزش زیادی را برای مسکن آن زمان به ارمغان می آورد. با توجه به مطالب مذکور، فضاهای باز و نیمه باز با اهمیت ترین فضاها در طراحی خانه محسوب می شدند. در اکثر ورودی خانه های دزفول سعی در ایجاد سایه و خنک نمودن فضای ورودی می شد. (مهدوی نژاد، ۱۳۹۲: ۶۹ و ۷۰) معماری زیرزمینی (فضای بسته) به عنوان یکی از راهکارهای طراحی اقلیمی و برآوردن نیاز انسان به آسایش در مقابل شرایط طبیعی محیط، در اغلب شهرهای کشور دیده می شود. فضای زیرزمینی شوادان که خاص دزفول است، با شرایط خاص ساخته شده است. (درزی و زرنندی، ۱۳۹۳: ۱) فضاهای زیرزمینی مکمل مسکن روستاحی به عنوان بخشی از خانه با جنبه اقلیمی همواره در ایران کاربرد داشته است. در اقلیم نیمه بیابانی شهر دزفول دارای فضاهای زیرزمینی دوطبقه به نام شبستان (زیرزمین اول) و شوادان (زیرزمین دوم) می باشند. (خداخشیان و مفیدی شمیرانی، ۱۳۹۱: ۴۳)

اجزاء خانه در دزفول

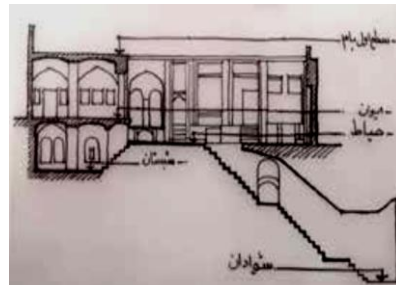

نمودار ۳- اجزای خانه در دزفول (منبع: ستاری ساربانقلی، ۱۳۹۲: ۳)

بر اساس کروکی ترسیم شده (تصویر شماره ۶) الگوهای ارتفاعی متفاوتی (تصویر شماره ۷) در فضاهای باز و نیمه باز و (بسته) خانه های دزفول وجود دارد که در نمودار (تصویر شماره ۲) به این الگو در فضاهای باز و نیمه باز اشاره شده است. (زینلیان و اخوت، ۱۳۹۶: ۲۲)

تصویر شماره ۷: الگوی ارتفاعی (منبع: زینلیان و اخوت، ۱۳۹۶: ۲۲)

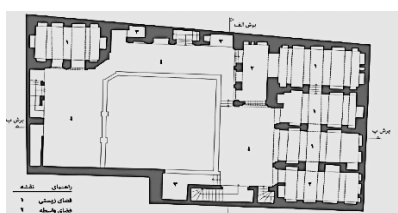
تصویر شماره ۶: مقطع خانه (منبع: زینلیان و اخوت، ۱۳۹۶: ۲۲)

نمودار ۴- تحلیل مهم ترین الگوهای اقلیمی در خانه سنتی دزفول (منبع: مهدوی نژاد و همکاران، ۱۳۹۲: ۷۱)

۳- تحلیل معماری خانه سوزنگر دزفول با معیارهای اقلیمی

در معماری سنتی دزفول (منجمله خانه سوزنگر) فضاهای واحد مسکونی در کنار هم چیده شده است که ناشی از سنن زیست، نحوه معیشت و تولید، سازگار فضای مسکونی با اقلیم و موقعیت و ابعاد زمین است. در این نظام، اصل بر وجود حیاطی در مرکز خانه و چیده فضاها به دور آن است. گرچه گرایش با مناسب جهت های اقلیمی است، اما اگر موقعیت و ابعاد زمین امکانی را میسر نسازد، فضاها در جهت های دیگر قرار می گیرند. در این حالت، سازگار ساختن محیط و فضای مسکونی با جهت مناسب اقلیمی با استفاده از تمهیدات معماری مطرح می شود. (اصلاح چی و میردریکوندی، ۱۳۹۲: ۵) خانه قدیمی سوزنگر یکی از بناهای ارزشمند تاریخی دزفول است. این خانه با پلکان پهن و منظم آجری و درب کوچک و مزین آجرکاری منتهی می شود. و در دو طبقه مجزا زیرزمین و شوادان به سبک حیاط مرکزی و معماری درونگرا ساخته شده و از لحاظ سبک معماری بسیاری از عناصر مختص خانه های دزفول را دارا است. (مؤمنی و همکاران، ۱۳۹۶: ۵)

تصویر ۹- پلان طبقه اول خانه سوزنگر (منبع: اصلاح چی و میردریکوندی، ۱۳۹۲: ۱۰)

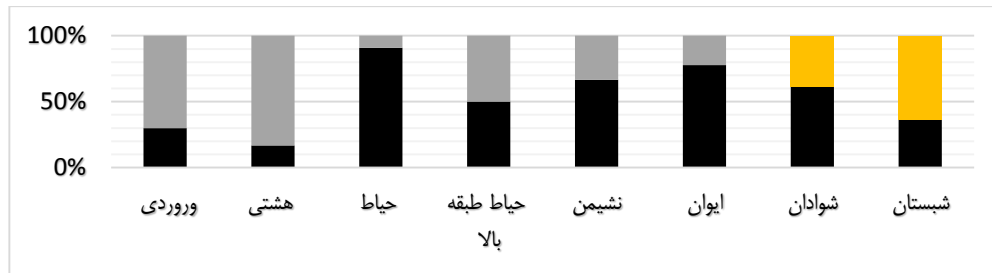
تصویر شماره ۱۱: برش ب، خانه سوزنگر (منبع: اصلاح چی و میردریکوندی، ۱۳۹۲: ۹)

تصویر ۸- پلان طبقه همکف خانه سوزنگر (منبع: اصلاح چی و میردریکوندی، ۱۳۹۲: ۹)

تصویر شماره ۱۰: برش الف، خانه سوزنگر (منبع: اصلاح چی و میردریکوندی، ۱۳۹۲: ۹)

نمودار شماره (۵) اهمیت فضایی در خانه سوزنگر دزفول (مهدوی نژاد: ۱۳۹۲: ۶۹)

۳-۱- سازماندهی عناصر معماری خانه سوزنگر دزفول با معیارهای اقلیمی

در مسکن سنتی دزفول اقلیمی، اتاق ها خانه بسته به موقعیت زمین و نحوه ورود به خانه در هر جبهه ای می توانند قرار بگیرند، منتها بسته به جبهه قرار گیری، تمهیدات فضا برای مقابله با شرایط اقلیمی تفاوت میکند. در حالی که امکان ایجاد فضاهای تابستان نشین و زمستان نشین بوده، از فضاهای رو به جبهه های شمالی (شمال غربی - شمال شرقی) در تابستان استفاده می کردند و تعداد بازشوها را نیز به حداقل می رساندند تا میزان نفوذ گرما در کمترین حد باشد. (اصلاح چی و میردريکوندی، ۱۳۹۲: ۷) در خانه سوزنگر نیز از فضاهای رو به جبهه های جنوبی در زمستان استفاده میکردند و تعداد بازشوها متناسب فضا بود. ورودی خانه اغلب از بر جنوب شرقی (تصویر شماره ۱۱) یا به صورتی است که در بر جنوب شرقی و یا از جوانب دیگر مثل جنوب غرب یا شمال شرق به حیاط باز می شود. (ورودی خانه سوزنگر از جنوب غرب) حیاط خانه نسبت به کوچه به اندازه دو پله بلندتر است. در حالتی که سطح و حیاط یکسان است. به این ترتیب مانع از جاری شدن آب های کوچه و ورود گرد و خاک کف کوچه ... به داخل خانه می شود. برای دسترسی به فضاهای داخل خانه از حیاط، معمولاً باید چند پله بالا رفت. (مؤمنی و همکاران، ۱۳۹۶: ۸۷) از حیاط در خانه های ایرانی به شکل های مختلف استفاده شده است که عبارتند از: ۱- به عنوان نشانه حریم تملک ۲- وحدت دهنده چند عضو خانه ۳- ارتباط دهنده چند فضا در خانه ۴- برای ایجاد محیطی سرسبز و با نشاط ۵- به عنوان یک هواکش مصنوعی برای گذر جریان بادهای مناسب ۶- عنصری مهم در جهت سازماندهی و تقسیم فضاهای مختلف داخل خانه ۱- به عنوان حریمی امن و آرام برای آسایش خانواده. (مسعودی نژاد و همکاران، ۱۳۹۴: ۸)

تصویر شماره ۱۲: فضاهای زیستی و جهت گیری بنا نسبت به شمال (منبع: اصلاح چی و میردريکوندی، ۱۳۹۲: ۹)
تحلیل: نگارندگان

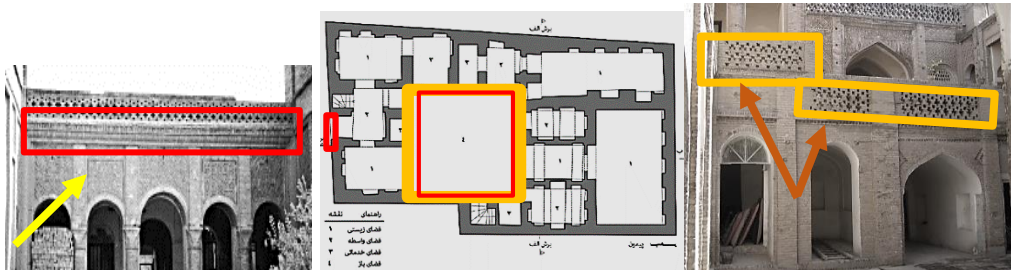
یکی از راه های کنترل درجه حرارت فضاهای زیستی، ایجاد سایه روی جداره هاست عناصر سایه انداز شهری در بافت تاریخی دزفول خود به دو دسته طبیعی و مصنوع تقسیم می شوند که هر کدام نقش به سزایی در بهبود شرایط سکونت در بافت دارند. (تابان و همکاران، ۱۳۹۶: ۲۷) ایوان خانه سوزنگر (تصویر شماره ۱۳) غیر از تنظیم منظر در قالب تصویری محاسبه شده، روشنایی میانه (سایه روشن) را نیز در برگرفته و حد رابط بین فضای خارجی و داخلی است که در تعدیل و تنظیم کیفیت هوای مطلوب در این منطقه کاملاً مؤثر بوده است. (اصلاح چی و میردريکوندی، ۱۳۹۲: ۸) عنصر فضایی ایوان در خانه های سنتی دزفول با توجه به اقلیم گرم و نیمه مرطوب این شهر، در جهت ایجاد سایه و جلوگیری از تابش مستقیم آفتاب به کار گرفته شده است. رواق گونه ای از ایوان است که با ستون های متنوع در جلو و ارتفاعی برابر سقف و عرضی کم دارد. رواق نیز از سه سو بسته و از یک سو باز است و انسان را از تماس با بارش و تابش نور آفتاب مصون می دارد و در مناطقی که شدت نور و حرارت خورشید زیاد باشد نور

مناسب و ملایمی را به فضای داخل وارد می کند و در این صورت روشنایی از طریق غیرمستقیم یا با واسطه خواهیم داشت. در خانه های دزفول (تصویر شماره ۱۵) از رواق به عنوان پیش فضایی برای اتاق های جبهه شرقی و غربی و در معدودی از خانه ها به صورت فضای ارتباطی در طبقات میان فضاهای جنوبی و شمالی استفاده شده است. (تابان و همکاران، ۱۳۹۶: ۳۲)

تصویر ۱۳: ایوان (منبع: اصلاح چی و تصویر ۱۴: جانمایی پلان (منبع: اصلاح چی و تصویر ۱۵: رواق (منبع: تابان و همکاران، ۱۳۹۲: ۴۳ و میردیریکوندی، ۱۳۹۲: ۱۰ تحلیل: نگارندگان) تحلیل: نگارندگان) تحلیل: نگارندگان)

ریه یا جان پناه (تصویر شماره ۱۶) دیواره آجری مشبک دست انداز بام است. ارتفاع دست انداز مشبک بام اکثراً دارای ارتفاعی است به بلندی یک قد و بام را به صورت حیاطی خصوصی و حجاب دار تبدیل می نماید. از طرفی مشبک بودن دیوارهای آجری عبور جریان هوا را ممکن می سازد. در خانه های دزفول از بام و پیش بام برای خوابیدن، زندگی کردن و به عنوان فضایی خدماتی در برخی از ماه های سال استفاده می شده است. ایجاد سایبان بر روی پنجره ها از تابش مستقیم آفتاب به سطح پنجره جلوگیری کرده و در نتیجه حرارت ایجاد شده ناشی از تابش آفتاب در فضای پشت آن به مقدار قابل ملاحظه های کاهش می یابد. سایبان ها (تصویر شماره ۱۸) ممکن است اثرات گوناگونی از قبیل کنترل تابش مستقیم آفتاب به داخل، کنترل نور و تهویه طبیعی داشته باشند. سایبان ها به رنگ و محل نصب آنها نسبت به پنجره و همچنین شرایط تهویه طبیعی در ساختمان بستگی دارد. سایبان ها به انواع ثابت، متحرک و همچنین سایبان های طبیعی مثل درختان تقسیم می شوند. (تابان و همکاران، ۱۳۹۶: ۳۵ و ۳۴)

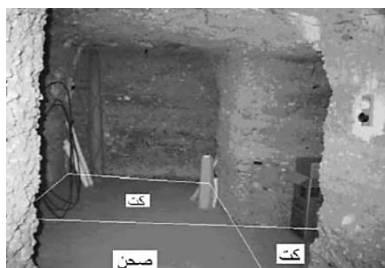
تصویر ۱۶: ریه (منبع: تابان و همکاران، تصویر ۱۷: جانمایی پلان (منبع: اصلاح چی و تصویر ۱۸: سایبان (منبع: تابان و همکاران، ۱۳۹۲: ۴۳ و میردیریکوندی، ۱۳۹۲: ۹، تحلیل: نگارندگان) تحلیل: نگارندگان) تحلیل: نگارندگان)

شیوه های استفاده از عناصر سایه انداز در معماری بافت تاریخی دزفول به صورت عناصر الحاقی در بنا مورد استفاده قرار می گرفته و مطالعه صورت گرفته به وضوح نمایانگر این است که طراحی اجزای کالبدی در مقیاس کلان تا خرد، شرایط اقلیمی و تطابق با این شرایط برای تمامی اجزاء به صورت عملکردی ثانویه توجه شده است. (تابان و همکاران، ۱۳۹۶: ۳۹)

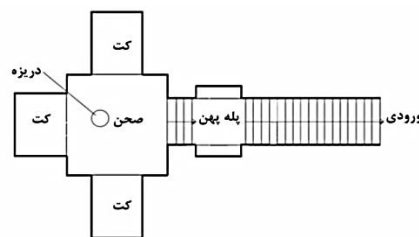
۳-۱-۱- فضای زیرزمینی خانه سوزنگر دزفول

شودان یک فضای خنک زیرزمینی در بناهای سنتی این منطقه است که با توجه به جنس بسیار محکم زمین آنجا با حفاری در دل زمین، بعضاً به عمق بیش از ۱۰ متر از سطح زمین ایجاد می گردد. که از آن در تابستان برای استراحت روزانه و همچنین نگهداری مواد خوراکی و در کل نیاز های بروندی استفاده می شود. (بینا، ۱۳۸۶: ۳۸) در راستای برقراری تعامل درست با محیط، امکان ساخت بخشی از فضای ساختمان درون زمین فراهم شده است. ساخت شودان ها و شبستان هایی که در دل زمین در دو سطح مختلف ساخته می شده روش مناسبی برای پایداری شرایط زیست در ساختمان های دزفول بوده است. (طهماسبی و سجاد

زاده، ۱۳۹۴: ۴) شوادان های دزفول، حفره هایی(دست کند) میباشد که در دیوارها و سقف آن از هیچ نوع مصالحی بنایی استفاده نشده فقط کفسازی و ساخت پله آجر به کار رفته است. از جمله کار تهویه هوا و خنکی ساختمان را برعهده داشته، به این صورت که شوادان دریاچه ای در بیرون و در داخل خانه برای ورود هوا و با توجه به عمق شوادان و رطوبت موجود در آن و گردش هوای این هوای خنک از طریق کانال ها در بخش مختلف ساختمان توزیع شده. شوادان خانه سوزنگر با ارتفاع ۸ متر در درون زمین علاوه بر فراهم کردن محلی خنک و آرام در تابستان ها، به خانه های همجوار نیز راه داشته است. (اصلاح چی و میردريکوندی، ۱۳۹۲: ۸)

تصویر ۲۰: صحن و کت (منبع: بینا، ۱۳۸۶: ۳۹)

تصویر ۱۹: اجزای شوادان (منبع: بینا، ۱۳۸۶: ۳۹)

در یک جمع بندی، شوادان یکی از فضاهای زیرزمینی است که در معماری بومی دزفول به منظور ایجاد فضای زندگی و ایجاد شرایط آسایش در فصول مختلف این اقلیم به وجود آمده و تکامل یافته است. (مسعودی نژاد و همکاران، ۱۳۹۵، ۵۱)

جدول ۱- تحلیل معماری خانه سوزنگر دزفول با معیارهای اقلیمی، گردآوری: نگارندگان

ردیف	توضیحات	منبع
۱	وجود سایه (ایوان، رواق، جانپناه مشبک شده، سایبان، مهتابی و...) روی جداره های خانه، جهت کنترل درجه حرارت فضاهای زیستی	(تابان و همکاران، ۱۳۹۶: ۳۴-۳۹)
۲	فضاهای خانه در کنار هم چیده شده اند. (متناسب با اقلیم)	(اصلاح چی و میردريکوندی، ۱۳۹۲: ۵)
۳	استفاده از فضاهای رو به جبهه های شمالی در تابستان به جای تابستان نشین و استفاده از فضاهای رو به جبهه های جنوبی در زمستان به جای زمستان نشین	(اصلاح چی و میردريکوندی، ۱۳۹۲: ۷)
۴	حیات خانه نسبت به کوچه به اندازه دو پله بلندتر است. در حالتی که سطح و حیاط یکسان است. به این ترتیب مانع از جاری شدن آبهای کوچه و ورود گرد و خاک کف کوچه و... به داخل خانه می شود.	(مومنی و همکاران، ۱۳۹۶: ۸۷)
۵	وجود شوادان و فضاهای زیرزمینی که از آن در تابستان برای استراحت روزانه و همچنین نگهداری مواد خوراکی و در کل نیاز های برودتی استفاده می شود.	(بینا، ۱۳۸۶: ۳۸)
۶	استفاده از مصالح ساختمانی با ظرفیت حرارتی کم و قرار دادن ساختمان در سایه ی	(کسمایی، ۱۳۸۴: ۹۴ و ۹۶)

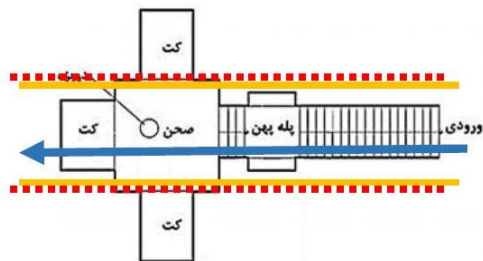
۴- تهویه طبیعی و تأثیر آن بر سازماندهی فضاهای زیرزمینی معماری خانه سوزنگر دزفول

۴-۱- تهویه طبیعی

منظور از تهویه طبیعی استفاده از فرآیند جابه جایی هوای داخل ساختمان با هوای تازه خارج ساختمان است، بدون بهره گرفتن از دستگاه های تأسیساتی و صرف انرژی فسیلی وجود جریان هوا در داخل ساختمان شرط لازم به آسایش است ولی کافی نیست. از این رو باید: الف) جریان هوا در محل مورد نیاز برقرار شود. ب) جریان سرعتی مناسب برای ایجاد آسایش داشته باشد. (رازجویان، ۱۳۸۶: ۱۶۰) هوا به دلیل اختلاف فشار حرکت می کند و باد باعث جریان هوا از نقطه ای به نقطه ای دیگر است و نقش مهمی در آسایش گرمایی خانه دارد. (شاطریان، ۱۳۹۰: ۵۶۴) جهت تهویه داخل بنا، خصوصاً در اقلیم گرم مانند مناطق جنوبی کشور، بهتر است تهویه دو طرفه باشد و جریان هوا از یک سمت وارد و از سمت دیگر و یا سقف اتاق خارج شود. (قبادیان، ۱۳۸۲: ۱۰) هوا به دلیل اختلاف فشار حرکت می کند و باد باعث جریان هوا از نقطه ای به نقطه دیگر و نقش مهمی در آسایش گرمایی خانه دارد. (شاطریان، ۱۳۹۰: ۵۶۴) جهت تهویه داخل بنا، خصوصاً در اقلیم گرم مانند مناطق جنوبی کشور، بهتر است تهویه دو طرفه باشد و جریان هوا از یک سمت وارد و از سمت دیگر و یا سقف اتاق خارج شود. (قبادیان، ۱۳۸۲: ۱۰) بدون وجود بازشوی خروجی حتی در صورت وجود بادی شدید، جریان هوای مؤثر در داخل ساختمان ایجاد نمی شود. وجود یک بازشو به سمت باد بدون بازشوی خروجی هوا، در داخل ساختمان فشاری معادل فشار ساختمان تولید می کند. که حتی ممکن است شرایط داخلی را وخیم و باعث ایجاد ناراحتی شود. (کسمایی، ۱۳۸۶: ۱۹۲)

۲-۴- سازماندهی فضا

سازماندهی فضا در خانه های سنتی، ارتباط چند جانبه فضا با یکدیگر است و در برابر نیازمندی ها و دگرگونی های شیوه زندگی بسیار انعطاف پذیر است. هیچ فضایی در این خانه ها در خود تمام شده و مسدود نیست. هر فضایی در عین استقلال، امکان ترکیب با پیرامون خود را دارد. و معمار ایران در تبدیل دو فضای باز و بسته بسیار ماهرانه عمل کرده. (ارمغان و ثروت جو، ۱۳۹۱: ۲)

تصویر ۲۲: اجزای شوادان و سازماندهی فضایی (خطی) (منبع: بینا، ۱۳۸۶: ۳۹؛ تحلیل نگارندگان)

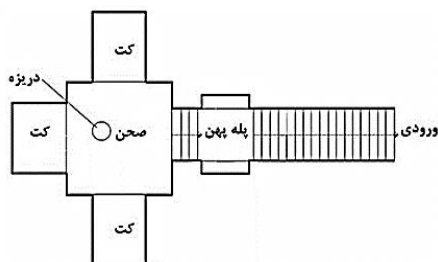
تصویر ۲۱: سازماندهی فضایی (مجموعه ای و مرکزی) (منبع: اصلاح چی و میردريکوندی، ۱۳۹۲: ۹؛ تحلیل نگارندگان)

۳-۴- سلسله مراتب در فضاهای زیرزمینی شوادان

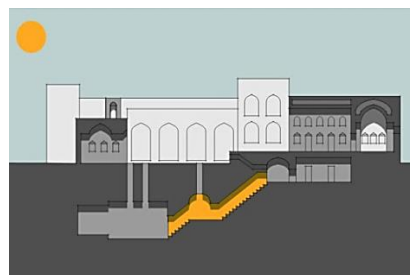
از جمله ویژگی های معماری شوادان توالی فضایی و رعایت سلسله مراتب است. که رعایت این اصل معماری سنتی علاوه بر ایجاد ارتباط منطقی بین اجزا و فضاهای مختلف آن موجب شده که در شوادان شاهد تنوع دمایی باشیم؛ به گونه ای که عمیق ترین قسمت، سردترین فضا، پله پهن و کت های جانبی آن که دارای عمق کمتری هستند، گرم ترین بخش شوادان می باشند. لذا در حالی که استراحت و خوابیدن بر روی پله پهن با روانداز سبک کافی می باشد، در کت انتهایی و عمیق نیاز به استفاده از پتو و روانداز مشابه می باشد. (درزی و زرنندی، ۱۳۹۳: ۸) قسمت های مختلف خانه همزمان مورد استفاده قرار نمی گیرند و بر مبنای شرایط محیطی و تغییر فصل، فضای مطلوب زندگی ایجاد و در آن به سر برده می شود. به طور کلی ساکنان خانه در درون خانه در حرکت اند و عمده این حرکت در طبقات به شکل عمودی است. (منبع: ستاری ساریانقلی، ۱۳۹۲: ۵)

۴-۴- تأثیر تهویه طبیعی بر اجزای فضاهای زیرزمینی شوادان خانه سوزنگر و سازماندهی آن

شوادان ها دارای اجزای مختلفی هستند از قبیل: ورودی، پلکان، پله پهن، صحن، کت، تال، دریچه یا دروزه. (طهماسبی و سجاده، ۱۳۹۴: ۴) پله جزء اتصال دهنده ساختمان به شوادان است. (ارتباط با صحن فضای اصلی شوادان) شوادان های بزرگ می توانستند دو یا سه پله پهن داشته باشند. در بعضی از پله ها بزرگ، خروجی دیگری به فضاهای زیرزمینی تعبیه می شده که عمق این فضاها زیاد نبوده و گاه سقف این فضاها تا یک متر بالاتر از حیاط می آمده. به این فضاها شبستان گفته می شود که دارای دمای بیشتری از شوادان است و در مواقعی که هوا خیلی گرم نبوده، مورد استفاده قرار می گرفته است. (صفایی، ۱۳۹۲: ۶ و ۷)

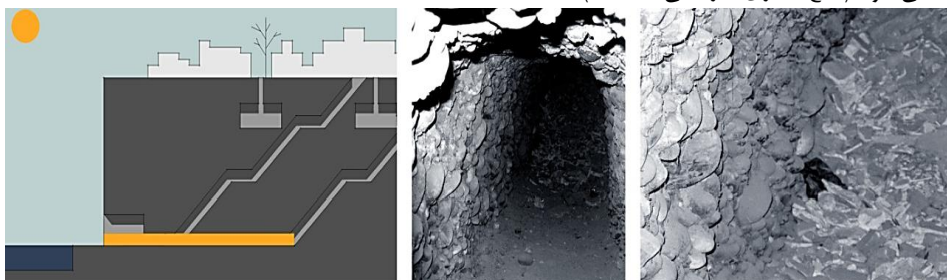

تصویر شماره ۲۶: پله پهن و ورودی به صحن (منبع: بینا، ۱۳۸۶: ۳۹)

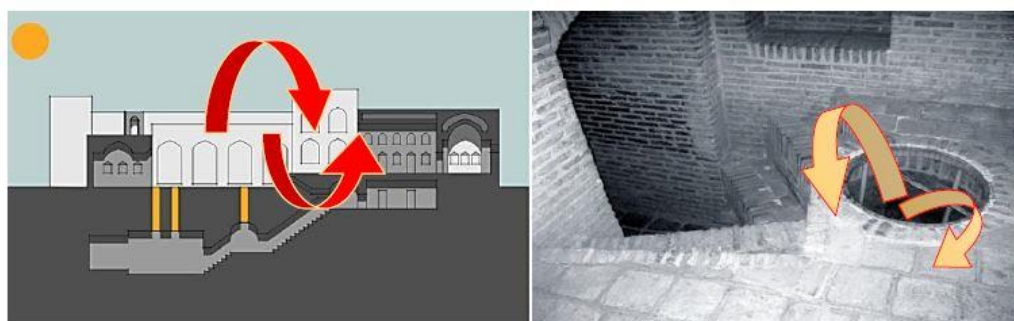
تصویر ۲۵: مقطع پله ورودی به شوادان (منبع: صفایی، ۱۳۹۲: ۷)

کت های شوادون در برخی از موارد به شوادون های همسایه با یک تونل یا دریچه وصل می شوند که به آن تال می گویند. در حقیقت تال ها شبکه ارتباطی زیرزمینی برای یک گروه خانه که ارتباط فامیلی یا همسایگی نزدیک دارند می باشد. خانه ای که در نزدیک رودخانه یا قنات واقع است کانال اتصال دهنده آن تال می باشد که در این صورت از کوران هوای بسیار خنک قنات نیز بهره مند می شوند. (منبع: ستاری ساریانقلی، ۱۳۹۲: ۴)

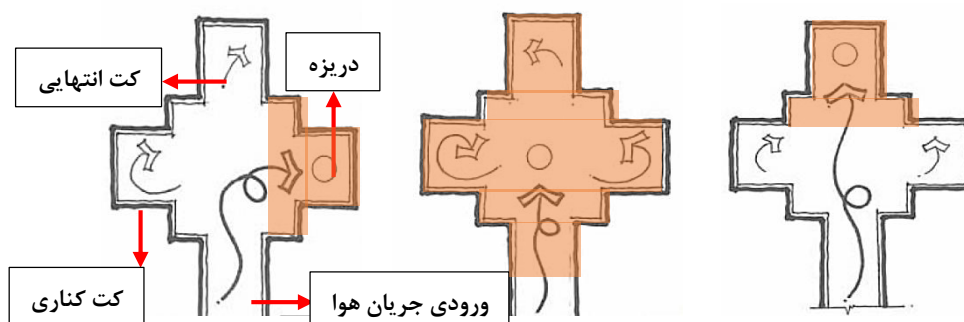
تصاویر ۲۷: تصویر و مقطع از تال (منبع: صفایی، ۱۳۹۲: ۸)

دریژه، روزنه ای استوانه ای به قطر حدود ۱ متر جهت تأمین نور و تهویه شوادان بوده است. این کانال فضاهای خانه را به شوادان مرتبط می کرده و باعث انتقال جریان هوای خنک از شوادان به فضاهای خانه می شده است. دریژه هایی درون حیاط حفر میشده که بر تأمین روشنایی شوادان، جهت انتقال خاک در زمان ساخت مورد استفاده بوده است. بعضی از نمونه ها، دریچه های دریژه به کوچه ها و معابر و حتی بام منازل ارتباط داشته است. بدین صورت همواره هوا در حال حرکت خواهد بود. (صفایی، ۱۳۹۲: ۸)

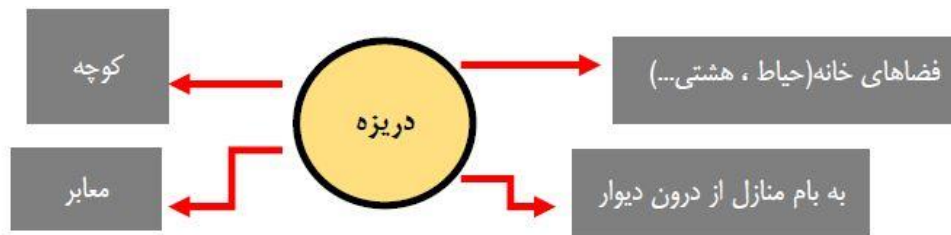

تصاویر شماره ۲۸: تصویر و مقطع از دریژه (منبع: صفایی، ۱۳۹۲: ۸ تحلیل: نگارندگان)

علاوه بر شکل دریژه جهت تهویه طبیعی محل قرارگیری دریژه هم بسیار حایز اهمیت است. دریژه ها معمولاً در ۳ محل قرار دارند. یا در مرکز فضا و یا در کتی که درست در راستای ورودی و راه پله قرار دارد. در یکی از کت ها نتایج حاصل، نشان داد که قرارگیری دریژه در مرکز صحن می تواند توزیع هوایی یکسانی بین کت ها و صحن ایجاد کند. در حالی که قرارگیری آن در کت های کناری جریان هوا را به سمت خاصی هدایت و گردش کمتری در کت های مخالف صورت گیرد. در حالت دیگر قرارگیری دریژه در کت انتهایی و در راستای ورودی مورد تحلیل گرفت نتایج نشان از افزایش طول مسیر جریان هوا است، در حالی که کت های کناری نسبت به حالت خروجی دریژه در صحن از جریان کمتری برخوردارند. (تصاویر ۲۷ و ۲۸ و ۲۹) (حزبی و همکاران، ۱۳۹۳: ۴۴)

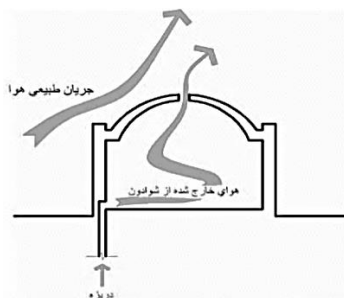

تصویر ۲۹: دریژه در کت انتهایی (منبع: همکاران، ۱۳۹۳: ۴۵ تحلیل: نگارندگان) تصویر ۳۰: دریژه در مرکز صحن (منبع: همکاران، ۱۳۹۳: ۴۵ تحلیل: نگارندگان) تصویر ۳۱: دریژه در کت های کناری (منبع: همکاران، ۱۳۹۳: ۴۵ تحلیل: نگارندگان)

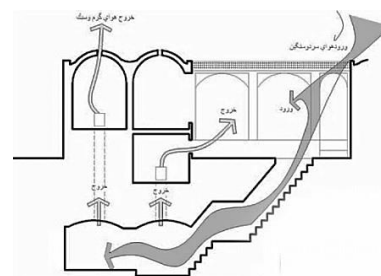

نمودار ۶- دریزه ها و ارتباط با فضای داخل و بیرون (منبع: صفایی، ۱۳۹۲: ۸؛ گردآوری: نگارندگان)

سطح زیرین، که در آن طبقات زیرزمین ساختمان بنا می شود. این بخش از عمق تقریباً یک متری تا ۱۰ الی ۲۰ متری نیز ادامه می یابد. که می توان سرمای زمستان و گرمای تابستان را برای شش ماه ذخیره نمود. لذا برای سردتر کردن شوادان محل ها و منافذی جهت ورود و خروج (سیرکولاسیون) هوا تعبیه کرده اند تا در صورت ورود هوای سرد علاوه بر هوا جداره های شوادان نیز سردتر از دمای زمین گردند. ورودی و منافذ شوادان باید به گونه ای تعبیه شوند تا توانایی تهویه سریع در شب میسر باشد. ولی روزها برای حفظ هوای انبار شده نباید تهویه ای صورت گیرد تا گرما وارد آن نشود. ورودی با دهانه نسبتاً وسیع در حیاط هوای سرد انتهای شب را که راهی پستی هاست به سمت شوادان هدایت می کند. (بینا، ۱۳۸۶: ۴۲ و ۴۳) آنچه که بیشتر از هر چیز محیط زیر زمینی شوادان را برای زیستن مساعد می کند استفاده از کوران و جابه جایی هواست که کانال های عمودی و افقی نقش تعیین کننده ای در این امر دارند. سامانه تهویه در فضای زیرزمینی شوادان در جهت به جریان انداختن هوا صرفاً بر اساس خاصیت فیزیک سیالات و پدیده همرفت امکان پذیر است. در شوادان نیز به مانند سایر فضاهای خانه، تهویه به کمک دریچه ها و روزن هایی اتفاق می افتد که با فضای بیرون در ارتباط اند؛ خاصیت جابه جایی به گونه ای است که ابتدا هوای گرم داخل شوادان به سمت روزنی که بتواند از آن خارج شود هدایت می شود. این روزن معمولاً به کانال عمودی اتصال دارد که همان کانال دریزه است و هوا را به بیرون مکش می کند. (منبع: ستاری ساربانقلی، ۱۳۹۲: ۵)

تصویر شماره ۳۳: وضعیت تخلیه گرمای جداره های ساختمان در شب (منبع: بینا، ۱۳۸۶: ۴۴)

تصویر شماره ۳۲: یک برش عمودی از شوادان - ورودی هوای سرد شب و خروج هوای گرم شده (منبع: بینا، ۱۳۸۶: ۴۳)

۵- جمع بندی و نتیجه گیری

معماری خانه های سنتی دزفول منطبق با شرایط محیطی، اقلیمی و فرهنگی شکل گرفته و واجد هویت خاص منطقه خویش می باشند. اقلیم و ایجاد شرایط مناسب محیطی در غالب فضاها به عنوان اصلی ترین عامل تأثیرگذار بر طراحی فضاهای معماری خانه سنتی دزفول شناخته می شود. با بررسی تحلیلی سازمان فضایی هر خانه ی سنتی دزفول می توان دریافت که سازمان فضایی این خانه ها زنده و پویا بوده است. تهویه مناسب جهت تأمین آسایش در فضاهای زندگی انسان یکی از اهداف معماری سنتی متناسب با اقلیم هر منطقه می باشد. درک و شناخت وضعیت محیطی و اقلیمی معماری سنتی دزفول، موجب خلق فضاهای معماری متعامل با محیط با هدف ایجاد آسایش اقلیمی است. در هر سه فضای باز، نیمه باز و بسته رویکردهای تهویه و کنترل شرایط محیطی مهم ترین عامل سازماندهی فضاهای خانه های سنتی دزفول است و برای رسیدن به این منظور، از دل زمین و با ایجاد فضاهایی همساز با اقلیم مانند شوادان تا بام ساختمان را با درایت های خاص قابل سکونت نموده اند. این تمهیدات علاوه بر ایجاد آسایش و آرامش، سبب ارتقای کیفیت فضایی در خانه های سنتی دزفول گردیده است.

جدول ۲- فضاهای معماری خانه های سنتی دزفول در معرض تهویه طبیعی (گردآوری: نگارندگان)

	وضعیت تهویه فضاها	فضاهای معماری خانه سنتی دزفول	شرح وضعیت تهویه طبیعی فضاهای معماری خانه سنتی دزفول
۱	فضاهای به صورت مستقیم در معرض تهویه طبیعی	ورودی بنا، حیاط، حیاط داخلی، بام ایوان، شوادان	به دلیل نیاز به تهویه طبیعی در طبقات اول و همکف، فضاهایی که اغلب فضاهای زیستی نیستند چون، ورودی بنا، حیاط، حیاط داخلی، بام و ایوان که حد فاصل بین فضای داخل و خارج است و طبقه زیرزمین فضای شوادان که حرکت به سمت زمین با هدف حفاظت انرژی و استفاده از دمای مطلوب در فصول گوناگون شکل گرفته که این فضاها به صورت مستقیم در معرض تهویه طبیعی قرار گرفته و هشتی دالان، شبستان، خواب و فضای زیستی با توجه مسائل اقلیمی و تهویه طبیعی دارای فضای زیستی تابستان و زمستان می باشد. پذیرایی که فضاهای به صورت غیرمستقیم در معرض تهویه طبیعی قرار گرفته و انبار، خدمات بهداشتی، آشپزخانه که در فضاهای در معرض تهویه طبیعی نیستند. سازماندهی فضایی به صورت ترکیبی خطی و مرکزی و مجموعه ای است که فضاها حول محور اصلی که همان حیاط مرکزی است میچرخند. یا با داشتن یک ارتباط با ارایش خطی دسته بندی می شوند. که این سازماندهی دارای نظم هندسی خاص می باشد.
۲	فضاهای به صورت غیرمستقیم در معرض تهویه طبیعی	هشتی، دالان، شبستان، خواب پذیرایی	
۳	فضاهایی که در معرض تهویه طبیعی نیستند	انبار، خدمات بهداشتی، آشپزخانه	

خانه سنتی سوزنگر دزفول در دو طبقه مجزا، دارای فضاهای سطوح زیرزمین و شوادان به سبک حیاط مرکزی و معماری درونگرا ساخته شده و از لحاظ سبک معماری بسیاری از عناصر مختص با معماری خانه های سنتی دزفول را دارا است. سطوح فضاهای زیرزمینی شوادان از نظر فراهم نمودن شرایط آسایش برای ساکنین آن، جزء مناسب ترین لایه سکونت اقلیمی معماری این خانه های سنتی محسوب می شود. تهویه طبیعی یکی از مؤثرترین عوامل ایجاد آسایش، با بهره گیری از کوران هوا، کاهش رطوبت نسبی و افزایش تبخیر سطحی، موجب ایجاد شرایط آسایش در اقلیم های گرم و مرطوب منجمله فضاهای زیرزمینی خانه سوزنگر دزفول می شود. در شوادان نیز به مانند سایر فضاهای خانه، تهویه به کمک دریچه ها و روزن هایی اتفاق می افتد که با فضای بیرون در ارتباطند؛ خاصیت جابجایی به گونه ای است که ابتدا هوای گرم داخل شوادان به سمت روزنی که بتواند از آن خارج شود هدایت می شود.

جدول ۳- تأثیر تهویه در سازماندهی فضاهای زیرزمینی معماری خانه های سنتی دزفول (تحلیل: نگارندگان)

ردیف	فضاهای در مسیر تهویه طبیعی هوا	نوع سازماندهی
۱	ورودی، پلکان، پله ی پهن، صحن، کت، تال، دریچه یا دریزه	سازماندهی خطی و مرکزی
۲	حیاط، ورودی، پلکان، پله ی پهن، صحن، کانال عمودی شوادان، فضای اتاق، حیاط	سازماندهی خطی و مجموعه ای
۳	حیاط، ورودی، پلکان، پله ی پهن، صحن، کانال عمودی شوادان، فضای اتاق، بام	سازماندهی خطی و مجموعه ای

منابع

۱. رازجویان، محمود، (۱۳۸۶). «آسایش در پناه باد». تهران: مرکز چاپ و انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.
۲. شاطریان، رضا. (۱۳۹۰)، «اقلیم و معماری». تهران: انتشارات سیمای دانش.
۳. قبادیان، وحید. (۱۳۸۲). «بررسی ابنیه سنتی ایران». چاپ دوم. تهران: مؤسسه انتشارات و چاپ.
۴. زندی محب، آرزو، (۱۳۹۷)، «شناخت و تحلیل شش خانه ایرانی در اقلیم های متفاوت»، گلشنی یزد، رسولیان یزد، امام جمعه تهران، بروجدی های کاشان، طباطبایی کاشان، حیدرزاده تبریز، معماری شناسی، نشریه اختصاصی معماری و شهرسازی ایران، سال اول، شماره ۶.
۵. حمزه نژاد، مهدی و دشتی، مینا (۱۳۹۵)، «بررسی خانه های سنتی ایرانی از منظر پدیدارشناسان و سنت گرایان معنوی»، فصلنامه علمی پژوهشی، نقش جهان، شماره ۲_۶.
۶. کسمایی، مرتضی، (۱۳۸۴)، «اقلیم و معماری»، تهران: انتشارات نشر خاک، ۱۱۶.
۷. کسمایی، مرتضی. (۱۳۸۶)، «راهنمایی طراحی اقلیمی». تهران: مرکز تحقیقات ساختمان و مسکنی.

۸. مهدوی نژاد، محمدجواد؛ و جوانرودی، کاوان (۱۳۹۰)، «مقایسه تطبیقی اثر جریان هوا بر دوگونه بادگیر یزدیو کرمانی»، هنرهای زیبا،
۹. مهدوی نژاد، محمدجواد؛ منصورپور، مجید و هادیان پور، محمد. (۱۳۹۳)، «نقش حیاط در معماری معاصر ایران؛ مطالعه موردی: دوره های قاجار و پهلوی». مطالعات شهر ایرانی اسلامی (۱۵)، ۴.
۱۰. مهدوی نژاد، محمدجواد؛ منصورپور، مجید و مسعودی نژاد، مصطفی، (۱۳۹۲) «جایگاه اقلیم در ترکیب بندی بناهای معاصر (مطالعه موردی: خانه های دوران قاجار در شهر دزفول)» هویت شهر ۲۶.
۱۱. بینا، محسن. (۱۳۸۷). «تجزیه وتحلیل اقلیمی شوادون ها در خانه های دزفول». نشریه هنرهای زیبای ۳۳.
۱۲. زینلیان، نفیسه و اخوت، هانیه (۱۳۹)، «ساختارشناسی حیاط در خانه های قجری اقلیم گرم و خشک و گرم و مرطوب با تمرکز بر گونه حیاط مرکزی مطالعه موردی: خانه های یزد و دزفول»، فصلنامه مطالعات شهر ایرانی. ۳۰.
۱۳. دهقان، نرگس و وکیلی نژاد رزا، (۱۳۹۴)، «بررسی عوامل تاثیرگذار در شکل گیری انواع معماری زیرزمینی ایران»، همایش ملی معماری و شهرسازی بومی ایران (یزد)
۱۴. صفایی، محمد مهدی، (۱۳۹۲)، «شوادان؛ معماری پایدار در شهر دزفول» هفتمین کنفرانس بینالملل توسعه پایدار و عمران شهری
۱۵. ستاری ساربانقلی، حسن، (۱۳۹۲) « شوادان؛ شاخصه ای از اقتصاد مقاومتی در هنر معماری ایرانی» همایش ملی نقش سبک زندگی در اقتصاد مقاومتی
۱۶. حجازی زاده، زهرا و افتخاری، سیدمروت و سلکی هیوا (۱۳۹۱) «بهینه سازی جهت گیری فضاهای آزاد در شهر دزفول بر اساس شرایط اقلیمی»، جغرافیا (فصلنامه علمی پژوهشی انجمن جغرافیای ایران) سال دهم، شماره ۳۲.
۱۷. حزبی، مرتضی و ادیب، زهرا نصراللهی، فرشاد، (۱۳۹۳) «تهویه طبیعی در شوادون های شهر دزفول با بهره گیری از مد لسازی CFD»، باغ نظر، سال یازدهم، شماره ۳۲.
۱۸. تابان، محسن و مهرکی زاده، محمد و نجاران، سارا، (۱۳۹۶)، «شناخت عناصر سایه انداز در مسکن سنتی دزفول» معماری و شهرسازی آرمان شهر، شماره ۲۷.
۱۹. اصلاح چی، علی و میردريکوندی، صبا، (۱۳۹۲) «بررسی ساختار خانه های سنتی ایران (نمونه موردی خانه سوزنگر دزفول)»، اولین همایش ملی معماری، مرمتف شهرسازی و محیط زیست پایدار.
۲۰. مسعودی نژاد، مصطفی و مترقی، شیرین و مبین، آذین، (۱۳۹۴) «بررسی تناسبات حیاط و تاثیر آن بر جهت گیری درب شوادون در خانه های سنتی دزفول»، همایش ملی معماری و شهرسازی بومی ایران (یزد)
۲۱. سجاذزاده، حسن و طهماسبی نرجس، (۱۳۹۴)، «بررسی تأثیر و نقش شوادون در آسایش و پایداری اقلیمی خانه های دزفول» همایش ملی عمران و معماری با رویکرد بر توسعه پایدار.
۲۲. مصطفی زاده، مهتاب و صابر نژاد، ژاله (۱۳۹۶) «اصول طراحی مسکن سنتی در اقلیم گرم و مرطوب (نمونه موردی شهر دزفول)»، سومین همایش ملی و سومین همایش بین المللی معماری، عمران و شهرسازی در آغاز هزاره سوم: تهران.
۲۳. مسعودی نژاد، مصطفی و طاهباز، منصوره و مفیدی شمیرانی، سید مجید، (۱۳۹۷) «بررسی رفتار حرارتی شوادان، نمونه موردی: خانه سوزنگر دزفول» مطالعات معماری دو فصلنامه معماری ایرانی شماره ۱۳.
۲۴. مؤمنی، کورش و جاور، عارف و دزفولی، محمد مسعود و ریحانی فرد، محسن، امیری، زهرا (۱۳۹۶) «عناصر هویت ساز در معماری سنتی خانه های ایرانی (نمونه موردی خانه سوزنگر دزفول)» دومین کنفرانس معماری، بین المللی بانکوک تایلند،
۲۵. درزی، نفیسه و محمودی زرنندی، مهناز، (۱۳۹۳) «در جستجوی فضاهای زیرزمینی گمشده دزفول و شوشتر؛ شوادان ها» دومین همایش ملی معماری و شهرسازی در گذر زمان در جستجوی فضاهای گمشده، قزوین
۲۶. ارمغان، مهتاب و ثروت جو، حمید، (۱۳۹۱) «سازماندهی فضایی مسکن معاصر؛ بهره گیری از الگوهای معماری سنتی» همایش ملی صدسال معماری و شهرسازی معاصر ایران، سازمان نظام مهندسی ساختمان استان البرز.
۲۷. تابان، محسن و پورجعفر، محمدرضا و بمانیان، محمدرضا، حیدری، شاهین (۱۳۹۲) «تعیین الگوی بهینه حیاط مرکزی در مسکن سنتی دزفول با تکیه بر تحلیل سایه دریافتی سطوح مختلف حیاط»، باغ نظر، شماره ۲۷.

رضایت و دیدگاه کارکنان ساختمان‌های اداری از نگاه معمار و غیرمعمار؛ نمونه موردی: شهر تهران و خرم آباد

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۱۲/۰۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۲/۲۴

کد مقاله: ۶۲۵۸۳

مرجان ایل بیگی^{۱*}، اشکان ره انجام^۲، عماد بهروزی فرد^۳

چکیده

رضایت کاربر از نظر کیفیت محیط داخلی از عوامل اساسی در طراحی معماری است. با توجه به آنکه معمار و غیرمعمار با توجه به آموزش‌هایی که در دانشگاه دیده‌اند، تفاوت‌های دیدگاهی را در معماری و زیبایی‌شناسی و در نتیجه رضایت بخشی دارند. چگونگی تفاوت کاربران معمار و غیر معمار از دغدغه‌های این پژوهش است. هدف این مقاله تعیین مرزهای همگرایی و واگرایی معماران و غیر معماران از نظر عامل رضایت کاربر با توجه به یک مطالعه موردی جامع است. در این پژوهش، از روش کمی استفاده شده و تعداد کافی پرسشنامه توسط کارمندان ایرانی در تهران و خرم‌آباد پُر شده‌اند. داده‌های بدست آمده توسط نرم‌افزار SPSS مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. نتایج نشان داد که دیدگاه‌های معماران و غیر معماران در رضایت کاربر همگراست، که به‌طور خاص کیفیت، لذت بخشی، تمیزی، ایمنی و بهره‌وری را به دنبال دارد. از نظر معماران، بهره‌وری انرژی برای ساختمان‌ها از عناصر دیگر اهمیت بیشتری داشت. علاوه بر این، افراد غیر معمار (از هر دو جنسیت) طراحی سازگار با محیط‌زیست را دارای اهمیت‌تر از معماران دانستند. از نظر شغل و جنسیت، میزان رضایت کاربر از مردان در هر دو گروه معمار و غیر معمار بیشتر از زنان است. از این نظر، با توجه به نقاط واگرایی و همگرایی معماران و غیرمعمار می‌تواند طراحی بهتری را انجام داد. این تحقیق می‌تواند بینش جدیدی در مورد دیدگاه طراحی فضاهای اداری توسط معماران را ایجاد کند.

واژگان کلیدی: پایداری، محیط داخلی، رضایت کاربر، ساختمان‌های اداری، روانشناسی

۱- دکترای معماری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد چالوس (نویسنده مسئول) marjanil67@gmail.com

۲- مهندس معماری، دانشگاه علامه دهخدا، قزوین

۳- مهندس ارشد معماری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد دماوند

۱- مقدمه

با توجه به اهمیت توسعه پایدار در دنیای مدرن به منظور دستیابی به شهرهای پایدار، طراحی های ساختمان های پایدار باید از دیدگاه کاربر نیز بهره برد. بدین منظور، کیفیت محیط داخلی (IEQ) ایجاد گشت (Sant'Anna et al., 2018). یک طراحی مدرن نیاز به ترکیب تکنولوژی و هنر دارد تا معیارهای پایداری را برآورده کند. در تحقیقات انجام گرفته، مشخص شده است که رضایت کاربر موثرترین هدف طراحی است (Abbaszadeh et al., 2006; Brown et al., 2009; Edwards, 2006; Hoffman et al., 2008). تعدادی از مطالعات، IEQ را به منظور کشف پارامترهای مهم در رفاه و راندمن کاربر بررسی کرده اند. نتایج نشان داد که کیفیت هوا، نور، آسایش صوتی و آسایش حرارتی پارامترهای موثر قابل توجه هستند (Choi et al., 2007; Kosonen et al., 2011; Wagner et al., 2017). مطالعه دیگر نشان داد که متغیرهای فیزیکی مانند درجه حرارت هوا، رطوبت نسبی، حرکت هوا، تهویه، روشنایی و صدا پارامترهای لازم برای ارزیابی شرایط محیطی ساختمان هستند (Nazaroff, 2016). IEQ از پارامترهای فیزیکی و محیطی، آسایش کاربر و سایر شرایط فیزیولوژیکی استقبال می کند (Wong et al., 2008). بنابراین، با تأکید بر دیدگاه های کارمندان، ارزیابی پس از اشغال (POE) به عنوان یک روش ارزیابی برای ارزیابی و بهبود IEQ استفاده شده است (Chiang et al., 2001). استانداردهای مشترک برای تحقیقات POE شامل ویژگی های کارمندان از جمله جنسیت، سن، تحصیلات و شغل و همچنین مشخصات فرآیندهای کاری از جمله دسترسی به همکاران، ارتباطات، تمرکز، حریم خصوصی، آسایش حرارتی، استفاده از امکانات و تجربه، رضایت کلی و راندمن مشخص شده است (Mallory-Hill et al., 2006).

تحقیقات نشان داده است که آسایش داخل منزل تأثیر زیادی بر سلامتی، عزت نفس، کارایی، راندمن و رضایت ساکنان دارد (Shaikh et al., 2013). علاوه بر این، ثابت شده است که رضایت ساکنان در ساختمان های اداری با کیفیت داخلی محل کار ارتباط دارد. با این حال، متغیرهای متداول IEQ مانند ویژگی های ساختمان، خصوصیات شخصی و متغیرهای مربوط به کار بر رضایت ساکنان تأثیر می گذارند (Schiavon et al., 2014). علاوه بر این، این متغیرها به جنبه های زیست محیطی و سلامت کاربر محدود نمی شوند و شامل ویژگی های اجتماعی با تأکید بر تجربیات فردی نیز هستند (Sant'Anna et al., 2018). علاوه بر این، Moon و Choi (۲۰۱۷) با استفاده از POE به عنوان ابزاری برای تصمیم گیری در طراحی معمار، رضایت ساکنان از محیط را بررسی کردند. به همین منظور، ۴۱۱ کارمند شاغل در یک دفتر مدرن واقع در جنوب کالیفرنیا مورد بررسی قرار گرفتند. یافته ها نشان داد که رفاه حال کارمندان در محل کار آنها در طراحی بهینه است. علاوه بر عنصر سلامت، جنسیت و سن به عنوان دو عامل موثر در رضایت کارمندان شناخته شدند.

Sant'anna و همکاران (۲۰۱۸) یک بررسی مقایسه ای از رضایت کاربر، ساختمان سبز و IEQ انجام داد. آنها ۱۲ ساختمان را به "گروه سبز" و "گروه مرسوم" طبقه بندی کردند و سپس، آنها را تجزیه و تحلیل کردند. به علاوه، پارامترهای بررسی شده در مورد دیدگاه مراجعین شامل تهویه، تابش خیره کننده، سر و صدای ساختمان، طراحی مبلمان، تمیز کردن و کیفیت هوا است و پارامترهایی که به کارمندان مربوط می شوند عبارتند از اندازه فضا، مناطق گفتگوهای مشترک، دسترسی به اطلاعات مورد نیاز، رفاه فضای کار و احساس تعلق به یک خانواده (خانواده اداری) بوده اند. نتایج نشان داد که، به طور کلی، کارمندان بیشتر از ساختمان های دیگر احساس رضایت در ساختمانهای سبز دارند. آسایش حرارتی، میزان روشنایی، میزان سر و صدا و اندازه گیری تهویه که از دیگر عوامل تأثیرگذار برای کارمندان بودند، ارزیابی و نقش تأثیرگذار آنها تأیید شد.

همچنین، Awada و srour (۲۰۱۸) رضایت ساکنان و بازسازی ساختمان را بر اساس کیفیت محیط داخلی در ساختمانهای اداری بررسی کردند. متغیرهای IEQ به عنوان بخشی از اولین لایه تجزیه و تحلیل، مورد مطالعه قرار گرفتند. در لایه دوم، تمام گزینه های مقاوم سازی احتمالی توسط الگوریتم ژنتیک بهینه سازی شده است. نتایج نشان داد که فاصله کارکنان از پنجره ها بر رضایت و بهره وری آنها تأثیر دارد. علاوه بر این، ارتباط بین رضایت و طراحی شهری و چشم انداز مورد بررسی قرار گرفت. نتایج نشان داد که: (الف) دلپذیری و کیفیت کلی. (ب) منظم بودن (ج) تأثیر فضایی؛ و (د) طبیعی بودن اصلی ترین ویژگی ارزیابی مناظر بود (Jeon et al., 2020). یک مطالعه تحقیقاتی دیگر پنج دفتر در هلند را از نظر رضایت کاربر و راحتی محیطی، به ویژه کنترل شخصی بررسی کرده است. جمع آوری داده ها، که از طریق پرسشنامه انجام شد، شامل پارامترهای IEQ بود. یافته ها نشان داد که تأثیر کنترل شخصی بر رضایت ناچیز است. علاوه بر این، رضایت کاربر از نگرانی های زیست محیطی می تواند با ایجاد آزادی فضای بیشتر بهبود یابد (Kwon et al., 2019).

همانطور که در ادبیات پژوهش ذکر شده است، ساختمان محصولی برای پرداخت نیست و هر کارمندی که هر روز برای چندین ساعت در فضا اقامت دارد، ممکن است یک احساس ارتباط احساسی با یک فضای ساخته شده ایجاد کند که به عنوان "حس پایداری" شناخته می گردد (Sant'Anna et al., 2018). رضایت کارمندان از ساختمانهای اداری در ایران در این پژوهش مورد بررسی است. اهداف و نوآوری این پژوهش در زیر خلاصه می شود:

- بررسی IEQ در ساختمان‌های اداری ایران
- یافتن دیدگاه اصلی کارمندان در مورد ساختمانهای اداری
- مقایسه تفاوت دیدگاه کارمندان معمار و غیر معمار
- کشف نکات اصلی اضافی مربوط به کارمندان با استفاده از POE
- بررسی دقیق رابطه بین رضایت کاربر و بهره‌وری انرژی
- بررسی تفاوت دیدگاه معماران و غیر معماران در مورد رضایت کاربر.

۲- روش تحقیق

۲-۱- جمع آوری داده ها

اطلاعات از طریق لینک پرسشنامه آنلاین و توزیع فیزیکی نسخه های چاپی در سال ۱۳۹۹ جمع آوری شد. دفاتر در نظر گرفته شده دفاتر معمول و معمول موجود در تهران و شهر خرم آباد بودند. همه دفاتر منتخب ساختمانهای سبز یا کم مصرف نبودند.

۲-۲- شرکت کنندگان

در مجموع ۳۲۸ پاسخ دهنده (از هر دو جنسیت) از چندین دفتر در ایران در نظرسنجی شرکت کردند. همه شرکت کنندگان به طور تصادفی انتخاب شدند. گروه اصلی متمرکز در اینجا کارمندان معمار و غیر معمار بودند. آمار توصیفی جنسیت شرکت کنندگان و ساعات کار آنها در جدول ۱ آورده شده است. با توجه به داده ها، معماران در مقایسه با غیر معمار بیشتر ساعات کار خود را در کامپیوتر صرف می کنند.

جدول ۱. آمار توصیفی کارمندان معمار و غیر معمار

ساعت کار				جنسیت			
۸<	۸-۵	۵-۳	۳-۱	مرد	زن	معمار	شغل
۵۹	۵۵	۴۵	۵	۶۴	۱۰۰		
۲۱	۳۷	۵۹	۴۷	۱۰۰	۶۲	غیر معمار	
۸۰	۹۲	۱۰۴	۵۲	۱۶۴	۱۶۲	جمع	

۲-۳- پرسشنامه

پرسشنامه بر رضایت از محیط داخلی در ساختمانهای اداری بر اساس دیدگاه کارکنان تأکید دارد. از پرسشنامه استاندارد POE به عنوان پرسشنامه اصلی استفاده شد که مناسب بودن آن در ارزیابی IEQ ثابت شده است. قسمت اول پرسشنامه شامل سوالات عمومی در مورد مشارکت ها بود. قسمت دوم مربوط به سوالات کلی در مورد ساختمان ها بود. در قسمت آخر پرسشنامه، نظرات پاسخ دهندگان جمع آوری شد. سوالات براساس مقیاس لیکرت شماره گذاری شده بودند.

۲-۴- تحلیل داده ها

کل تجزیه و تحلیل آماری توسط SPSS ورژن ۲۴ انجام شد. به منظور ارزیابی داده‌های جمع آوری شده، از میانگین و انحراف معیار استفاده شد. به همین ترتیب، پایایی پرسشنامه توسط آزمون آلفای کرونباخ مورد آزمایش قرار گرفت. علاوه بر این، برای بررسی تفاوت در درک معماران و غیر معماران، روش مناسب Kruskal-Wallis استفاده شد. علاوه بر این، برای تعریف رابطه بین پارامترهای وابسته، آزمون همبستگی اسپیرمن انجام شد. سرانجام، به منظور تعیین تفاوت در رده ها و ترجیحات معماران و غیر معماران، آزمون فریدمن انجام شد.

۳- نتایج

این بخش به دو قسمت پایایی پرسشنامه و دیگر آزمون ها تقسیم می گردد.

۳-۱- پایایی

اولین قدم این پژوهش، بررسی پایایی پرسشنامه بوده است. بر اساس چندین تحقیقات، عدد بالای ۰,۷ برای قابل قبول بودن پایایی کفایت می کند (Bagozzi & Yi, 1988; Ilbeigi, Ghomeishi, & Dehghanbanadaki, 2020). همچنین تحقیق دیگری عدد بالای ۰,۸ را دارای پایایی کافی میداند (George, D., & Mallery, 2013). بدین سبب، نتیجه آزمون آلفا کرومباخ اجرا شده در این پژوهش در جدول ۲ آورده شده است.

جدول ۲. آزمون آلفا کرومباخ

آزمون آلفا کرومباخ	تعداد آیتم‌های بررسی شده
۰,۹۳۷	۴۱

۳-۲- نتایج دیگر آزمون های انجام شده

بر اساس آزمون Kolmogorov-Smirnov، sig. تمام سوالات بررسی شده ۰,۰۰ بود، که نشان می دهد داده‌های جمع آوری شده طبیعی نیستند. بنابراین، آزمون های مورد بررسی باید به عنوان یک آزمون غیر پارامتری در نظر گرفته شود. به منظور یافتن رابطه بین رضایت کاربر و سایر پارامترها مانند خوشایند بودن، کیفیت فضا، بهره‌وری و غیره، تجزیه و تحلیل همبستگی اسپیرمن انجام شد. بر اساس نتایج نشان داده شده در جدول ۳، رضایت کاربر و لذت به‌طور متوسط در یک سطح مثبت همبستگی دارند. جدول نشان می دهد که رضایت و بهره‌وری کاربر با هم ارتباط دارند. با این حال، اینطور بدست آمده است که این همبستگی مثبت ضعیف باشد. همچنین رضایت و حریم خصوصی کاربر به‌طور قابل توجهی در ارتباط با یکدیگر هستند و نیازی به ذکر نیست که این همبستگی نیز مثبت است.

جدول ۳. همبستگی بین رضایت کاربر و لذت از محیط کار، راندمان کاری و امنیت

رضایت کاربر	ضریب همبستگی	لذت از محیط کار	راندمان کاری	امنیت
	Sig. (2-tailed)	۰,۵۷۷	۰,۱۹۱	۰,۴۸۴
	تعداد	۳۲۵	۳۲۵	۳۲۵

همانطور که در جدول ۵ نشان داده شده است، بین رضایت کاربر و کیفیت ساختمان رابطه معنی داری وجود دارد. کیفیت فضای کاری در رضایت کاربر از سایر پارامترهای بررسی شده موثرتر است. همچنین همبستگی بین پارامتر رضایت کاربر و تمیزی محل کار مثبت و به صورت متوسط می باشد. به علاوه، همبستگی رضایت کاربر و حریم خصوصی کم اما مرتبط می باشند.

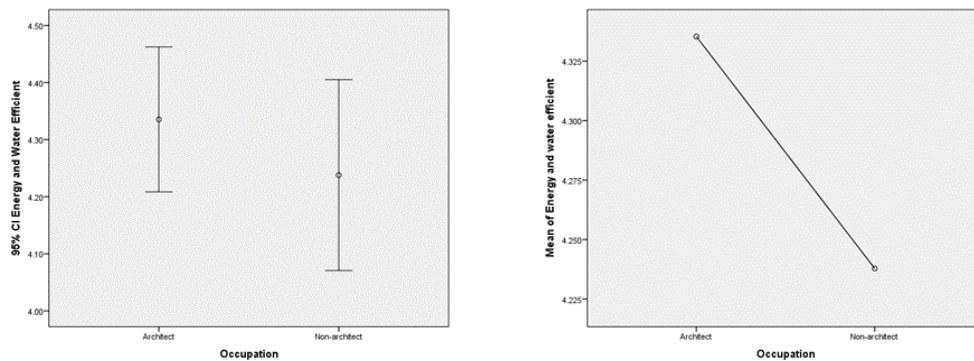
جدول ۴. همبستگی بین رضایت کاربر و چند پارامتر

رضایت کاربر	ضریب همبستگی	کیفیت ساختمان	تمیزی محیط کار	حریم خصوصی
	Sig. (2-tailed)	۰,۶۲۵	۰,۵۰۷	۰,۳۸۵
	تعداد	۳۲۳	۳۲۵	۳۲۵

با در نظر گرفتن تمام پارامترها، کیفیت، لذت بردن از محیط کار، تمیزی، ایمنی، حریم خصوصی و راندمان بر رضایت کاربر به ترتیب تأثیر می گذارند. با توجه به اهمیت انرژی و بهره‌وری آب از دیدگاه کارمندان، آزمون Kruskal-Wallis انجام شد. بر اساس جدول ۶ نتایج ثابت کرد که واریانس معماران و غیر معماران مساوی است (بیشتر از ۰/۰۵). با این حال، همانطور که در شکل ۱ نشان داده شده است، عامل انرژی و بهره‌وری آب در طراحی دفاتر برای معماران از اهمیت بیشتری نسبت به غیر معماران برخوردار است. همانطور که در شکل ۱ مشاهده می شود، میانگین انرژی و بهره‌وری آب برای معماران بیشتر از افراد غیر معمار بود.

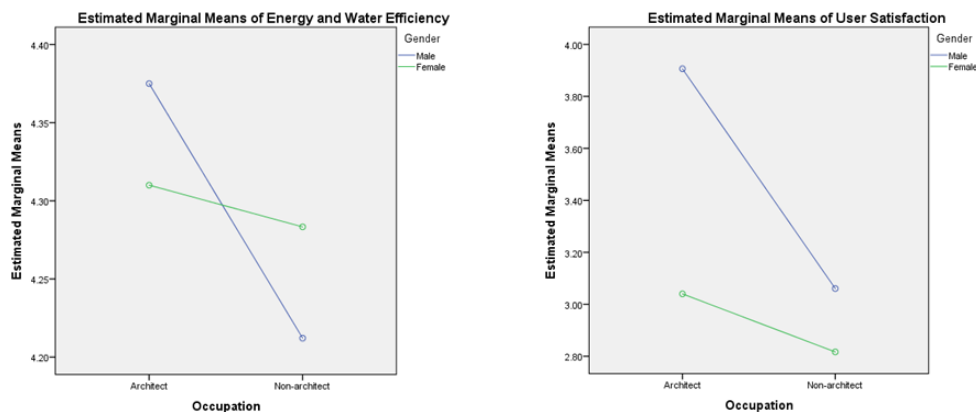
جدول ۶. بهره‌وری انرژی و آب بر اساس آزمون Kruskal-Wallis

Chi-square	.023
df	1
Asymp. Sig.	.878

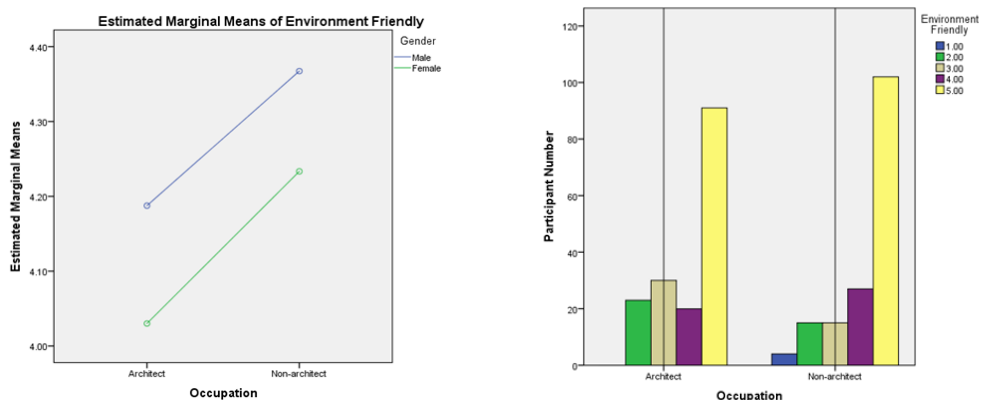
شکل ۱. میانگین اهمیت کارایی انرژی و آب از دیدگاه معماران و غیر معماران

در بررسی صورت گرفته، ۱۶۴ معمار و ۱۵۹ غیر معمار، از جمله ۱۶۳ مرد و ۱۶۰ زن، به سوالات مربوط به رضایت کاربر و بهره‌وری انرژی پاسخ دادند. نتایج در شکل ۲ نشان داد که میزان رضایت کاربر برای مردان در هر دو گروه معمار و غیر معمار بیشتر از زنان است. با این حال، در گروه‌های معمار و غیر معمار، معماران رضایت کاربر را تا حد بیشتری گرامی می‌دارند. آنها برای انرژی و بازده آب نیز همین احساس را دارند. مطابق شکل، میزان اهمیت بهره‌وری انرژی در طراحی‌ها برای مردان بیشتر از زنان معمار است. با این حال، در گروه غیر معمار، زنان بیشتر از مردان به بهره‌وری انرژی اهمیت می‌دهند و آن را مهم می‌شمارند.

شکل ۲. میانگین رضایت کاربر و بهره‌وری انرژی بر اساس شغل و سن

شکل ۳ نشان می‌دهد که نمره معماران و غیر معماران در مورد سازگاری با محیط‌زیست ۵ بوده است، که در مقیاس لیکرت "بسیار مهم" را نشان می‌دهد. این یافته جالب مربوط به اهمیت محیط‌زیست در ساختمان‌های اداری است. برخلاف انتظار، غیر معماران (از هر دو جنسیت) بیش از معماران به یک طراحی سازگار با محیط‌زیست اهمیت می‌دادند. علاوه بر این، میزان اهمیت سازگاری با محیط‌زیست برای مردان در هر دو گروه معمار و غیر معمار از زنان بیشتر بود.

شکل ۳. سازگاری با محیط‌زیست بر اساس جنسیت و شغل

به منظور تعیین تفاوت در ترجیحات و رده های معماران و غیر معماران، آزمون های فریدمن به انجام گرفت. نتایج نشان داده شده نشان می دهد که پارامترهای بدست آمده رضایت کارکنان از ساختمان های اداری را تحت تأثیر قرار می دهد. همانطور که در جدول ۷ مشاهده می شود، از دیدگاه معماران، به ترتیب نور مصنوعی، گرمایش، نور روز، تهویه و سر و صدا رضایت بخش تر و دارای اهمیت بالاتری هستند. با این حال، از نظر افراد غیر معمار، نور روز، نور مصنوعی، گرمایش، تهویه و سر و صدا تنها کفایت می کردند.

جدول ۷. رتبه بندی فریدمن از دیدگاه معماران و غیر معماران

معماری	غیر معمار	
گرمایش	۳,۱۶	۳,۰۶
تهویه	۲,۷۲	۲,۸۰
نور روز	۲,۹۷	۳,۵۳
نور مصنوعی	۳,۸۵	۳,۱۶
صدا	۲,۳۰	۲,۴۵

بعلاوه، اگرچه انرژی و بهره‌وری آب به عنوان عاملی برای معماران از اهمیت بیشتری برخوردار بود، اما ارتباط بین رضایت کاربر و بهره‌وری انرژی برای افراد غیر معمار نسبت به معماران بیشتر بود. این یافته نشان می دهد که با وجود توجه جزئی غیر معماران به انرژی و بهره‌وری آب در ساختمان های اداری، این یک پارامتر موثر در رضایت آنها است. قسمت دوم پرسشنامه حاوی نظرات شرکت کنندگان در مورد اداره جات بوده است. اطلاعات جمع آوری شده با استفاده از روش متنی مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. بر اساس تجزیه و تحلیل اطلاعات جمع آوری شده، پارامترهای زیر را می توان به لیست عوامل مهم رضایتمندی کارکنان ایرانی اضافه کرد: مقاومت ساختمان، سیستم تهویه، کنترل آب و انرژی مصرفی ساختمان، سیستم های گرمایش و سرمایش، آسانسور، توالی، سن ساختمان، حیاط و چشم انداز سبز، اتاق استراحت و سر و صدا. سیستم تهویه، کنترل میزان استفاده از آب و انرژی ساختمان، سیستم های گرمایشی و سرمایشی، حیاط و چشم انداز سبز و سر و صدا از فاکتورهای مهم در نظر گرفته شده در POE بودند. با این حال، بیشتر کارمندان ایرانی از کیفیت، پاکیزگی و تعداد WC در تمام ساختمانهای اداری راضی نبودند. نکته قابل توجه این بوده است که کارمندان قبلاً از مشکلات آسانسور و کیفیت نامناسب آن شکایت کرده اند. پارامتر مهم دیگر مقاومت ساختمان است که با سن ساخت ساختمان ارتباط دارد. این مورد توجه ما قرار گرفت که چندین ساختمان قدیمی که برای ساختمانهای اداری استفاده می شد، با بی اعتنائی کامل به کیفیت و نیازهای مورد نیاز ساخته شده اند. سرانجام، براساس نظرات مشارکت ها، ایجاد فضای بیشتر برای اتاق های استراحت برای کارمندان باید از اولویت های کارفرمایان باشد.

۸- نتیجه گیری

این مقاله رضایت کاربر از دوستی محیط را از دیدگاه معماران و غیر معماران بررسی کرده است. از پرسشنامه POE برای ارزیابی پارامترهای محیطی که باعث افزایش رضایت کارکنان می شود استفاده شد. نتایج نشان داد که اگرچه معماران و غیر معماران در مورد رضایت کاربر از یک سطح همبستگی برخوردارند، اما نظرات آنها در مورد پارامترهای مربوط به رضایت متفاوت است. نتیجه گیری اصلی این تحقیق به شرح زیر است:

- کیفیت، دلپذیری، تمیزی، ایمنی، حریم خصوصی و بهره‌وری به ترتیب رضایت کاربر را تحت تأثیر قرار داده است.
- انرژی و بهره‌وری آب در طراحی دفاتر به عنوان عاملی از نظر معماران مهمتر از غیر معماران بود.
- میزان رضایت کاربر برای مردان در هر دو گروه معمار و غیر معمار بیشتر از زنان بود.
- شرکت کنندگان زن و مرد در گروه های معمار و غیر معمار نظرات و دیدگاه های مختلفی در مورد میزان اهمیت انرژی و بهره‌وری آب داشتند.
- افراد غیر معمار بیش از معماران در هر دو جنس به یک طراحی سازگار با محیط زیست اهمیت می دادند.
- علی رغم توجه کم معماران به انرژی و بهره‌وری آب در ساختمانهای اداری، یک پارامتر موثر در رضایت کارمندان بوده است.

با توجه به یافته های تحقیق، به منظور افزایش راندمان کاری، سلامت کاربران و رضایت آنها در محیط زیست، توجه به تمیزی و تعداد مناسب سرویس بهداشتی، سن ساختمان، مصرف انرژی و آسانسورها مواردی بوده اند که برای کارمندان حایز اهمیت و مورد نیاز بوده اند. ایجاد فضاهای مناسب و توجه به رضایت کاربران غیر معمار برای طراحان معماری بسیار مورد اهم می باشد چرا

که با طراحی معماری می توان بر رضایت کارمندی که حداقل ۸ ساعت از شبانه روز خود را در اداره می گذرانند، تاثیر بگذارد. مطالعه آینده باید حاوی رابطه بین پارامترهای راحتی و رضایت کاربر از دیدگاه معماران و غیر معماران در فرهنگ ایرانی باشد و علاوه بر این، علل درک متفاوت آنها باید به طور دقیق بحث شود.

تشکر و قدردانی

با تشکر از دکتر شیخ الاسلامی برای راهنمایی های بی دریغ و دلسوزانه شان از بابت آنالیزهای آماری و با تشکر از مهندس عماد بهروزی فرد برای نظرات با ارزش در جهت بهبود مقاله.

منابع

1. Abbaszadeh, S., Zagreus, L., Lehrer, D., & Huizenga, C. (2006). Occupant satisfaction with indoor environmental quality in green buildings. *HB 2006 - Healthy Buildings: Creating a Healthy Indoor Environment for People, Proceedings*, 3, 365–370. Retrieved from <https://escholarship.org/uc/item/9rf7p4bs>
2. Awada, M., & Srour, I. (2018). A genetic algorithm based framework to model the relationship between building renovation decisions and occupants' satisfaction with indoor environmental quality. *Building and Environment*, 146(October), 247–257. doi: 10.1016/j.buildenv.2018.10.001
3. Bagozzi, R. P., & Yi, Y. (1988). On the evaluation of structural equation models. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 16(1), 74–94. doi: 10.1007/BF02723327
4. Brown, Z., & Cole, R. J. (2009). Influence of occupants' knowledge on comfort expectations and behaviour. *Building Research and Information*, 37(3), 227–245. doi: 10.1080/09613210902794135
5. Chiang, C. M., Chou, P. C., Lai, C. M., & Li, Y. Y. (2001). A methodology to assess the indoor environment in care centers for senior citizens. *Building and Environment*, 36(4), 561–568. doi: 10.1016/S0360-1323(00)00024-X
6. Choi, J. H., & Moon, J. (2017). Impacts of human and spatial factors on user satisfaction in office environments. *Building and Environment*, 114, 23–35. doi: 10.1016/j.buildenv.2016.12.003
7. Edwards, B. (2006). Benefits of green offices in the UK: Analysis from examples built in the 1990s. In *Sustainable Development* (Vol. 14, Issue 3, pp. 190–204). doi: 10.1002/sd.263
8. George, D., & Mallery, P. (2013). *SPSS for Windows step by step: A simple guide and reference*.
9. Hoffman, A. J., & Henn, R. (2008). Overcoming the social and psychological barriers to green building. *Organization and Environment*, 21(4), 390–419. doi: 10.1177/1086026608326129
10. Ilbeigi, M., Ghomeishi, M., & Dehghanbanadaki, A. (2020). Prediction and optimization of energy consumption in an office building using artificial neural network and a genetic algorithm. *Sustainable Cities and Society*, 61. doi: 10.1016/j.scs.2020.102325
11. Jeon, J. Y., & Jo, H. I. (2020). Effects of audio-visual interactions on soundscape and landscape perception and their influence on satisfaction with the urban environment. *Building and Environment*, 169, 106544. doi: 10.1016/j.buildenv.2019.106544
12. Kosonen, R., Ahola, M., Villberg, K., & Takki, T. (2011). Perceived IEQ Conditions: Why the Actual Percentage of Dissatisfied Persons is Higher than Standards Indicate? In *Sick Building Syndrome* (pp. 75–88). Springer Berlin Heidelberg. doi: 10.1007/978-3-642-17919-8_4
13. Kwon, M., Remøy, H., & van den Bogaard, M. (2019). Influential design factors on occupant satisfaction with indoor environment in workplaces. *Building and Environment*, 157(May), 356–365. doi: 10.1016/j.buildenv.2019.05.002
14. Mallory-Hill, S., van der Voordt, T. J. M., & van Dortmont, A. (2006). Evaluation of innovative workplace design in the Netherlands. *Assessing Building Performance*, May, 160–169. doi: 10.4324/9780080455228
15. Nazaroff, W. W. (2016). Teaching indoor environmental quality. In *Indoor Air* (Vol. 26, Issue 4, pp. 515–516). doi: 10.1111/ina.12309

16. Sant'Anna, D. O., Dos Santos, P. H., Vianna, N. S., & Romero, M. A. (2018). Indoor environmental quality perception and users' satisfaction of conventional and green buildings in Brazil. *Sustainable Cities and Society*, 43, 95–110. doi: 10.1016/j.scs.2018.08.027
17. Schiavon, S., & Altomonte, S. (2014). Influence of factors unrelated to environmental quality on occupant satisfaction in leed and non-leed certified buildings. *Indoor Air 2014 - 13th International Conference on Indoor Air Quality and Climate*, 1041–1048. Retrieved from <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0360132314000882>
18. Shaikh, P. H., Nor, N. B. M., Nallagownden, P., & Elamvazuthi, I. (2013). Building energy management through a distributed fuzzy inference system. *International Journal of Engineering and Technology*, 5(4), 3236–3242. Retrieved from <https://pdfs.semanticscholar.org/0ca6/137be7127499f2993297c68eebd76a666301.pdf>
19. Wagner, A., Gossauer, E., Moosmann, C., Gropp, T., & Leonhart, R. (2007). Thermal comfort and workplace occupant satisfaction-Results of field studies in German low energy office buildings. *Energy and Buildings*, 39(7), 758–769. doi: 10.1016/j.enbuild.2007.02.013
20. Wong, L. T., Mui, K. W., & Hui, P. S. (2008). A multivariate-logistic model for acceptance of indoor environmental quality (IEQ) in offices. *Building and Environment*, 43(1), 1–6. doi: 10.1016/j.buildenv.2007.01.001

بهسازی و نوسازی بافت‌های فرسوده شهری و نقش شهرداری در احیای آن‌ها؛ مورد مطالعه: شهرستان خوی، محله خاماچیلار

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۱۲/۱۷

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۳/۰۲

کد مقاله: ۳۹۳۱۰

طاهر طاهرلو^{۱*}، اکبر جلیل نژاد^۲

چکیده

شهرها و فضاهای شهری در اثر گذشت زمان شرایط و موقعیت‌های اقلیمی، اتفاقات و حوادث گوناگون دست خوش فرسودگی در کالبد خود گشته‌اند. توجه به بهسازی و نوسازی بافت‌های تاریخی شهر و به طور کلی دخالت در بافت قدیم همواره یکی از مسائل اساسی شهرهای تاریخی و شهرهایی که دارای هویت و روحیه خاص بوده‌اند می‌باشد. تحقیق حاضر به صورت تحلیلی و توصیفی انجام پذیرفته است. از میان شهرهای استان آذربایجان غربی، خوی یکی از شهرهای تاریخی به شمار می‌رود که هنوز عناصر تاریخی شهر اعم از بازار تاریخی، عمارت شهرداری، کاروانسراها و مساجد فراوان و دروازه سنگی شهر در قسمت بافت تاریخی شهر مشاهده می‌شود. ثبت بازار تاریخی خوی، عمارت خوی، مسجد مطلب خان خوی، دروازه سنگی و خانه کبیری و آرامگاه شمس تبریزی در فهرست آثار ملی، شهر خوی را در ردیف شهرهای تاریخی قرار داده است و این امر موجب حضور گردشگران داخلی و حتی خارجی در شهر خوی گردیده است. بافت فرسوده محله دو ناحیه ۱ (محدوده خاماچیلار)، شهر تاریخی خوی با مراکز تاریخی و فرهنگی که گنجینه‌ای گرانبها از تاریخ و فرهنگ را در خود جای داده است با مشکلات فیزیکی و اجتماعی روبرو است.

واژگان کلیدی: شهرداری، مدیریت، بهسازی، نوسازی، بافت‌های فرسوده، محله خاماچیلار شهرستان خوی.

۱- کارشناس ارشد عمران، گرایش آب و سازه‌های هیدرولیکی (کارشناس عمران شهرداری خوی)
tahertaherloo060@gmail.com

۲- کارشناس ارشد مکانیک و کارشناس عمران (کارشناس عمران شهرداری خوی)

۱- مقدمه

سرزمین ایران با توجه به فرهنگ و تاریخ باستانی خود که ریشه در تاریخ کهن سال این مرزوبوم دارد و نیز آثار باستانی بسیار زیادی که در جای جای این کشور دیده می شود، در ردیف یکی از کشورهای مهم جهان به لحاظ جایگاه تاریخی، فرهنگی و سایر جاذبه های گردشگری قرار گرفته است (مهدی آبادی، ۱۳۸۴). مشکلات عدیده ای که فرسودگی بافت ها در ابعاد مختلف برای مدیریت شهری و مسئولان پیش آورده، ابتدا از نظر فرسودگی کالبدی و نارسایی زیر ساخت های شهری مطرح می شود و در پی آن جابه جایی جمعیت و جایگزین شدن جمعیت مهاجر و ناهمگن، و به طور کلی جایگزین شدن اقشار نازل اجتماعی در این محله ها که گسترش ناهنجاری های مختلفی از قبیل ناهنجاری های اجتماعی، مشکلات فرهنگی و گاه مشکلات سیاسی، از پدیده های عمده هستند که همگی در فرسودگی و ناکارآمدی بافت های فرسوده، تاریخی شهری ریشه دارند. بخش عمده ای از سطح شهرهای ایران دچار فرسودگی و ناکارآمدی است. در این محدوده ها سرمایه های انسانی، مالی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور در معرض خطر ناشی از حوادث غیر مترقبه است. بر اساس شاخص های مصوب شورای عالی شهرسازی و معماری ایران، بافت فرسوده شهری به محدوده یا بلوک شهری اطلاق می شود که بیش از ۵۰ درصد بناهای آن ناپایدار، معابر آن نفوذ ناپذیر و املاک آن ریز دانه باشد. ساکنین بافت های فرسوده شهری غالباً واجد اصالت اجتماعی و فرهنگی بوده و در برخی مناطق واجد ارزش های غنی معماری و شهرسازی نیز می باشند، لیکن دارای مشکلات گسترده زیر بنایی و رو بنایی است. از نظر اقتصادی، ظرفیت بالا جهت ایجاد کاربری های مختلف شهری از جمله مسکونی، این مناطق را بالقوه متناسب سرمایه گذاری های توسعه درونی می نمایند. قریب به ۸۰ درصد سطح این مناطق را خطر جدی زلزله تهدید می کند که در صورت عدم توجه به نوسازی و مقاوم سازی آنها در آینده باید هزینه های چند برابری را صرف بازسازی این مناطق نمود و این صرف نظر از خسارت جبران ناپذیر تلفات انسانی و صدمات روحی در کنار فرصت های از دست رفته ی ملی است. در این محدوده فقر شهری اعم از فقر کالبدی و فقر خدماتی متراکم شده و به دلیل فقر اقتصادی ساکنان امکان تغییر خود به خودی و ارتقاء محیط زندگی مناسب تقریباً از بین رفته است (سازمان عمران و بهسازی شهری، ۱۳۸۴). در سال ۱۳۷۶ که وزارت مسکن و شهرسازی با مصوبه دولت اقدام به راه اندازی شرکت عمران و بهسازی شهری به عنوان بازوی فنی و اجرایی اش در حوزه نوسازی بافت های فرسوده شهری کرد، تصور نمی شد که ابعاد بهسازی و نوسازی بافت های فرسوده شهری چنین گسترده و عمیق باشد که کشور ناگزیر از تدوین قانونی خاص برای آن باشد و در برنامه پنج ساله توسعه اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی کشور با ملاحظات زیست محیطی و پدافند غیر عامل جایگاه ویژه ای پیدا کند (آیینی، ۱۳۹۰). بافت های فرسوده شهرهای تاریخی از یک سو آشفته ترین، فرسوده ترین نواحی شهر و از سویی دیگر عامل ارزش های تاریخی و فرهنگی گرانبهائی است که در کالبد آن تبلور یافته است (توسلی، ۱۳۷۹). همگام با تغییرات اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و فناوری های جدید، بافت های فرسوده، تاریخی شهری با تغییر شکل و شالوده مواجه گردیده اند، چرا که شهر نیز همچون سایر پدیده های مصنوعی انسان ساخت در طول زمان دچار تغییر و تحول می گردد (حبیبی، ۱۳۷۵).

شهرستان خوی واقع در استان آذربایجان غربی به عنوان دومین شهر بزرگ استان از نظر جمعیتی، از جمله مناطقی است که دارای قابلیت ها و جاذبه های گوناگون تاریخی و فرهنگی از نظر جذب گردشگر می باشد. وجود آرامگاه های شمس تبریزی، بازار تاریخی خوی، تنها دروازه سنگی ایران در خوی، مسجد مطلب خان تنها مسجد روباز ایران و کاروانسرای خان و عمارت شهرداری خوی از جمله پتانسیل های تاریخی و فرهنگی است که باید مورد بهسازی و نوسازی قرار گرفته تا بتوان از آن ها برای جذب گردشگران داخلی و حتی خارجی از آن بهره گرفت. محدوده بافت تاریخی خوی شامل دو منطقه مجزا از یکدیگر می باشد، اولی که در محدوده مرکزی شهر بوده و محدوده دوم که به محله شمس معروف است. با توجه به جاذبه های متنوع تاریخی، شهر خوی زمینه جذب گردشگران داخلی و خارجی را فراهم نموده است.

۲- روش تحقیق

تحقیق حاضر به صورت تحلیلی و توصیفی انجام پذیرفته و همچنین با شیوه استلالی، به منابع و متون معتبر کتابخانه ای، استنادی و شبکه جهانی اینترنت نیز ارجاع شده است. سپس با توجه به اطلاعات به دست آمده به بررسی امکانات، خدمات و وضعیت کلی بافت فرسوده محله خاماچیلار شهرستان خوی پرداخته شد.

۳- پیشینه پژوهش

رسولی و همکاران (۱۳۹۳)، به ضرورت بهسازی و نوسازی بافت های فرسوده شهری در شهر ساری اشاره کرده اند. این پژوهش در پی آن است که با ارائه الگوی مناسب بهسازی و نوسازی، ضمن حفظ سرمایه های شهری (میراث درون بافت ها) به

ویژه مرفولوژی بافت های با ارزش (که اغلب نادیده انگاشته می شود) از هدر رفتن سرمایه مادی جلوگیری کند. گلوانی و خان محمدی (۱۳۹۴)، به بهره گیری از الگوی ایرانی- اسلامی در نوسازی کالبدی بافت های فرسوده شهری (نمونه موردی: محله خاماچیلار شهر خوی) پرداخته اند. دستیابی به الگوی اسلامی- ایرانی در حوزه نوسازی بافت های فرسوده به طور عام و بافت فرسوده خاماچیلار خوی به طور خاص می باشد. نتایج حاصل از انجام این پژوهش نشان می دهد که اتخاذ هر هدف یا سیاستی می بایست در راستای حفظ، تقویت و اعتلای ارزش های بافت باشد. تیزپاز و خاکپراقی (۱۳۹۴)، در ارزیابی حکمروایی شهری در محله های شهری (نمونه موردی شهر خوی)، که بر پایه مدل تاپسیس و آزمون های آماری انجام شده بود حاکی از آن است که تنها ۲۶ درصد از محله ها دارای وضعیت حکمروایی شهری می باشند. رهنما و خوشاب (۱۳۹۲)، به اولویت های بهسازی و نوسازی بافت های فرسوده شهری در شهر جیرفت با تأکید بر شاخص های اجتماعی اقتصادی و کالبدی شهر جیرفت پرداخته اند. که در رتبه های به دست آمده مشخص شد که حوزه های ۶، ۹ و ۱۰ بدترین شرایط بهسازی و نوسازی و حوزه های ۱، ۳ و ۴ شرایط نسبتاً بهتری در بافت فرسوده ی شهر جیرفت دارند. شفیی دستجردی (۱۳۹۲)، در مقاله نوسازی بافت های فرسوده و ضرورت تغییر نگرش در تهیه و اجرای طرح های جامع و تفصیلی (نمونه موردی: شهر اصفهان) بر چهار موضوع: ظرفیت سازی و سرمایه اجتماعی، مفهوم فرآیند در تهیه و اجرای طرح های توسعه شهری، مدیران شهری و تحقق پذیری طرح های توسعه شهری، و انجام مطالعات و تهیه طرح های ویژه نوسازی، جهت برون رفت از وضعیت فعلی و در راستای تحقق پذیری طرح های توسعه شهری و نوسازی بافت های فرسوده تأکید شده است. داوودپور و نیک نیا (۱۳۹۰)، به بهسازی و نوسازی بافت فرسوده شهری راهبردی به سوی دستیابی به ابعاد کالبدی توسعه پایدار شهری (مطالعه موردی: بافت فرسوده کوی سجادیه) پرداخته اند. سجادی و همکاران (۱۳۹۰) نیز بهسازی و نوسازی بافت های فرسوده شهری با تأکید بر مشارکت مردمی با استفاده از پرسش نامه از خانوارها و تحلیل سوات در محله دولا ب تهران به استخراج راهکارهایی در راستای بهسازی و نوسازی مشارکتی پرداخته اند. البوغیش و شویچی (۱۳۹۳)، در برنامه ریزی راهبردی بهسازی و نوسازی بافت های فرسوده شهری به مطالعه محله جوادیه منطقه ۶۱ تهران پرداخته اند. نتایج حاصل از این پژوهش نشان می دهد که استراتژی بازنگری در راستای بهسازی و نوسازی بافت های فرسوده محله جوادیه به عنوان استراتژی اولویت دار بهترین استراتژی است. از این رو در چارچوب راهبردهای بازنگری می توان از مشارکت مردم در راستای ایفای نقش مناسب آنها در ساماندهی و بهسازی بافت، بهره گیری از دسترسی مناسب و سرمایه گذاری در بافت در راستای احیای قیمت واقعی زمین بهره جست. نعمتی و همکاران (۱۳۹۵)، به تحقیق در مورد نوسازی و بهسازی بافت فرسوده بارویکرد توسعه پایدار شهری و تلفیق عملگرهای فازی GIS و FAHP نمونه موردی: شهر پیرانشهر پرداخته اند. نتایج به دست آمده حاکی از آن است که مطابق توابع و مدل بکار رفته در پژوهش، از کل سهم بافت (مساحتی بالغ بر ۲۴۴۰۲۳ متر مربع یعنی ۰/۷۲۱۰ درصد) آن واجد شرایط قوی برای امر نوسازی بوده است در حالی که مابقی سهم بافت مساحتی بالغ بر ۴۱۵۰۲/۵ مترمربع یعنی ۰/۱۱ درصد) از اولویت ضعیفی برای امر نوسازی برخوردار است. میرزا و احمدی (۱۳۹۸)، نیز به شناخت سیر تاریخی برنامه ریزی کالبدی معماری و بررسی روند تغییرات کالبدی و کارکردی در بافت فرسوده خاماچیلار خوی (مورد مطالعه: شهرستان خوی، محله ۲ ناحیه ۱ محله خاماچیلار)، پرداخته اند. حسین زاده و همکاران (۱۳۹۰)، به بهسازی و نوسازی بافت فرسوده با تأکید بر سیاست توسعه درونی مطالعه موردی: محدوده ۵ بافت فرسوده قائم شهر (محدوده اطراف راه آهن)، اشاره داشته اند. براساس نتایج حاصل از تحلیل سوات در این محدوده هم فرسودگی کالبدی و هم فرسودگی کارکردی مشهود است. برای رفع فرسودگی کالبدی محدوده لازم است که بهسازی و نوسازی ابنیه موجود در محدوده در درجه اول و سپس دسترسی ها و بناهای عمومی و در نهایت در کل محدوده بهسازی و نوسازی صورت گیرد. و اما برای رفع فرسودگی کارکردی محدوده باید کاربری های ناسازگار و نادرست اصلاح شود. بابایی اقدم، حیدری چپانه و رحیمی فرد (۱۳۹۷) در پژوهشی به تأثیر توسعه گردشگری بر فعالیت های نوسازی و بهسازی بافت تاریخی (مطالعه موردی: شهر خوی)، پرداخته اند. نتایج پژوهش نشان می دهد که با وجود جاذبه های فراوان گردشگری در شهر خوی هنوز آن گونه که انتظار می رود این صنعت بر امر بهسازی و نوسازی تأثیرگذار نبوده هرچند نمی توان تأثیرات آن را در بهسازی مجموعه های بازار و مساجد و کلیساها نادیده گرفت؛ اما با در نظر گرفتن مواردی چون؛ اصل وجود باغشهر و جلوگیری از تخریب بافت، الگو گیری از نمونه های جهانی با حفظ ارزش های بومی منطقه، اهمیت دادن به نیازهای گردشگری می توان آینده ای روشن برای توسعه صنعت گردشگری و به تبع آن گسترش فعالیت های نوسازی و بهسازی پیش بینی کرد.

۴- مبانی نظری تحقیق

۴-۱- بافت قدیمی و تاریخی شهری

بافت شهری عبارت از دانه بندی و درهم تنیدگی فضاها و عناصر شهری که به تبع ویژگی های محیط به ویژه توپوگرافی و اقلیم در محدوده شهر یعنی بلوک ها و محله های شهری به طور فشرده یا گسسته و با نظم جایگزین شده اند (توسلی، ۱۳۶۸).

بافت هر شهر نحوه شکل گیری و مراحل رشد و توسعه شهر در طول تاریخ را نشان می دهد (سلطان زاده، ۱۳۶۵). شهرها به مثابه موجودات زنده ای هستند که همواره نیاز به تجدید حیات دارند و برای ادامه حیات نیازمند احیای بافت های فرسوده خود هستند. به طور کلی اعتقاد به بهبود محیط یکی از ریشه های ایده ناب برنامه ریزی شهری و شاید مهمترین ایدئولوژی ثابت و استوار آن است (Sutcliffe, 1980). بافت شهر به معنی این که عناصر کالبدی، فعالیت ها و اقشار مردم به چه صورت در فضا با یکدیگر تلفیق می شوند که یکی از مشخصات بارز و اساسی شهر است (لینچ، ۱۳۷۲). از مشخصات این بافت ها به خصوصیات چون ریز دانگی بناها، عرض کم معابر، قیمت بالای بناها، غیر مقاوم بودن آنها، مترکه شدن برخی از آنها، توان مالی پائین ساکنین برای احیاء و بهسازی و نوسازی آن و خدمات رسانی ضعیف شهرداری ها را می توان اشاره کرد. بافت قدیمی به آن نوع یکدستی سکونت و انسجام فضاهای کالبدی گفته می شود که متعلق به نظام اجتماعی قدیم است که در آن نظام اجتماعی با نظام زندگی اجتماعی امروزی فرق دارد. این بافت ها با وجود فرسودگی کالبدی، نشان دهنده هویت تاریخی شهرها و دارای ارزش های مکانی، فضایی، تاریخی و اجتماعی هستند (خادمی، ۱۳۷۹).

بافت تاریخی از مهم ترین بخش های هویتی هر جامعه محسوب می شود و پیدایش آن پیرو اطاعت از ساختارهای اقلیمی و فرهنگی است. مجموعه ای منسجم از معماری، فرهنگ، اقتصاد و تبدلات اجتماعی یک ساختار شهری با پیشینه تاریخی باعث می شود که بافت های تاریخی به مرور زمان پدید آیند. لازمه این پیدایش اهمیت بخشیدن به اقلیم و توجه به فرهنگ های بومی منطقه است (فلامکی، ۱۳۸۴؛ موحد، ۱۳۸۶). بافت تاریخی به بخش یا بخش هایی از شهرهای معاصر اطلاق می شود که منعکس کننده ارزش های فرهنگی، تاریخی شهر بوده و از تعامل انسان و محیط پیرامون او در طول تاریخ به دست آمده است (حائری، ۱۳۶۸). مهمترین ویژگی این بافت ها این است که اغلب در مرکز شهرهای قدیمی قرار دارند و به عنوان هسته اولیه تشکیل دهنده شهر محسوب می شوند. شکل گیری و رشد ارگانیک از دیگر مشخصات این بافت ها می باشد. همچنین عناصر اصلی و تعیین کننده شالوده شهر شامل مسجد جامع، بازار و محله های مسکونی هستند (عالمی، ۱۳۸۳).

۴-۲- بافت فرسوده شهری

به عرصه هایی از محدوده قانونی شهرها اطلاق می شود که به دلیل فرسودگی کالبدی، عدم برخورداری مناسب از دسترسی سواره، تأسیسات یا خدمات و زیر ساخت های شهری، آسیب پذیر بوده و از ارزش مکانی، محیطی و اقتصادی نازلی برخوردارند (غلامی، ۱۳۸۷). بافت های فرسوده تظاهر نوعی بیماری در ساختار مجموعه های زیستی و عموماً مناطق شهری محسوب می گردند و عوامل چندی در بروز و شکل گیری آن ها دخیل اند که از میان می توان به عوامل کالبدی، عملکردی، زیست محیطی، اقتصادی اجتماعی، فرهنگی اشاره کرد. تأثیر مخرب هر یک از عوامل فوق سبب کاهش ارزش های کمی و کیفی محیط زیست، در محدوده هایی از شهر می شود و با نزول ارزش های سکونتی، عملکردی در این قبیل محدوده ها امر نوسازی، بازسازی و بهسازی در آن ها متوقف می گردد و میل به عدم تغییر و تحول در آن ها فزونی می یابد و حالت فرسودگی و ناکارآمدی در آن ها مستولی می شود و بدین ترتیب بافت فرسوده ی شهری به عنوان بازتابی از تأثیر عوامل مخرب شکل می گیرد و به صورت فضایی که به تدریج متعلق به همه کس و غیرقابل سکونت برای هر کس باشد به حیات خود ادامه می دهد (معطوف و خدایی، ۱۳۸۸؛ نعمتی و همکاران، ۱۳۹۵).

۴-۳- بهسازی و نوسازی شهری

بهسازی به سلسله اقداماتی گفته می شود که به منظور ابقا و بهبود کالبد و فضای شهری در کوتاه مدت صورت می گیرد. به عبارت دیگر به مجموعه اقدامات اجرایی در شهر گفته می شود که به منظور حفاظت و احیای کالبد و فعالیت، موجبات حفظ هویت، اصالت و بهبود بنا و فضای شهری را فراهم می سازد (شیعه، ۱۳۸۰). بهسازی و نوسازی بافت های فرسوده ی شهری از جنبه های متفاوت، موضوعی بسیار پیچیده می باشد. ساکنان آن عمدتاً از اقشار پایین جامعه بوده و از فرصت های شغلی اندکی برخوردارند و به ناچار تن به مشاغل دون پایه می سپارند؛ از طرفی خدمات شهری ناچیزی به آنان ارائه می شود. به دلیل فرسودگی بالا، تنوع کاربری ها (تجاری، تفریحی، فضای سبز، درمانی، آموزشی و...) به ندرت دیده می شود. فنشتاین و گری بر این باورند که دولت به عنوان نهاد مؤثر اصلی باید در این بافت ها مداخله نماید و نیازهای اولیه و اساسی همچون مسکن مناسب، مراکز آموزشی، فرصت های اشتغال از طریق مشاغل خرد و تأمین نیازهای روزمره ساکنان را فراهم نماید (Vidal, 1996). بهسازی شهری به مجموعه مداخله هایی از اصلاح وضع بناها، فضاهای و بهسازی محله های شهری بر اساس یک سطح جامع و هماهنگ به نحوی که حالت فرسودگی و رکود را در آن ها از بین ببرد گفته می شود. در این مداخله اصل بر وفاداری به گذشته و حفظ آثار هویت بخش دران هاست. دخالت در این بافت ها مستلزم رعایت مقررات سازمان میراث فرهنگی می باشد (حبیبی، ۱۳۷۹). نوسازی به معنای تجدید بنای ساختمان ها، عمل یا فرآیند از بین بردن نشانه های خرابی، فرسودگی، ویرانی ها با مفهوم دوباره سازی و تجدید بنای نو

مترادف است (توسلی، ۱۳۷۹). نوآوری نواحی شهری فرسوده با بهبود سازی این نواحی (مانند وارد کردن خدمات مدرن و جدید به نواحی مسکونی قدیمی یا از طریق روان بخشی کوچه ها) یا ساماندهی (تخریب همه ساختمان های موجود و ساختن دوباره آن ها). نوسازی زمانی انجام می شود که فضای شهری، مجموعه و یا بنا از نظر عملکردی فعال هستند، ولی فرسودگی کالبدی سبب کاهش بازدهی و کارایی آن شده است یا بازسازی محله های موجود بر اساس طرح هماهنگ و کنترل شده همراه با پاک سازی و ساختمان های نامناسب می باشد (سیف الدینی، ۱۳۸۱).

۵- بحث و یافته های تحقیق

۵-۱- قانون حمایت از احیاء، بهسازی و نوسازی بافتهای فرسوده و ناکارآمد شهری

ماده (۱) به منظور ایجاد وحدت رویه در فرآیند احیاء، بهسازی و نوسازی بافت های فرسوده و ناکارآمد شهری و تعیین محدوده های مورد حمایت این قانون اقداماتی به شرح ذیل صورت می پذیرد.

ماده (۲) اصطلاحات و مفاهیمی که در این قانون بکار رفته دارای معانی ذیل است:

الف) بافت های فرسوده و ناکارآمد شهری: مناطقی از شهر است که در طی سالیان گذشته عناصر متشکله آن اعم از تاسیسات روبنایی، زیربنایی، ابنیه، مستحذات، خیابان ها و دسترسی ها، دچار فرسودگی و ناکارآمدی شده و ساکنان آن از مشکلات متعدد اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و کالبدی رنج می برند.

ب) نقشه محدوده بافت های فرسوده و ناکارآمد شهری، نقشه ای است که براساس شاخص های مصوب شورای عالی شهرسازی و معماری ایران توسط وزارت مسکن و شهرسازی (سازمان عمران و بهسازی شهری ایران) و یا شهرداریها تهیه و به تصویب کمیسیون های موضوع ماده پنج قانون تاسیس شورای عالی شهرسازی و معماری ایران رسیده یا می رسد.

ج) طرح های احیاء، بهسازی و نوسازی، طرح هایی هستند که در چهارچوب طرح های توسعه شهری (اعم از جامع و تفصیلی) به منظور اجرای برنامه های احیاء، بهسازی و نوسازی شهری با رعایت اصول شهرسازی، فنی و معماری تهیه می شود. این طرح ها در برگزیده کاربری های جدید و مورد نیاز محدوده معینی از بافت های فرسوده و ناکارآمد شهری بوده و اجرای آنها متضمن تامین خدمات عمومی و زیر ساخت های شهری از قبیل شبکه های دسترسی، معابر و بدنه آنها، پروژه های عمران و خدمات شهری، فضای سبز و غیره است که متکی بر ضوابط شهرسازی و معماری ایرانی- اسلامی و بومی هر منطقه می باشد

د) سهام پروژه، حق السهمی از ارزش کل پروژه است که سهم دارنده را مشخص می کند.

ماده (۳) طرح های یاد شده در بند (ج) ماده (۲) توسط وزارت مسکن و شهرسازی (سازمان عمران و بهسازی شهری ایران) و یا شهرداری ها تهیه و خارج از نوبت به تصویب کمیسیون های موضوع ماده پنج قانون تاسیس شورای عالی شهرسازی و معماری ایران می رسد.

ماده (۴) مجریان طرح های احیاء، بهسازی و نوسازی، (وزارت مسکن و شهرسازی و شهرداری ها) می توانند قسمتی از اختیارات خود را به شرکت ها و یا سازمان های وابسته به خود و یا اشخاص حقیقی و حقوقی غیر دولتی صاحب صلاحیت فنی، مالی و اجرایی واگذار نمایند. صلاحیت اشخاص حقیقی و حقوقی را وزارت مسکن و شهرسازی (سازمان عمران و بهسازی شهری ایران) تعیین می نماید.

ماده (۵) وزارت کشور (سازمان مدیریت بحران کشور) مکلف است برای جلوگیری از خسارات ناشی از حوادث غیر مترقبه در بافت های فرسوده و ناکار آمد پیشگیری لازم را با اولویت بافت های مذکور بعمل آورد.

ماده (۶) به منظور جلب مشارکت حداکثری مالکان و ساکنان محدوده طرح های احیاء، بهسازی و نوسازی، حسب مورد از سوی مجری طرح، محدوده اجرائی طرح های مصوب به نحو مطلوب و مناسب به ساکنان و مالکان اطلاع رسانی می شود و با همکاری آنها برای حصول توافق نسبت به ارزیابی و تعیین قیمت روز اراضی، ابنیه و دیگر حقوق قانونی افراد در وضعیت موجود بعلاوه ۱۵٪ از طریق هیئت سه نفره کارشناسان رسمی دادگستری (یک نفر به انتخاب مالک یا صاحب حق، یک نفر به انتخاب مجری طرح و یک نفر مرضی الطرفین) اقدام می گردد. هزینه های ارزیابی به عنوان جزئی از هزینه های اجرای پروژه محسوب شده و به عهده مجری طرح است.

ماده (۷) در صورتیکه تعدادی از مالکان املاک واقع در پروژه های اجرائی مصوب تمایلی به مشارکت نداشته باشندو ملک آنها مانع اجرا طرح باشد، سهم آنها براساس ارزش تقویم شده به عنوان قیمت پایه در صورت وجود وجه ملزم شرعی از طریق مزایده به فروش رسیده و به آنان پرداخت می شود. برنده مزایده به نسبت سهام مالک، در مشارکت با مجری طرح جایگزین مالک اول می گردد. در صورت استنکاف مالکان املاک مذکور از مشارکت و یا عدم واگذاری سهام به هر دلیل از طریق مزایده، مجری طرح باید رأساً یا از طریق جلب سرمایه های سرمایه گذاران متقاضی مشارکت، نسبت به خرید یا تملک املاک مزبور اقدام نماید. در

صورت مجهول المالک بودن بعضی از املاک واقع در پروژه های اجرایی فوق با اذن ولی فقیه از طریق مزایده اقدام می شود و وجوه حاصل در اختیار ولی فقیه قرار می گیرد تا مطابق نظر ایشان عمل شود.

تبصره (۱) اقدامات مربوط به تملک املاک موضوع این ماده صرفاً از طریق مجری طرح و وفق احکام این قانون و همچنین احکام غیر مغایر در لایحه قانونی نحوه خرید املاک و اراضی برای اجرای برنامه های عمومی، عمرانی و نظامی دولت مصوب ۱۳۵۸/۱۱/۱۷ شورای انقلاب و قانون نحوه تقویم ابنیه، املاک و اراضی مورد نیاز شهرداری ها مصوب ۱۳۷۰/۸/۲۸ و اصلاحات بعدی صورت می پذیرد. این اقدام مانع از مراجعه ذی نفع حداکثر ظرف بیست روز از ابلاغ واقعی به مراجع قضایی و همچنین مانع اجرا عملیات نخواهد بود.

تبصره (۲) طرق مختلف تامین منابع مالی اجرای این ماده و سایر مفاد قانون اعم از راه اندازی نهادهای تامین سرمایه، انتشار اوراق مشارکت، جلب مشارکت سرمایه گذار خارجی یا داخلی، ایجاد صندوق های توسعه سرمایه گذاری غیردولتی و راه اندازی شرکت های سهام پروژه غیر دولتی و نظایر آن به موجب آئین نامه ای است که توسط وزارت خانه های مسکن و شهرسازی، کشور و امور اقتصادی و دارائی حداکثر ظرف سه ماه پس از تصویب این قانون در چهارچوب قوانین بودجه و برنامه توسعه، تنظیم می شود و به تصویب هیئت می رسد. ایجاد صندوق های توسعه سرمایه گذاری دولتی و راه اندازی شرکت های سهام پروژه دولتی منوط به تصویب مجلس شورای اسلامی است.

ماده (۸) به منظور تشویق مالکان، سرمایه گذاران و سازندگان و تسریع در فرآیند احیاء، بهسازی و نوسازی طرح های مصوب موضوع این قانون، کلیه املاک و اراضی واقع در پروژه های اجرایی طرح های یاد شده و همچنین سایر ابنیه و اراضی واقع در دیگر نقاط محدوده بافت های فرسوده و ناکارآمد شهری با کاربری مسکونی از حیث عوارض صدور پروانه ساختمانی و تراکم، مشمول ماده (۱۶) قانون ساماندهی و حمایت از تولید و عرضه مسکن مصوب سال ۱۳۸۷ می شود و در خصوص سایر کاربری ها، شهرداری ها مکلفند نسبت به تقسیط و یا مشارکت در پروژه ها، به ازاء بهای عوارض متعلقه و یا موکول نمودن پرداخت عوارض به پایان عملیات ساخت و ساز و دریافت آن بر اساس بهای روز حسب مورد اقدام نماید. مجری طرح می تواند در مقابل عوارض و مطالبات شهرداری نسبت به واگذاری بخشی از فضاهای احداثی طرح اقدام و یا با انجام خدمات مورد نیاز طرح با شهرداری تهاتر نماید.

ماده (۹) به منظور حل و فصل اختلافات و مشکلات مربوط به املاک و اراضی واقع در طرح های مصوب احیاء، بهسازی و نوسازی اعم از فاقد سند، بلاصاحب و مجهول المالک و سایر اختلافات و تعیین تکلیف وضعیت اینگونه املاک، وفق ضوابط و مقررات مربوط، هیئتی مرکب از یک نفر از قضات با تجربه دادگستری به انتخاب رئیس قوه قضائیه، رئیس اداره ثبت اسناد و املاک محل یا نماینده وی و یک نفر به نمایندگی از سوی سازمان مسکن و شهرسازی استان در اداره ثبت اسناد و املاک محل تشکیل می شود و با رعایت ضوابط و مقررات مورد عمل نسبت به موضوع رسیدگی و با رای قاضی عضو هیات اتخاذ تصمیم خواهد نمود. رای صادره توسط قاضی ظرف بیست روز پس از ابلاغ در محاکم دادگستری قابل تجدید نظر و رای دادگاه تجدید نظر قطعی است.

ماده (۱۰) ادارات ثبت اسناد و املاک مکلفند در محدوده طرح های احیاء، بهسازی و نوسازی با رعایت حقوق مالکانه اشخاص، عملیات ثبتی لازم را جهت حذف معابر موجود، تجمیع، تفکیک و افراز اراضی و املاک و مستحقات واقع در طرح های احیاء، بهسازی و نوسازی مصوب با اولویت و حداکثر ظرف دو ماه پس از درخواست مجری به انجام رسانند.

تبصره (شهرداری ها می توانند در پروژه های تجمیعی صرفاً با صورتجلسه توافق مالکین نسبت به صدور پروانه ساخت اقدام نمایند در هر صورت صدور پایان کار منوط به ارائه سند ثبتی است.

ماده (۱۱) به منظور تامین سرانه ها و زیرساخت های لازم در طرح های مصوب احیاء، بهسازی و نوسازی حق الامتیاز آب، برق، گاز، تلفن و نظایر آن در این محدوده ها پس از نوسازی، محفوظ است و دستگاه های ذیربط موظفند نسبت به برقراری و تامین خدمات مورد نیاز اقدام نمایند.

ماده (۱۲) دولت می تواند هزینه های بخش غیر دولتی به منظور تامین خدمات و فضاهای عمومی، فرهنگی، گردشگری، آموزشی، مذهبی و ورزشی در مناطق یاد شده را جزء هزینه های قابل قبول مالیاتی مودیان محسوب نماید.

ماده (۱۳) دولت مجاز است سالانه ۱۰ هزار میلیارد ریال جهت احیاء، بهسازی و نوسازی بافت های فرسوده شهری در بودجه سنواتی کل کشور پیش بینی و درج نماید.

ماده (۱۴) شورای برنامه ریزی و توسعه استان ها موظفند در چهارچوب اعتبارات موضوع ماده (۱۳) این قانون اعتبارات مورد نیاز را برای ساخت فضاها و ساختمان های عمومی و خدماتی در محدوده مصوب بافت های فرسوده از محل اعتبار دستگاه های ذی ربط با اولویت تامین نمایند.

ماده (۱۵) بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران موظف است، حداقل ۲۵ درصد تسهیلات بانکی ارزان قیمت تخصیصی به بخش مسکن را به امر احداث و نوسازی مسکن و احیاء، بهسازی و نوسازی بافت های فرسوده شهری اختصاص دهد.

ماده ۱۶) وزارت مسکن و شهرسازی (سازمان عمران و بهسازی شهری) مکلف است با همکاری وزارت کشور ، سازمان میراث فرهنگی و گردشگری کشور و شورای عالی استان‌ها به منظور جلب همکاری و مشارکت کلیه دستگاه‌های اجرایی ذی‌ربط در فرآیند احیاء، بهسازی و نوسازی بافت‌های فرسوده و ناکارآمد و در جهت راهبری و مدیریت یکپارچه و ایجاد وحدت رویه کلیه عوامل مرتبط در سطح ملی و محلی و استفاده از امکانات و منابع موجود حداکثر ظرف ۶ ماه پس از تصویب این قانون نسبت به تهیه و تدوین سند ملی راهبردی احیاء، بهسازی و نوسازی و توانمندسازی بافت‌های فرسوده و ناکارآمد شهری با رویکرد ضوابط شهرسازی معماری ایرانی - اسلامی اقدام و برای تصویب به هیات وزیران ارائه نماید .

ماده ۱۷) در اجراء کلیه مفاد این قانون رعایت اجراء اصل (۸۳) قانون اساسی و موازین شرعی مربوط به وقف الزامی است. قانون فوق مشتمل بر هفده ماده و شش تبصره در جلسه علنی روز یکشنبه مورخ دوازدهم دی ماه یکهزار و سیصد و هشتاد و نه مجلس شورای اسلامی تصویب و در تاریخ ۱۳۸۹/۱۰/۲۹ به تایید شورای نگهبان رسید(سازمان عمران و بهسازی شهری، ۱۳۸۴ و دستورالعمل احراز صلاحیت موضوع ماده ۴ ، ۱۳۹۷).

۵-۳- رویکردهای مداخله در بافت های شهری

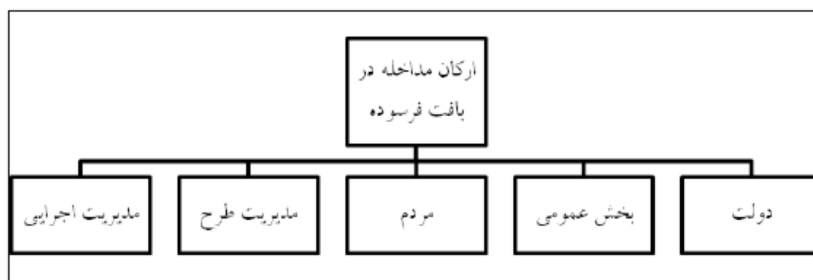
بافت های تاریخی و فرسوده شهری، به منظور ارائه شرایط زیست معاصر، نیاز به مداخله دارند انواع مختلف از روش های مداخله و برخورد در بافت های فرسوده شهری تجربه شده را می توان در سه رویکرد کلی زیر دسته بندی کرد:

- سامانده بافت فرسوده
- حفاظت از بافت فرسوده
- دخالت در بافت فرسوده(زالی و همکاران، ۱۳۹۵).

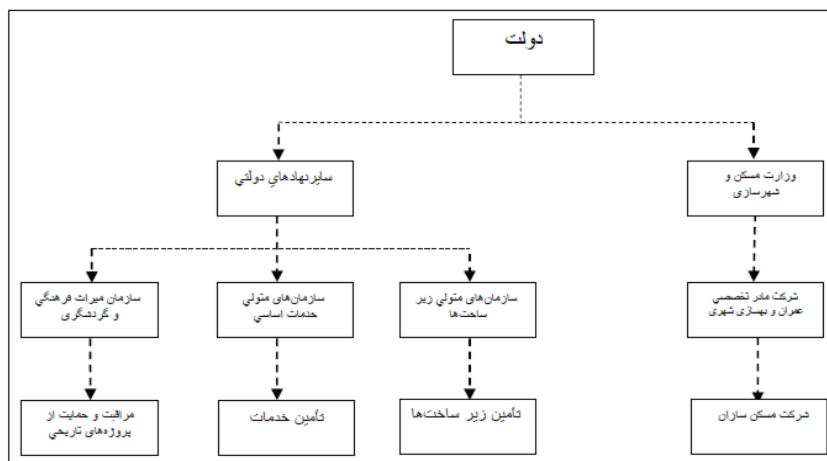
۵-۴- احیای بافت های فرسوده شهری توسط سازمان ها و نهادهای دولتی و ضرورت استفاده از

برنامه مشارکتی مردمی

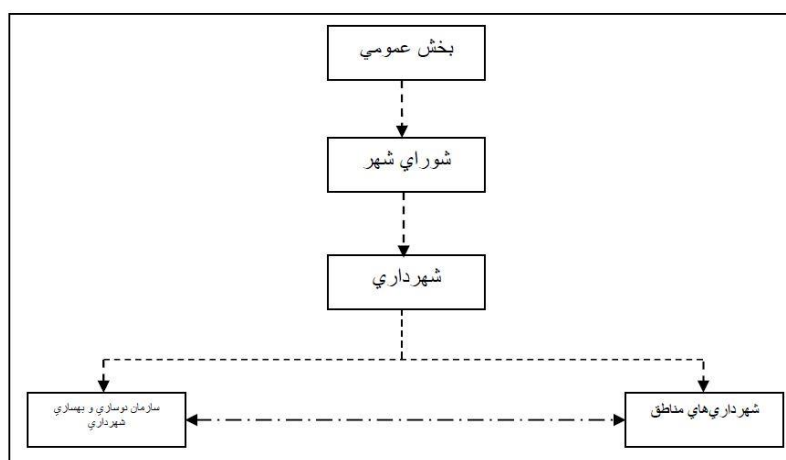
دولت به عنوان یکی از مهمترین نهادها و ارکان مداخله در بافت فرسوده، وظیفه حمایت، هدایت و نظارت بر تهیه ی طرح های نوسازی را به عهده دارد و از طریق وزارت مسکن و شهرسازی و سایر نهادهای دولتی نقش خود را ایفا خواهد نمود. مداخله در بافت فرسوده تنها در صورتی امکانپذیر است که سازمان ها و نهادهای دولتی در کنار مردم قرار گرفته و با برنامه ریزی صحیح و اصولی جهت رفع معضلات و مشکلات موجود همگام شده و با یک حرکت گروهی، منسجم و پویا به نوسازی و بهسازی بافت های فرسوده اقدام نمایند. ارکان مداخله در بافت فرسوده شامل دولت، بخش عمومی، مردم، مدیریت طرح، مدیریت اجرایی می باشد. بدون شک شهرداری ها به عنوان محور اقدامات اجرایی در سطح شهر و به عنوان عالی ترین مرجع مدیریت شهری دارای متنوع ترین وظایف و مسئولیت ها در موضوع بهسازی و نوسازی شهری است. از جمله رویکردهایی که در برنامه های نوسازی شهرداری دیده می شود استفاده از اراضی ذخیره شهری و واگذاری آن اراضی برای ساخت مسکن و انتقال ساکنان بافت های فرسوده به آن مکان هاست. موضوعی که به سرعت به شکاف های اجتماعی و از هم پاشیدن تمام ساختارهای اجتماعی محلات منجر خواهد شد. تلاش اصلی باید بر روی تداوم و پایداری زیست خانوارها در همان محلات باشد. از جمله اقدامات مهم شهرداری ها و شوراهای شهری که شناخت بیشتری از محلات دارند توجه به مشارکت مردم در امر بهسازی و نوسازی شهری است. زمانی که بحث از مشارکت مردمی به میان می آید انتظار بر این است که هزینه های مربوط به احیاء و بهسازی توسط مردم و ساکنان این گونه بافت ها صورت پذیرد. در حالی که اصولاً احیای بافت و حفاظت از آثار تاریخی، میراث فرهنگی و ارزش های معماری کهن، یک مقوله ملی است. بنابراین نمی توان انتظار داشت که تمامی هزینه ها و طرح ها توسط ساکنان این گونه از بافت ها(که در نوع فرسوده این بافت ها، اغلب ساکنان آن از طبقات فرودست جامعه هستند و در حال ترک آن محل)، تأمین شود(لطفی طلب و همکاران، ۱۳۹۵). در اینجا دو مسأله بسیار مهم مطرح می شود: اول اینکه اگر دولت صرفاً عهده دار دخالت در بافت های فرسوده شهری شود، از مردم و ساکنان این بافت ها سلب علاقه و اختیار می شود و در نتیجه آن، این بافت ها پایدار نخواهد بود چرا که هرگز به طور طبیعی احیاء نشده اند. دوم آنکه اگر دولت به عنوان یک سرمایه گذار مهم در بافت های فرسوده دخالت نکند و زمینه تشویق مردم را فراهم نکند، مردم به تنهایی هرگز دست به نوسازی این گونه از بافت ها نخواهند زد و به تدریج آن بافت ها را ترک خواهند کرد(نمودار های ۱ و ۲)،(تراقی و همکاران، ۱۳۸۰).

نمودار ۱: نمایش سازمان و تشکیلات اجرایی، ارکان مداخله در بافت فرسوده، مأخذ: نگارنده، ۱۳۹۹

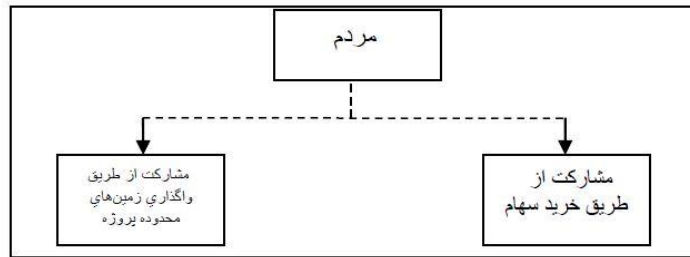

نمودار ۲: نمایش سازمان و نهادهای دولتی مداخله کننده در بافت فرسوده، مأخذ: نگارنده، ۱۳۹۹

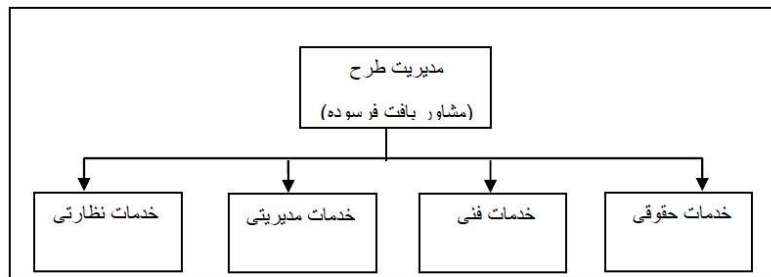
نمودار ۳: نمایش سازمان های بخش عمومی مداخله کننده در بافت فرسوده، مأخذ: نگارنده، ۱۳۹۹

بخش عمومی با اختیارات قانونی خود به عنوان نهاد اجرا کننده طرحها از دیگر ارکان مداخله میباشد. مهمترین رکن مداخله در بافتهای فرسوده شهری، ساکنین این محدودهها میباشد. این افراد علاوه بر آنکه به لحاظ حقوقی و قانونی محقترین رکن مداخله هستند، بیشترین شناخت و آگاهی از معضلات محدوده را دارند. متأسفانه این افراد به دلیل بضاعت پایین مالی توانایی مداخلهی مستقیم نداشته و وامها و تسهیلات ارائه شده نیز به تنهایی پاسخگوی نوسازی مقیاس خرد حتی نوسازی تک پلاک توسط آنها نمی باشد. بدین ترتیب تأمین دسترسی و خدمات مناسب و متشکل نمودن مردم جهت اجرای مستقیم پروژه نیز براحتی امکانپذیر نخواهد بود (نمودار ۴).

نمودار ۴: نمایش انواع مشارکت مردم در امر مداخله در بافت فرسوده، مأخذ: نگارنده، ۱۳۹۹

دیگر رکن مداخله مدیریت طرح است که توسط مشاور بافت فرسوده شهر انجام میگیرد. خدمات مدیریت طرح مشتمل بر چهار نوع فعالیت است: خدمات حقوقی، خدمات فنی، خدمات مدیریتی، و خدمات نظارتی (نمودار ۵).

نمودار ۵: نمایش چهار نوع فعالیت مدیریت طرح در امر مداخله در بافت فرسوده، مأخذ: نگارنده، ۱۳۹۹

۵-۵- مزایا و موانع بهسازی و نوسازی بافت های فرسوده شهری بر پایه برنامه ریزی مشارکتی مردمی

جدول ۱: مزایا و موانع بهسازی و نوسازی بافت های فرسوده شهری بر پایه برنامه ریزی مشارکتی مردمی، (مأخذ: نگارنده، ۱۳۹۹)

بهبودی و نوسازی بافت های فرسوده شهری	شرح بر پایه برنامه ریزی مشارکتی مردمی
مزایا	- به وجود آمدن روند مدیریتی و برنامه ریزی به صورت کارآمد - افزایش ارتباط و پاسخگو بودن - افزایش پیوستگی و نزدیکی اقشار اجتماعی و حس جمعی - به وجود آمدن مالکیت شهروندی، تعهد و حس مسئولیت در قبال برنامه ها و پروژه ها و تأیید از طرف شهروندان - دریافت اطلاعات بیشتر در خصوص مشکلات محل زندگی و نتیجه شناخت بستر و بافت فرسوده شهری - صرفه جوی در هزینه های بهسازی و نوسازی بافت های فرسوده از طریق جلب مشارکت شهروندان
موانع	- موانع ساختاری - موانع فرهنگی - اجتماعی - عدم مداخله واقعی مردم و عدم اطلاع مردم از برنامه ها - محدودیت های قانونی و احساس عدم تعلق به محله - عدم شناخت جایگاه سازمان های غیر دولتی، محدودیت های اقتصادی و موانع سیاسی مشارکت (لطفی طلب و همکاران، ۱۳۹۵).

۵-۶- مورد مطالعه: شهرستان خوی - بافت فرسوده محله دو ناحیه ۱، محله خاماچیلار

شهرستان خوی در ناحیه شمال غربی استان با جمعیت ۳۷۰۰۷۲ نفر، به مرکزیت شهر خوی، در فاصله ۱۶۰ کیلومتری از مرکز استان قرار دارد (طی آخرین تقسیمات کشوری به دو شهرستان خوی، به مرکزیت خوی و چابهار به مرکزیت قره ضیاءالدین تفکیک شده است). خوی به عنوان مهد تمدن ۶۰۰۰ ساله که در سالنامه های آشوریان به نام خویه وه، در تورات به نام حویه، در کتاب (العالم من المشرق الی المغرب)^۱ با نام خویه، آمده و در سال ۲۵۰ هـ ق آیین خرداد در کتاب (المسالک الممالک)^۲ با نام کنونی خوی از آن یاد می کند. شهر در موقعیت جغرافیایی ۴۴ درجه و ۲۸ دقیقه طول جغرافیایی و ۳۸ درجه و ۵۶ دقیقه عرض جغرافیایی واقع شده و اختلاف ساعت شهر خوی با تهران ۲۵ دقیقه و ۳۴ ثانیه است یعنی ساعت ۱۲ ظهر خوی ساعت ۱۲ و ۲۵ دقیقه و ۳۴ ثانیه تهران است. وسعت آن در محدوده طرح تفصیلی و توسعه و عمران منقضى شده ۱۰۵۰ هکتار و با در نظر گرفتن ساخت و سازهای پیرامونی خارج از محدوده بالغ بر ۱۴۲۲ هکتار است. در زمینه بخش کشاورزی، نقش و جایگاه شهر خوی در استان و استقرار در یک ناحیه روستائی، شرایط اقلیمی و طبیعی و وجود زمین های حاصل خیز متعدد در دشت خوی موید رشد این بخش بالاتر از متوسط رشد اقتصادی شهر است. شهر خوی به رغم رشد پائین تر بخش خدمات از متوسط رشد استان و شهر، که بیشتر به علت رشد منفی خدمات عمومی و جذب شاغلان جدید شهر و شاغلان روستائی به خصوص نیروی شاغل با تخصص پائین به سمت بخش صنعت؛ مثل صادرات فرش های دستباف به کشورهای اروپایی و مشاغل کاذب صورت گرفته، شهری خدماتی است (شکل شماره ۳)؛ (شهری و اصغری شیوه، ۱۳۹۷).

شهر خوی دارای ۴۰۰۶ هکتار است که تقریباً ۴۰۰ هکتار آن - چیزی حدود ۱۰ درصد - بافت فرسوده است. بافت تاریخی خوی شامل بازار، مسجد مطلب خان، مسجد سیدالشهدا و دروازه سنگی در هسته مرکزی شهر قرار دارد که قسمتی از بافت فرسوده است. عملکرد و اقدامات شهردار خوی از همکاری با اداره کل راه و شهر سازی، اداره میراث فرهنگی به منظور احیاء و بهسازی بافت تاریخی شهرخوی: برای حفاظت از بافت تاریخی و بازسازی آن که قسمتی از بافت فرسوده است، ۸۵۰ میلیون تومان برای احیای خیابان امام (ره) که هسته تاریخی این شهر است، هزینه شده، سطح سواره را کمتر شده و در عوض پیاده روها را تعریض شده و با انتقال کابل های برق به زیر زمین تیرهای چراغ برق نیز را حذف کرده اند. برخی از راسته های بازار تاریخی خوی نیز نیاز به مرمت داشت که با همکاری میراث فرهنگی و اداره راه شهرسازی خوی در حال بازسازی آنها هستیم تا از این طریق بتوانیم با جذب گردشگر در گسترش صنعت گردشگری اقدام کنیم. در خوی ۲۱۰ هکتار حاشیه نشینی و سکونت غیررسمی داریم که در ۴ محله شناسایی شده هدف، سکونت دارند. اما محلات دیگر که در این مناطق هستند و تصویب نشده اند جزو معضلات مدیریت شهری هستند. زیرا ما هر روز باید نیرو بگذاریم که ساخت و ساز غیر مجاز صورت نگیرد (علی نژاد، ۱۳۹۷: ۸۱).

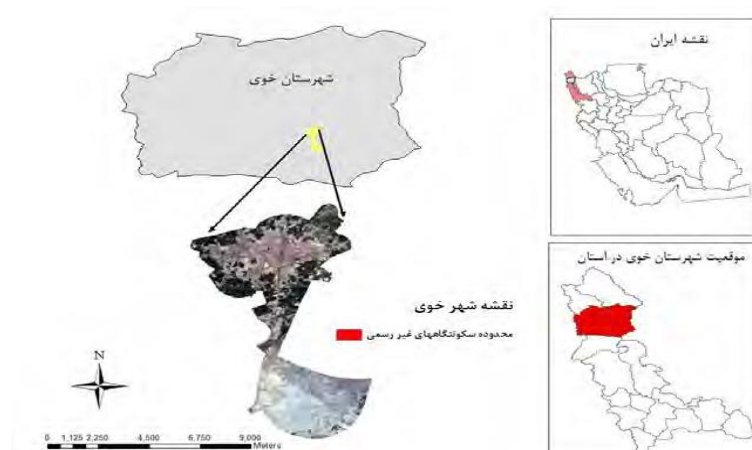
بافت فرسوده محله دو ناحیه ۱ (محدوده خاماچیلار)، شهر تاریخی خوی با مراکز تاریخی و فرهنگی که گنجینه ای گرانبها از تاریخ و فرهنگ را در خود جای داده است با مشکلات فیزیکی و اجتماعی روبرو است و از طرفی مقصد مهمی در جذب گردشگر است. با توجه به رابطه متقابل میان توسعه گردشگری و باززنده سازی بافت های تاریخی، بهره برداری از میراث فرهنگی و تاریخی در بردارنده منافع بسیاری در زمینه های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و کالبدی برای این خطه از کشورمان است (شکل ۱). محدوده مورد مطالعه خاماچیلار در جنوب غربی قسمت مرکزی شهر قدیمی یعنی در جنوب محله ۲ ناحیه یک شهر خوی واقع است. این محدوده، از شمال به کوچه شهید فرامرزی، از غرب به کوچه سلامت بخش و خیابان امام خمینی جنوبی، از جنوب به بلوار مدرس و از شرق به خیابان طالقانی محدود می گردد و وسعت آن تقریباً ۱۱ هکتار می باشد (گلوانی و خامحمدی، ۱۳۹۴).

۵-۷- بررسی ها و ویژگی های کالبدی محدوده

ویژگی های کالبدی از طریق بررسی الگوهای موجود در محدوده مورد مطالعه (خاماچیلار)، به دست آمده است که شامل بررسی اشغال زمین و تراکم، تعداد طبقات، قدمت بناها، کیفیت ابنیه و مصالح مصرفی و همچنین شناسایی عناصر ارزشمند کالبدی می باشد (جدول ۱).

۱. رجوع به کتاب حدود العالم من المشرق الی المغرب که در ۳۷۲ هجری قمری به کوشش دکتر منوچهر ستوده در تهران توسط نشر کتابخانه طهوری به چاپ رسیده است.

۲. رجوع به کتاب مسالک و ممالک تألیف ابواسحق ابراهیم اصطخری با اهتمام یرج افشار، بنگاه ترجمه و نشر کتاب.

شکل ۱: نقشه شهر خوی بر اساس طرح تفصیلی و مرزهای جغرافیایی آن، مأخذ آرشیو شهرداری خوی، ۱۳۹۹

جدول ۱: ویژگی های کالبدی از طریق بررسی الگوهای موجود در محدوده مورد مطالعه (خاماچیلار)، مأخذ: نگارنده، ۱۳۹۹

الگوهای موجود	شرح ویژگی های کالبدی
۱	سطح اشغال زیر ۲۲ درصد با توزیع ۵۲ درصد سطح ساخته شده در رده اول، سطح اشغال ۲۲ تا ۳۵ درصد با سهم ۲۶ درصد از سطح ساخته شده و سطح اشغال ۳۵ تا ۵۵ درصد با سهم ۱۴ درصد الگوی رایج سطح اشغال در محدوده مورد مطالعه هستند. که با توجه به سطح کل اعیانی در محدوده مورد مطالعه مشخص می گردد که ۲۳ درصد از سطح ساخته شده به اشغال ساختمان ها در آمده است.
۲	تراکم ۲۰ تا ۴۵ درصد از لحاظ فراوانی بیشترین توزیع را دارا می باشد. اما از نظر سطح، تراکم زیر ۲۰ درصد می باشد که به دلیل وضعیت پلاک های بزرگ غیر مسکونی می باشد.
۳	۲۴۶ پلاک با ۱ طبقه ساختمان و ۱۵۹ پلاک با ۲ طبقه ساختمان بیشترین فراوانی را در محدوده داراست که نشان از گسترش افقی کالبد محدوده دارد. در این محدوده، تنها ۱ پلاک چهار طبقه و ۲۲ پلاک ۳ طبقه و تعداد ۱۴ پلاک فاقد ساختمان وجود دارد.
۴	۵۹ درصد از ساختمان ها بین ۱۴ تا ۳۰ سال، ۱۷ درصد از ساختمان ها بین ۳۰ تا ۸۰ سال و ۱۲ درصد آنها بین ۶ تا ۱۴ سال قدمت دارند و تنها ۷ درصد از بناها کمتر از شش سال است که ساخته شده اند. از نظر توزیع مساحت نیز، ۵۵ درصد از سطح، دارای ساختمان های با قدمت ۱۴ تا ۳۰ ساله، ۱۶ درصد با قدمت ۳۰ تا ۸۰ ساله و ۱۶ درصد با قدمت بین ۶ تا ۱۴ سال بوده اند و تنها ۸٫۷ درصد سطوح دارای بنایی با قدمت کمتر از ۶ سال می باشند.
۵	۹۲ درصد از ساختمان ها بدون رعایت آیین نامه ۲۸۰۰ ساخته شده اند و در برابر زلزله مقاومت و پایداری لازم را ندارند. ۶۱ درصد در محدوده تخریب و تنها ۳۷ درصد قابل نگهداری و ۷ درصد نوساز و ۳ درصد مخروبه هستند.
۶	۶۷ درصد از ساختمان های ساخته شده در محدوده فاقد پی مناسب و تنها ۳۲ درصد آنها دارای پی می باشند. در مجموع ۴۴۲ بنای ساخته شده در محدوده مورد مطالعه، ۶۲ درصد دارای اسکلت بنایی (دیوار باربر)، ۳۲ درصد دارای اسکلت فلزی هستند و تنها ۱ درصد دارای اسکلت بتنی می باشند. ۹۸ درصد دارای سقف مسقف و تنها ۱ درصد دارای سقف شیب دار می باشند. ۶۰ درصد ساختمان ها از جنس آجر ۲۰ درصد از جنس سیمان و ۱۵ درصد از جنس سنگ و ۵ درصد به صورت ترکیبی می باشد (مهندسین مشاور نگین شهر آینده، ۱۳۸۵).

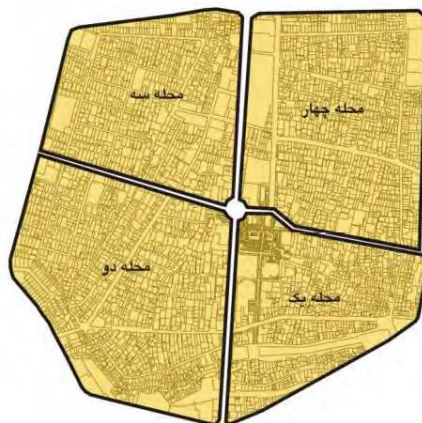
شکل ۳: محدوده مورد مطالعه و محله دو ناحیه ۱ شهر خوی (محدوده خامچیلار، مأخذ آرشیو شهرداری خوی، ۱۳۹۹)

شکل ۲: نقشه شهر خوی بر اساس طرح تفصیلی و مرزهای جغرافیایی آن، مأخذ آرشیو شهرداری خوی، ۱۳۹۹

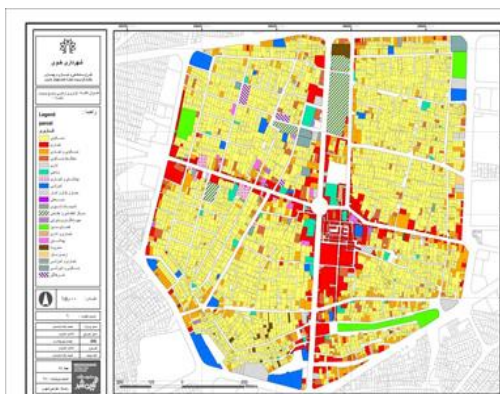
شکل ۵: محدوده مورد مطالعه و محله دو ناحیه ۱ شهر خوی (محدوده خامچیلار)، مأخذ آرشیو شهرداری خوی، ۱۳۹۹

شکل ۴: محدوده مورد مطالعه و محلات چهار گانه شهر خوی، مأخذ آرشیو شهرداری خوی، ۱۳۹۹

شکل ۶: محدوده مورد مطالعه، تراکم جمعیت در بلوک‌ها نفر در هکتار، مأخذ آرشیو شهرداری خوی، ۱۳۹۹

شکل ۵: محدوده مورد مطالعه، تعداد طبقات ناحیه ۱؛ مأخذ آرشیو شهرداری خوی، ۱۳۹۹

شکل ۵: محدوده مورد مطالعه، پراکندگی خدمات آموزشی ناحیه ۱، مأخذ آرشیو شهرداری خوی، ۱۳۹۹

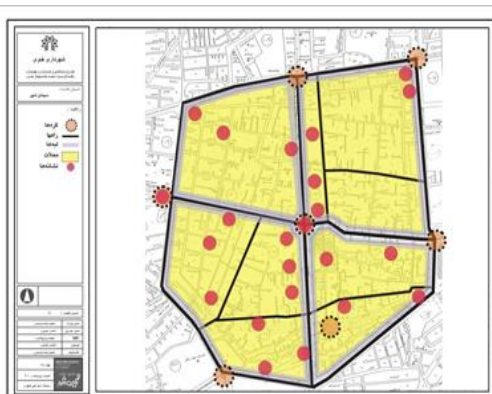
شکل ۶: محدوده مورد مطالعه، پراکندگی خدمات ناحیه ۱؛ مأخذ آرشیو شهرداری خوی، ۱۳۹۹

شکل ۵: محدوده مورد مطالعه، پراکندگی کاربریهای تجاری در ناحیه ۱، مأخذ آرشیو شهرداری خوی، ۱۳۹۹

شکل ۶: محدوده مورد مطالعه، سیمای شهر ناحیه ۱؛ مأخذ آرشیو شهرداری خوی، ۱۳۹۹

شکل ۵: محدوده مورد مطالعه، الگوی مداخله در ناحیه ۱، ایده کلی شبکه معابر محدوده مورد مطالعه، مأخذ آرشیو شهرداری خوی، ۱۳۹۹

شکل ۶: محدوده مورد مطالعه، بناهای تاریخی در ناحیه ۱؛ مأخذ آرشیو شهرداری خوی، ۱۳۹۹

با توجه به یافته های تحقیق می توان این گونه برداشت کرد که عدم تحقق پذیری نوسازی و بازآفرینی کالبدی بافت های فرسوده، عدم تطابق طرح های ارائه شده با الگوی زندگی و فرهنگ ساکنان محله می باشد. فرهنگ ساکنان این محله می تواند در شکل گیری فضاهای زیستی آن نقشی تأثیرگذار داشته باشد. محدوده مورد مطالعه تمامی شرایط کالبدی و معمارانه و همچنین نقاط دسترسی، تعداد طبقات، تراکم جمعیتی، پراکندگی خدمات و مراکز آموزشی، تجاری در سیمای کلی شهر و محدوده مورد نظر

و بناهای تاریخی موجود در محله دارد و با این وجود می توان الگویی ترسیمی برای مداخله و احیای بافت های فرسوده و تاریخی شهری در محدوده پیش برد.

۶- نتیجه گیری

مهمترین رکن مداخله در بافت های فرسوده شهری، ساکنین این محدوده ها می باشند. این افراد علاوه بر آنکه به لحاظ حقوقی و قانونی محقترین رکن مداخله هستند، بیشترین شناخت و آگاهی از معضلات محدوده را دارند. متأسفانه این افراد به دلیل بضاعت پایین مالی توانایی مداخله ی مستقیم نداشته و وام ها و تسهیلات ارائه شده نیز به تنهایی پاسخگوی نوسازی مقیاس خرد حتی نوسازی تک پلاک توسط آنها نمی باشد. بدین ترتیب تأمین دسترسی و خدمات مناسب و متشکل نمودن مردم جهت اجرای مستقیم پروژه نیز براحتمال پذیر نخواهد بود. طراحی شهری در بافت های فرسوده صرفاً به مسائل مربوط به کیفیت های فضایی، زیباشناسانه و معمارانه محدود نبوده بلکه می بایست به مباحث مدیریتی و سازماندهی ارگان های اجرایی و عملکردی هم توجه داشته باشد. تجارب ها نشان داده که نوسازی بافت های فرسوده شهری، فرآیند و فعالیتی میان بخشی بوده و بدون مشارکت دولت، شهرداری ها، بخش خصوصی و حضور و مشارکت مردم قابل انجام نمی باشد. شهر خوی دارای ۴۰۰۶ هکتار است که تقریباً ۴۰۰ هکتار آن - چیزی حدود ۱۰ درصد- بافت فرسوده است. بافت تاریخی خوی شامل بازار، مسجد مطلب خان، مسجد سیدالشهدا و دروازه سنگی در هسته مرکزی شهر قرار دارد که قسمتی از بافت فرسوده است. برای حفاظت از بافت تاریخی و بازسازی آن که قسمتی از بافت فرسوده است، ۸۵۰ میلیون تومان برای احیای خیابان امام(ره) که هسته تاریخی این شهر است، هزینه شده، سطح سواره را کمتر شده و در عوض پیادهروها را تعریض شده و با انتقال کابل های برق به زیر زمین تیرهای چراغ برق نیز را حذف کرده اند. برخی از راسته های بازار تاریخی خوی نیز نیاز به مرمت داشت که با همکاری میراث فرهنگی و اداره راه شهرسازی خوی در حال بازسازی است. بافت فرسوده محله دو ناحیه ۱ (محدوده خامچیلار)، شهر تاریخی خوی با مراکز تاریخی و فرهنگی که گنجینه ای گرانبها از تاریخ و فرهنگ را در خود جای داده است با مشکلات فیزیکی و اجتماعی روبرو است و از طرفی مقصد مهمی در جذب گردشگر است. محدوده مورد مطالعه خامچیلار در جنوب غربی قسمت مرکزی شهر قدیمی یعنی در جنوب محله ۲ ناحیه یک شهر خوی واقع است. این محدوده، از شمال به کوچه شهید فرامرزی، از غرب به کوچه سلامت بخش و خیابان امام خمینی جنوبی، از جنوب به بلوار مدرس و از شرق به خیابان طالقانی محدود می گردد و وسعت آن تقریباً ۱۱ هکتار می باشد. ویژگی های کالبدی از طریق بررسی الگوهای موجود در محدوده مورد مطالعه (خامچیلار)، به دست آمده است که شامل بررسی اشغال زمین و تراکم، تعداد طبقات، قدمت بناها، کیفیت ابنیه و مصالح مصرفی و همچنین شناسایی عناصر ارزشمند کالبدی می باشد. همچنین نتایج تحقیق نشان داد که محدوده مورد مطالعه بشدت دارای فرسودگی می باشد و در کنار این نقطه ضعف، محدوده بدلیل قرار گیری عناصر شاخص فرهنگی و تاریخی دارای پتانسیل بالای جذب گردشگری است که می تواند اهرمی برای باززنده سازی بافت محدوده ناحیه ۱ باشد. و تمامی اهداف کلان و خرد و راهبردهای کالبدی، عملکردی زیست محیطی و ترافیکی بر اساس نقشه های ترسیمی بررسی و جانمایی شد که منجر به بیان راهبردهای در جهت توسعه و بازآفرینی بافت فرسوده شهری خواهد شد.

اهداف و راهبردهایی که می توان با توجه به یافته های تحقیق در محدوده مورد مطالعه برشمرد و با برنامه ریزی و مشارکت در جهت باز سازی بافت های فرسوده و تاریخی آن قام برداشت.

اهداف کلان:

- حفظ و تقویت ارزش های اصیل فرهنگی - اجتماعی هویت ساز، با توجه به نیازهای ضروری
- نگهداشتن ساکنان اصلی بافت کهن در آن از طریق تزریق خدمات مورد نیاز وارزش بخشی بیشتر به بافت
- ارتقاء ارزش های اقتصادی و اجتماعی مستتر و مستقر در بافت
- ارتقاء نظام نظارت و هدایت توسعه شهری در جهت توسعه کیفی و کمی بافت
- حفظ یکپارچگی و نقش مرکزیت بافت در شکل گیری ساختار شهری به عنوان هسته اولیه آن
- احیاء و ساماندهی بافت کهن و ارزشمند

اهداف خرد:

راهبردهای کالبدی:

- اصلاح ساختار نظام قطعه بندی بافت از لحاظ دسترسی های پیچ در پیچ و تنگ و باریک نامنظم
- تبیین نظام ساخت و ساز با توجه به ماهیت ارگانیک و قدیمی بافت

- تعدیل توده و فضا در جهت رسیدن به فضای باز بیشتر شهری در عرصه های مختلف
- کاهش صلبیت جداره ها و تقویت نفوذپذیری آنها
- تبدیل محورهای اصلی قدیم و با هویت شهری به محوریت مخصوص عابر پیاده
- ارائه وام های بلندمدت با هدف ارتقاء و کیفیت و استحکام مساکن
- ایجاد فضای سبز و پارک و تجهیز فضاهای فراغت با تأکید بر محیط طبیعی محله
- استفاده از توان بخش خصوصی در جهت نوسازی محله
- ارتقاء کیفیت و تأسیسات شهری به واسطه بهسازی آنها

راهبرد های اجتماعی:

- ایجاد شرکت احیا و ساماندهی در محله
- بالابردن سطح فرهنگی بافت و تقویت ارزش های معنوی جهت استفاده های مشروع از خدمات و امکانات
- تغییر در پیش فرض های ذهن مدیریت شهری و پاک کردن فرضیات کهنه و ترویج دیدگاه های نو از طریق تشکیل کارگاه های آموزشی
- نهادینه سازی مشارکت های اجتماعی بین مدیران محلی با شهروندان
- تدوین قوانین و مقررات تشویقی، حمایتی، هدایتی و اجرایی متناسب با بافت قدیم

راهبردهای عملکردی:

- در نظر داشتن رشد طبیعی جمعیت با توجه به طرح های بالادست
- ساماندهی فعالیت های موجود جهت تقویت حرکت و حضور مردم و در نهایت پویایی بافت
- پیش بینی فضاهای جمعی محلی و همسایگی به منظور رشد تعاملات اجتماعی و حضور ساکنین
- بالا بردن سطوح کارکردهای فرهنگی، اجتماعی و ورزشی
- استفاده از زمین های بایر و مخروبه به نفع جبران کمبودها و خدمات و فضای سبز شهری

راهبردهای زیست محیطی:

- گسترش فضاهای باز شهری و کاستن از فشردگی بافت به منظور دستیابی به روشنایی و تابش نور خورشید در اوقات روز
- گسترش فضاهای سبز محلی و ایجاد فضاهای سبز در واحدهای همسایگی
- تدوین ضوابط و معیارهایی برای تثبیت جهات استقرار ابنیه جهت استفاده و صرفه جویی بهینه در انرژی
- ساماندهی سیستم جمع آوری و دفع مواد زائد و زباله های شهری
- هدایت مناسب آبهای سطحی و فاضلاب شهری
- کاهش آلودگی های صوتی مخصوص در محیط های مسکونی
- استفاده از پوشش گیاهی مناسب برای تلطیف هوا

راهبردهای ترافیکی:

- تعدیل حرکت های سواره در بافت به طوری که ساختار کلی حاکم را بر هم نزنند
- اتخاذ راهکارهایی جهت کنترل رفت و آمد وسایل نقلیه افراد غیر ساکن در بافت
- روان بخشی حرکت از طریق تعریض و اصلاح هندسی معابر، ضمن حفظ کاراکتر خیابان های محلی خاماچیلار و پشت امیر تقویت نفوذپذیری بافت
- تأکید بر سلسله مراتب دسترسی
- استقرار و پیش بینی پارکینگ عمومی
- ایجاد مسیرهای ایمن و مناسب برای تردد حرکت های پیاده و دوچرخه
- تعریف مبادی ورودی و خروجی محورهای پیاده
- مکانیابی مناسب جهت استقرار محورهای پیاده

منابع

۱. آیینی، محمد؛ (۱۳۹۰)، چالش ها و راهبردهای مدیریت برنامه بهسازی و نوسازی بافت های فرسوده شهری در ایران، نشریه اینترنتی نوسازی، سال سوم، شماره ۱۴، صص ۱-۴.
۲. الیوغیش، داوود؛ شویچی، جعفر؛ (۱۳۹۳)، برنامه ریزی راهبردی بهسازی و نوسازی بافت های فرسوده شهری (مطالعه موردی: محله جوادیه منطقه ۱۶ تهران، فصلنامه جغرافیا و پایداری محیط، شماره ۱۳، صص ۴۳-۵۴.
۳. بابایی اقدم، فریدون؛ حیدری چپانه، رحیم و رحیمی فرد، قاسم؛ (۱۳۹۷)، تأثیر توسعه گردشگری بر فعالیت های نوسازی و بهسازی بافت تاریخی (مورد مطالعه: شهر خوی)، کنفرانس بین المللی عمران، معماری و مدیریت توسعه شهری در ایران، تهران: دانشگاه تهران.
۴. توسلی، محمود؛ (۱۳۶۸)، بافت قدیم مقدمه بر مسئله خلاصه سمینار تداوم حیات در بافت قدیمی شهرهای ایران، انتشارات دانشگاه علم و صنعت.
۵.؛ (۱۳۷۹)، نقد و نظر: اصطلاح شناس نوسازی و بهسازی شهری، مجله هفت شهر، عمران و بهسازی شهری (مرمت شهری)، شماره ۲.
۶. تراقی، فتانه و همکاران؛ (۱۳۸۰)، مداخله در بافت های فرسوده شهری و مسأله مشارکت، فصلنامه عمران و بهسازی هفت شهر، سازمان عمران و بهسازی.
۷. تیزپاز، محبوب؛ خاکپراقی، بهرنگ؛ (۱۳۹۴)، ارزیابی حکمروایی شهری در محله های شهری (نمونه موردی شهر خوی)، اولین کنفرانس بین المللی برنامه ریزی و توسعه شهری، جهاد دانشگاهی تهران.
۸. حائری، محمدرضا؛ (۱۳۶۸)، طرحی از کالبد شهر ایرانی، خلاصه سمینار تداوم حیات در بافت قدیمی شهرهای ایران، انتشارات دانشگاه علم و صنعت.
۹. حبیبی، سید محسن؛ (۱۳۷۵)، شار تا شهر، تحلیلی تاریخی از مفهوم شهر و سیمای کالبدی آن، انتشارات دانشگاه تهران.
۱۰. حسین زاده، محمد مهدی؛ افشین مهر، وحید؛ برارپور، ثمره؛ (۱۳۹۰)، بهسازی و نوسازی بافت فرسوده با تأکید بر سیاست توسعه درونی مطالعه موردی: محدوده ۵ بافت فرسوده قائم شهر (محدوده اطراف راه آهن)، فصلنامه هفت شهر، شماره ۳۷-۳۸، صص ۱۲۲-۱۳۰.
۱۱. خادمی، حمید؛ (۱۳۷۹)، محله های تاریخی شهری، مجله هفت شهر، شماره ۱.
۱۲. داوودپور، زهره؛ نیک نیا، ملیحه؛ (۱۳۹۰)، بهسازی و نوسازی بافت فرسوده شهری راهبردی به سوی دستیابی به ابعاد کالبدی توسعه پایدار شهری (مطالعه موردی: بافت فرسوده کوی سجاده)، فصلنامه آمایش محیط، شماره ۱۵.
۱۳. رهنما، محمدرحیم؛ خوشاب، علی؛ (۱۳۹۲)، اولویت های بهسازی و نوسازی بافت های فرسوده شهری در شهر جیرفت با تأکید بر شاخص های اجتماعی اقتصادی و کالبدی، دو فصلنامه پژوهش های بوم شناسی شهری، سال چهارم، شماره ۲، پیاپی ۸، صص ۹-۲۶.
۱۴. رسولی، سیدحسین؛ مومن پور آکردی، سکینه؛ عظیمی زاده، الهام؛ قاسمی طاهری، سید مریم؛ (۱۳۹۳)، ضرورت بهسازی و نوسازی بافت های فرسوده شهری (مطالعه موردی: شهر ساری)، سومین کنفرانس بین المللی پژوهش های نوین در مدیریت، اقتصاد و علوم انسانی، باتومی گرجستان.
۱۵. زالی، نادر؛ زارعی، مجید؛ ابی زاده، سامان؛ هاشم زاده قلعه جوق، فرشید؛ (۱۳۹۵)، برنامه ریزی راهبردی جهت ساماندهی بافت فرسوده شهری (مورد مطالعه: محله شهیدگاه بقعه شیخ صفی الدین شهر اردبیل، فصلنامه اقتصاد و مدیریت شهری، سال چهارم، شماره چهاردهم، صص ۳۹-۶۲.
۱۶. سلطان زاده، حسین؛ (۱۳۶۵)، مقدمه بر تاریخ شهر و شهرنشینی در ایران، جلد اول، نشر آبی.
۱۷. سیف الدینی، فرانک؛ (۱۳۸۱)، زبان تخصصی برنامه ریزی شهری، تهران: نشر آبیژ.
۱۸. سجادی، ژیل؛ پور موسوی، سید موسی؛ اسکندپور، مجید؛ (۱۳۹۰)، بهسازی و نوسازی بافت های فرسوده شهری با تأکید بر مشارکت مردمی (مطالعه موردی: محله دولاب تهران)، فصلنامه آمایش محیط، شماره ۱۴.
۱۹. سازمان عمران و بهسازی شهری ایران؛ (۱۳۸۴)، برنامه عملیاتی ده ساله بهسازی و نوسازی بافت های فرسوده شهری، انتشارات مرکز تحقیقات ساختمان و مسکن وزارت مسکن و شهرسازی.
۲۰. سازمان عمران و بهسازی شهری ایران؛ (۱۳۹۷)، صلاحیت احراز صلاحیت موضوع ماده ۴، قانون حمایت از احیاء، بهسازی و نوسازی بافت های فرسوده و ناکارآمد شهری، نشر شرکت عمران و بهسازی شهری ایران، وزارت راه و شهرسازی.
۲۱. شیعه، اسماعیل؛ (۱۳۸۰)، با شهر و منطقه در ایران، تهران: انتشارات دانشگاه علم و صنعت.

۲۲. شفیع دستجردی، مسعود؛ (۱۳۹۲)، نوسازی بافت های فرسوده و ضرورت تغییر نگرش در تهیه و اجرای طرح های جامع و تفصیلی (نمونه موردی: شهر اصفهان)، فصلنامه باغ نظر، سال دهم، شماره ۲۴، صص ۹۱-۱۰۳.
۲۳. شهری، رضا؛ اصغری شیوه، ستار؛ (۱۳۹۷)، بررسی تأثیرات گردشگری برای رسیدن به توسعه پایدار شهری (مورد مطالعه: شهرستان خوی)، فصلنامه پژوهشهای نوین علوم جغرافیایی، معماری و شهرسازی، سال دوم، شماره پانزدهم، صص ۲۱-۴۷.
۲۴. علی نژاد، توحید؛ (۱۳۹۷)، جایگاه و نقش شهرداری در بهسازی و نوسازی بافت های فرسوده شهری مورد مطالعه: شهرستان خوی- محله دو ناحیه ۱، محله خاماچیلار)، پژوهش در مهندسی عمران و معماری ایران، سال سوم، شماره ۱۱، صص ۷۳-۸۸.
۲۵. عالمی، رضا؛ (۱۳۸۳)، بافت شناسی جغرافیای محلات قدیمی بیرجند جهت احیاء، پیشگیری از فرسودگی، پایانامه کارشناسی ارشد، استاد راهنما: دکتر ژیل سجاد، دانشگاه تهران.
۲۶. غلامی، یونس؛ (۱۳۸۷)، تحلیل اثرات کالبدی طرح توسعه حرم امام رضا(ع) بر فضایی پیرامون، پایانامه کارشناسی ارشد، استاد راهنما: علی زنگی آبادی، دانشگاه تهران.
۲۷. فلامکی، منصور؛ (۱۳۸۴)، نوسازی و بهسازی شهری، تهران: انتشارات سمت.
۲۸. کوین، لینچ؛ (۱۳۷۲)، سیمای شهر، ترجمه: دکتر منوچهر مزینی، انتشارات دانشگاه تهران.
۲۹. گلوانی، وحیده؛ خان محمدی، محمدعلی؛ (۱۳۹۴)، بهره گیری از الگوی ایرانی- اسلامی در نوسازی کالبدی بافت های فرسوده شهری (نمونه موردی: محله خاماچیلار شهر خوی)، کنفرانس بین المللی معماری، شهرسازی، عمران، هنر و محیط زیست؛ افق های آینده، نگاه به گذشته، تهران.
۳۰. لطفی طلب، حسن؛ علائی، صمد؛ قاسم زاده، سید مرتضی؛ مولایی، مسلم؛ عبدالملکی، محمد؛ (۱۳۹۵)، بهسازی و نوسازی بافت های فرسوده شهری با تاکید بر مشارکت شهروندان (مطالعه موردی: منطقه نوزده تهران)، کنگره بین المللی جغرافیا و توسعه پایدار، موسسه فرهنگی سفیران مبین.
۳۱. مطوف، شریف و زهرا خدایی؛ (۱۳۸۸)، الگوهای رونق بخشی، نوسازی و بهسازی بافت فرسوده ی شهری، فصلنامه مطالعات مدیریت شهری، سال اول، شماره ۳.
۳۲. مهندسین مشاور نگین شهر آینده؛ (۱۳۸۵)، طرح ساماندهی، نوسازی و بهسازی بافت های فرسوده محله خاماچیلار شهر خوی.
۳۳. موحد، علی؛ (۱۳۸۶)، گردشگری شهری، اهواز: انتشارات دانشگاه شهید چمران اهواز.
۳۴. مهدی آبادی، ش؛ (۱۳۸۴)، ارزیابی طرح های توسعه توریسم سایت تاریخی طبیعی بیستون و ارائه راهکارهای آن، پایانامه کارشناسی ارشد جغرافیا، دانشگاه آزاد اسلامی واحد ملایر.
۳۵. میرزا، زهرا؛ احمدی، قادر؛ (۱۳۹۸)، شناخت سیر تاریخی برنامه ریزی کالبدی معماری و بررسی روند تغییرات کالبدی و کارکردی در بافت فرسوده خاماچیلار خوی (مورد مطالعه: شهرستان خوی، محله ۲ ناحیه ۱ محله خاماچیلار)، دومین همایش بین المللی تدبیر معماری، شهرسازی، عمران و جغرافیا در توسعه پایدار، مشهد.
۳۶. نعمتی، مرتضی؛ فرهنگ، قاسم؛ نظری، حیدر؛ (۱۳۹۵)، نوسازی و بهسازی بافت فرسوده با رویکرد توسعه پایدار شهری و تلفیق عملکردهای فازی GIS و FAHP نمونه موردی: شهر پیرانشهر، مجله آمایش جغرافیایی فضا، دانشگاه گلستان، سال ششم، شماره مسلسل بیست و دوم، صص ۱۳۷-۱۵۴.

37. Sutcliffe, A. (1980). The Rise of Modern Urban Planning 1800-1914. London: Mansell.

مقدمه‌ای بر تحلیل هرمنوتیک و مفهوم آن در معماری
زهره پور اعتصامی، آژنگ بقایی

مبلمان سنتی ایران
احدنژاد ابراهیمی، امیر حسین فرشچیان، وریا عزیزی

راهکارهای طراحی منظر پایدار رودخانه‌های درون
شهری با استفاده از سبزراه‌ها، محدوده مطالعه: رودخانه
کرج
حمیده گودرزی، آرش بغدادی

بازشناسی نقش اقلیم در سازماندهی فضاهای معماری
خانه‌های سنتی دزفول با تأکید بر سطوح زیرزمینی،
نمونه موردی: خانه سوزنگر
عبداله جاسمی، محمدعلی کاظم زاده رائف، صبا میردریگوندی

رضایت و دیدگاه کارکنان ساختمان‌های اداری از نگاه
معمار و غیرمعمار؛ نمونه موردی: شهر تهران و خرم آباد
مرجان ایل بیگی، اشکان ره انجام، عماد بهروزی فرد

بهسازی و نوسازی بافت‌های فرسوده شهری و نقش
شهرداری در احیای آن‌ها؛ مورد مطالعه: شهرستان
خوی، محله خاماچیلار
طاهر طاهرلو، اکبر جلیل نژاد